

ACTA MARISIENSIS

SERIA HISTORIA

5

2023

TÂRGU MUREȘ

2023

EDITORIAL BOARD

Corina Teodor (Editor-in-Chief)

Giordano Altarozzi (Deputy Editor)

Scientific Advisory Board

Alessandro Vagnini

Alessandro Boccolini

Managing Editors

Georgeta Fodor

Maria Tătar-Dan

Members

Vasile Dobrescu

Fábián István

Editorial Advisory Board

Ioan-Aurel Pop, The Romanian Academy

Mihai Bărbulescu, The Romanian Academy

Antonello Biagini, Unitelma Sapienza University of Rome

Gheorghe Cojocaru, The Institute of History of the Academy of
Sciences of Moldova

Gennadii Kazakevych, „Taras Sevchenko” National University of Kyiv

Antoniy Moysey, Bucovinian State Medical University of Chernivtsi

Giovanna Motta, Sapienza University of Rome

Marisa de Andrade, The University of Edinburgh

Helena da Silva, The NOVA University of Lisbon, Portugal

ISSN 2668-9545

ISSN-L 2668-9545

Published by

University Press, Târgu Mureș, Romania, 2023

Gheorghe Marinescu str., no. 38

540088, Târgu Mureș, Romania

e-mail: acta.historia@umfst

ACTA MARISIENSIS

SERIA HISTORIA

5-2023

CUPRINS • CONTENTS

Studii • Studies

Fábián István, <i>Bellator Equus. Roman Cavalry in the Time of Caesar: The Conquest of Gaul</i>	5
Sebastian Delast-Voinea-Popovici, <i>The Olympic Games between Politics and Sports</i>	11
Maria Tătar-Dan, <i>On the Roads of the Country. Experiences of Travelling in Greater Romania in the Aftermath of the First World War</i>	25
Lucian Turcu, <i>Din culisele adoptării Constituției din 1923. Negocierile referitoare la statutul constituțional al Bisericilor românești (ortodoxă și greco-catolică)</i>	43
Florin Anghel, <i>Memorie și propagandă în Dobrogea de Sud: Statui refugiate, relocate și dispărute (1940-1944)</i>	67
Dana Mircia, <i>Personalități ale învățământului farmaceutic târgumureșean</i>	101
Marian Zăloagă, <i>Religiosity and Autoethnography. Prospecting the Life - Narratives of Two Romanian Roma from Post-Communist Romania</i>	113

Recenzii • Reviews

Mihai Bărbulescu, <i>Istoria arheologiei în România</i> , București, Editura Academiei Române, 2022, 500 p. (Fábián István).....	149
Tudor Dinu, <i>Moda în Țara Românească: între Fanar, Viena și Paris (1800-1850)</i> , București, Editura Humanitas, 2023, 282 p. (Maria Tătar-Dan).....	155

- Andrei Oișteanu, *Moravuri și Năravuri - Eseuri de istorie a mentalităților*, Iași, Editura Polirom, 2021, 401 p. (Răzvan Ghișa) 159
- Maria Tătar-Dan, *Dilemele modernității într-un oraș transilvan. Reghinul Săsesc în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului XX*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2022, 433 p. (Vasile Dobrescu) 162
- Andrea Ciampani, Romano Ugolini (eds.), *The Great War. A European Commitment of Research and Reflection*, vol. VI, Roma, Rubbettino Editore, 2019, 585 p. (Andrei Mic) 167
- Cristian Manolachi, *Revolverul Arhanghelului – Mișcarea legionară și mistica asasinatului politic*, București, Editura Humanitas, 2023, 271 p. (Nicușor Beța) 171
- Răzvan Ciobanu, *Ipostaze ale ideologiei legionare în România interbelică (1927-1938)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2020, 492 p. (Gabriel Pop) 174
- Loredana Jumară, *Magia și vrăjitoria. Eseu asupra imaginarului țărănesc într-un sat vâlcean*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2022, 242 p. (Laura Amalia Bejan) 178
- Istoria în cetate: profesorului Vasile Dobrescu la împlinirea vârstei de 80 de ani*, book coordinated by Corina Teodor, Giordano Altarozzi, Maria Tătar-Dan, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2023, 418 p. (Simion Costea) 182

Studii • Studies

BELLATOR EQUUS. ROMAN CAVALRY IN THE TIME OF CAESAR: THE CONQUEST OF GAUL

Fábián István*

DOI: 10.2478/amsh-2023-0001

Abstract

The personality of Caius Julius Caesar was one of the most representative for the Late Republic. His political prowess doubled with excellent military abilities (and sometimes recklessness) made him overcome some rather challenging situation, especially during the conquest of Gaul. In this conflict the cavalry played a decisive role but, it also underwent significant changes.

Keywords: Republic; Caesar; cavalry; auxiliaries; Gaul

The Roman citizen cavalry remained in use up to the end of the second century, even though it seemed that its time was up, due to the social and military changes that will define the age of the “Roman revolution.” What is certain is that during the invasion of the Cimbri and Teutoni in 102/101 B.C. the Roman citizen cavalry took part in the military operations. Actually, it seems that they made their exit from history through a glorious defeat at the battle of Athesis (102 B.C.) where the Roman cavalry was driven back the assault of the Cimbri and “panic stricken, the cavalry deserted the consul Catulus and fled to Rome.”¹ It is clear that Maximus refers to a contingent of citizen cavalry. More or less, this is the last evidence of the existence of the citizen cavalry. Only in the years of the Gallic conquest of Caius Julius Caesar the “citizen cavalry” appears again. “Given the Celtic reputation as mounted warrior and of Gaul as a source of horses, it was inevitable that cavalry should play a major role in Caesar’s campaigns there.”² In 58 B.C. Caesar showcased his capacities of improvising, adapting and overcoming: he actually mounted his 10th Legion on the horses of his Gallic allies just because he did not trusted

---

* Lecturer Ph.D., George Emil Palade University of Medicine, Pharmacy, Sciences and Technology of Târgu Mureș, fabian.istvan@umfst.ro

¹ Valerius Maximus, *Factorum et dictum memorabilium*, Liber V: “*Apud Athesim flumen impetu Cimbrorum Romani equites pulsi deserto <consule> Catulo urbem pauidi repeterent*” <https://www.thelatinlibrary.com/valmax5.html> (accessed 2023.10.17.).

² Philip Snidell, *Warhorse. Cavalry in ancient warfare*, London, Continuum, 2006, p. 220.

the local cavalry.³ But as it will be seen in the following, it was an exception, from now on “any reference to specific types of cavalry in Roman armies is a reference to foreign auxiliaries.”⁴ Thus, in the Gallic campaign Caesar’s cavalry was formed mainly from Celtic allies, who “fought in their native equipment in units led by their own chieftains, although large groupings would be put under a Roman officer.”⁵ The good part was that in this campaign the cavalry of both sides used almost identical weapons and equipment (except for the 10th Legion), so during the confrontations not only the sheer numbers counted but, mostly the tactical skills and leadership. Nevertheless, during the Gallic campaigns, the cavalry had mixed results, with victories and setbacks due mostly to the lack of discipline and “fragile morale”⁶ of the Celtic cavalry (in a confrontation with the Helvetii, in one occasion 4000 Celtic cavalrymen were forced to run by a counterattack of only 500 Helvetian horsemen). After finally routing out the Helvetii, in 57 BC the conflict with the confederation of the Belgic tribes began. Having learned from the experience of the previous year, Caesar used his cavalry more cautiously by sending small units to test the enemy. As he described in his *Commentarii de Bello Gallico*, he soon found out that his cavalry is evenly matched with those of the Belgae. Thus, by using a combined force of archers, slingers and cavalry he managed to hinder several flanking manoeuvres of the Belgae, causing them a high number of casualties. The result was the expected one: the army of the Belgic confederation fell apart. Even now Caesar was cautious: first he sent out again small units “to assess the situation and only then ordered the rest of his cavalry to harass the rear of the straggling columns.”⁷ The cavalry managed to perform its main tactical purpose: to harass and destroy a disorganised army, putting a continuous pressure first on the rear-guard and, later, to pursue the rest of the fleeing army⁸ Caesar

---

³ C. Iulii Caesaris, *Comentariorum de Bello Gallico*, I, 42.6 “6 Caesar, quod neque conloquium interposita causa tolli volebat neque salutem suam Gallorum equitatu committere audebat, commodissimum esse statuit omnibus equis Gallis equitibus detractis eo legionarios milites legionis X., cui quam maxime confidebat, imponere, ut praesidium quam amicissimum, si quid opus facto esset, haberet. 7 Quod cum fieret, non inridicule quidam ex militibus X. legionis dixit: plus, quam pollicitus esset Caesarem facere; pollicitum se in cohortis praetoriae loco X. legionem habiturum ad equum rescribere”.

<https://www.thelatinlibrary.com/caesar/gall1.shtml#42> (accessed 2023. 10.17).

⁴ Jeremiah McCall, *The Cavalry of the Roman Republic*, London and New York, Routledge, 2002, p. 101.

⁵ Snidell, *op.cit.*, p. 220.

⁶ *Ibidem*, p. 221.

⁷ *Ibidem*, p. 222.

⁸ C. Iulii Caesaris, *Comentariorum de Bello Gallico*, II, 11.4-6 *Hi novissimos adorti et multa milia passuum persecuti magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt, cum ab extremo agmine, ad quos ventum erat, consisterent fortiterque impetum*

managed to defeat his enemies one by one taking advantage of their lack of unity. The last major test was his conflict with the Nervii, “who lived in particularly densely wooded country and so made less use of cavalry than most Gaul’s.”⁹ The Nervii ambushed the Romans and after routing out their cavalry, which had no place to manoeuvre, attacked the Roman infantry. The battle could turn into a disaster for the Romans, but Caesar (who actually was to blame for the situation) “snatched a shield and made his way to the front of the line. He ordered the troops there to open up their formation so that they could use their weapons effectively. His presence and his orders partially restored the situation and checked the Nervii’s progress.”¹⁰ Finally, the Tenth Legion (Caesar’s favourites) and the cavalry, which managed to quickly reorganize, defeated the last pockets of resistance.¹¹ Later, Caesar used his cavalry independently as a quick reaction force in case of rebellions usually against tribes which fought in the same manner.

A much greater challenge for the Caesarian cavalry represented the Britons: in 55 BC Caesar made his first raid in Britain but, practically he had no cavalry, because of the stormy weather which forced the transport ships to turn back. Nevertheless, Caesar forced the landing even though his forces were seriously impeded by the British cavalry and chariots. Both used “hit and run” tactics throwing volleys of javelins in the landing Roman infantry. “Caesar ordered his shallower warships to run themselves aground on the beach on the right flank, the looming ships apparently frightening the Britons, or more probably their horses. The British were driven back some way with a barrage from the catapults, clingers and archers on the ships’ deck and the legionaries reluctantly resumed their attempt to land.”¹² The lack of cavalry on the Roman side caused them great disadvantage, they not being able to exploit their initial successes. That is why in the following year, Caesar gathered “the cavalry of the

---

*nostrorum militum sustinerent, 5 priores, quod abesse a periculo viderentur neque ulla necessitate neque imperio continerentur, exaudito clamore perturbatis ordinibus omnes in fuga sibi praesidium ponerent.*⁶ *Ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt quantum fuit diei spatium; sub occasum solis sequi destiterunt seque in castra, ut erat imperatum, receperunt.*
<https://www.thelatinlibrary.com/caesar/gall2.shtml#11> (accessed 2023. 10.25).

⁹ Snidell, *op.cit.*, p. 222.

¹⁰ Michael M. Sage, *The army of the Roman Republic. From the Regal period to the army of Julius Caesar*, Yorkshire, Pen&Sword Military, 2018, p. 346.

¹¹ C. Iulii Caesaris, *Comentariorum de Bello Gallico*, II, 27, 2 *equites vero, ut turpitudinem fugae virtute deleant, omnibus in locis pugnae se legionariis militibus praeferrent.* <https://www.thelatinlibrary.com/caesar/gall2.shtml#27> (accessed 2023.10. 29).

¹² Snidell, *op.cit.*, p. 224.

whole of Gaul, four thousand in number.”¹³ Only now Caesar managed the counter the attacks of the British cavalry in an effective manner (even if the chariots continued to represent a tactical challenge). Caesar wrote about the British cavalry: “their tactics were such that de danger was exactly the same for pursuer and pursued. A further difficulty was that they never fought in very close order, but in very open formations and had reserves posted here and there; in this way the various groups covered one another’s retreat and fresh troops replaced those who were tired.”¹⁴ Even with this flexible organization, the Britons could not withstand the combined force of the Roman legions and the auxiliary cavalry so after a series of battles and guerrilla type encounters the former surrendered.

The peace was short lived: in 52 BC the great Gallic rebellion broke out. Caesar’s cavalry consisted exclusively from Gallic and Germanic auxiliaries. The later proved to be a real shock-cavalry, in the siege of Noviodunum, where they obliterated a much larger Gallic cavalry force. The Germanic cavalry represented a tactical reserve, used in an “decisive moment (...). They must have been the kind of men Caesar’s own army feared (...). Perhaps they attacked with a risky full gallop. Were they regular troops of the line or guard? Caesar, saying that he had them “with him”, marks them as his escort, and keeping them behind the battle line shows they were reserve. As an escort and battlefield reserve, Caesar’s German horsemen clearly were his guard. The history of the Roman emperors’ horse guard thus begins at Noviodunum in Gaul in 52 BC.”¹⁵ Vercingetorix assured his allies that the Celtic cavalry will play a decisive role in wining against the Romans “they would just make one concerted attack on the Roman army as it marched encumbered with a large baggage train.”¹⁶ But things did not end well for Vecingetorix: even if the conducted enraged attacks on the Roman columns (on the front and on the flanks), Caesar outmanoeuvred him by dividing his cavalry in three and also sent infantry units in support. This tactic hindered further pursuit and “the hard pressed unit could then rally behind the infantry before returning to the fray. It was the German cavalry,

---

¹³ C. Iulii Caesaris, *Comentariorum de Bello Gallico*, V. 5.3 *Eodem equitatus totius Galliae convenit, numero milium quattuor, principesque ex omnibus civitatibus;* <https://www.thelatinlibrary.com/caesar/gall5.shtml#1> (accessed 2023.10. 29).

¹⁴ C. Iulii Caesaris, *Comentariorum de Bello Gallico*, V, 16, 3,4 *Equestris autem proeli ratio et cedentibus et insequentibus par atque idem periculum inferebat. Accedebat huc ut numquam conferti sed rari magnisque intervallis proeliarentur stationesque dispositas haberent, atque alios alii deinceps exciperent, integrique et recentes defetigatis succederent.* <https://www.thelatinlibrary.com/caesar/gall5.shtml#1> (accessed 2023.10. 29).

¹⁵ Michael P. Speidel, *Riding for Caesar. The Roman Emperors’ Horse Guards*, London, B.T. Batsford Ltd., 1994, p. 12.

¹⁶ Snidell, *op.cit.*, p. 233.

possibly with their own light infantry (...) who made the breakthrough.”¹⁷ The final act of the rebellion was played at Alesia, where as it is well known, the Roman siege was at its turn besieged by a large relieving force. The battle for Alesia was a desperate one for both sides: even Caesar describing these decisive hours wrote: “the action was taking place in full view, so no gallant exploit and no fact of cowardice could pass unnoticed, the thirst for glory and the fear of disgrace was an incentive for both sides.”¹⁸ The last battle was the most desperate: the relieving force attacked at midnight, after filling the Roman ditches and “pressing on to attempt to scale the palisades. Alerted by shouting and trumpet calls, Vercingetorix and his men attacked simultaneously from the inside. This first assault failed after desperate fighting and was called off at dawn, but another the following afternoon eventually succeeded in driving the Roman defenders back from the wall and breaking it down.”¹⁹ Caesar made a decisive, and bold, action by bringing four cohorts of infantry and ordering the cavalry to exit “by a section not currently under attack and riding round the outside to take the attackers in the rear.”²⁰ Once again, the situation was saved by the bold actions of Caesar and his, mostly Germanic, cavalry. The flanking manoeuvre took the Celts by surprise and next day Vercingetorix surrendered. The conquest of Gaul emphasised a few important aspects: firstly, the siege of Alesia showed that under a capable leader, the cavalry can be a decisive force in winning a war;²¹ secondarily, the Celtic and German auxiliaries developed as a corps of aggressive and experienced veterans earning an excellent reputation in the following conflicts. Actually, from the time of Caesar “any reference to specific types of cavalry in Roman armies is a reference to foreign auxiliaries.”²²

---

¹⁷ *Ibidem*, p. 234.

¹⁸ C. Iulii Caesaris, *Comentariorum de Bello Gallico* VII, 80, 5, *Quod in conspectu omnium res gerebatur neque recte ac turpiter factum celari poterat, utrosque et laudis cupiditas et timor ignominiae ad virtutem excitabant.*
<https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0001%3Abook%3D7%3Achapter%3D80>

¹⁹ Snidell, *op.cit.*, p. 236.

²⁰ *Ibidem*, p. 236.

²¹ The ability of a leader is well emphasised by the fact that in the meantime, more precisely in 53 BC, at Carrhae, the Romans led by Crassus suffered a crushing defeat by the Parthians. Cf. Snidell, *op.cit.*, pp. 237-242.

²² McCall, *op.cit.*, p. 101.

THE OLYMPIC GAMES BETWEEN POLITICS AND SPORTS

Sebastian Delast-Voinea-Popovici*

DOI: 10.2478/amsh-2023-0002

Abstract

All sports competitions were held at Olympia, a religious, cultural and sports centre of ancient Greece, located in the city of Elis. For the ancient Greeks, the Olympiad was the interval of 1457 days, 10 hours and 40 minutes between two editions of the Olympic Games, denoting, in current speech, the respective event, i.e. its festive event. There are 293 recorded Olympiads held in ancient Greece. They took place regularly for almost 1,200 years, because in 393 AD to be banned by the Byzantine emperor Theodosius I, who, converted to Christianity, considered the manifestations dedicated to Zeus to be pagan. All the buildings of Olympia were burned and ruined by order of Theodosius II in AD 426. To these were added robberies and natural calamities, and the city was then forgotten for 1,500 years. The Olympics played an important role in the social and economic life of the ancient Greeks, being a manifestation of national solidarity, meant to awaken the consciousness of the ethnic community of all Hellenes. It was 1,503 years before Baron Pierre de Coubertin succeeded in relaunching the Olympic Games. The French presented this idea as early as 1892, but the rebirth of the Olympics was consecrated to him only two years later, on June 16, 1894, during an international congress held in Paris. On June 23, 1894, the International Olympic Committee was founded by Baron Pierre de Fredi, Baron de Coubertin (France). The presidents of the C.I.O., from its establishment until the period of the Second World War, were: Demetrius Vikelas (1894-1896, Greece), Pierre de Coubertin (1896-1925), Count Henri de Baillet-Latour (1925-1942, Belgium). Unfortunately, during the 20th century, the Olympic Games had quite a lot to do with politics, with propaganda in the turbulent 20th century, the symbols of the great competition being tarnished throughout this century.

Keywords: *Olympics; politics; sport; performance; Greece*

The origins of Olympism

According to the unanimous opinion of historians, the year 776 BC.¹ represents the beginning of the ancient Olympic Games. Legends

---

* Ph.D. Candidate, George Emil Palade University of Medicine, Pharmacy, Sciences and Technology of Târgu Mureş, popovici.sebastian@yahoo.com

¹ "Din istoria jocurilor olimpice", in *Foaia românească*, Giula-Ungaria, nr. 33/13.08.2004, pp. 10-11. See: G. de Hanover's article from *Lettre d'informations*, nr. 17/1969, Paris.

say, however, that the races dedicated to Zeus date back much longer, even from the 10th or 9th centuries BC. Pindar, the great Greek lyric poet, who dedicated 14 triumphal odes to athletes who distinguished themselves at various Olympiads, claimed that they were initiated by Hercules himself. According to historical sources, the first Olympic champion was Coroebus², a cook from a town neighbouring Elis, who won a running race over a distance of 600 feet. The games lasted 5 days. After the usual religious sacrifices, followed the athletic contests with the participation of hoplites (Greek pedestrians), wrestling, boxing, pancration (a combination of these two sports), chariot races, horse riding and pentathlon (competition composed of 5 events: jump, discus, lance, running and fighting). The winners received a crown of laurels, were carried in triumph, celebrated with songs and feasts. They had the right to hire a poet to compose a triumphal ode for them³. Although there is still the impression that the winners were rewarded only with symbolic prizes, this fact is only partially true. The olive branch, introduced as a prize at the advice of the Oracle of Delphi, was often accompanied by gifts from fellow citizens and even cash prizes. Then, the winner enjoyed the respect of everyone and was welcomed home as a true hero⁴. Only male Greeks, free citizens, participated in the Olympic games. Women and slaves had no access, not even having the right to watch the competitions.

Olympia – religious, cultural and sports centre of ancient Greece

All sports competitions were held at Olympia, a religious, cultural and sports centre of ancient Greece, located in the city of Elis⁵. For the ancient Greeks, the Olympiad was the interval of 1457 days, 10 hours and 40 minutes between two editions of the Olympic Games, denoting, in current speech, the respective event, i.e. its

---

² Historical sources speak of the existence of a single race at the first edition of the ancient Olympic Games, called the “stadium”, that is, a running event over a distance of about 200 meters, the length of the stadium. The winner was the one who passed the last milestone first, the time achieved having no relevance. Coroebus or Koroibos, a cook, is said to be the first to win the race in the first edition of the Games. (See also the article by Gabriel Peneş, “Primul campion din lume a fost un bucătar”, in *Libertatea*, ediția on-line, 09.08.2008, source: <https://www.libertatea.ro/stiri/primul-campion-din-lume-a-fost-un-bucatar-269311>, accessed on the date of 30.11.2023.

³ Ștefan Popa, “Un scurt istoric în superlative”, in *Lumea*, nr. 41/08.10.1964, p. 15.

⁴ “Primele olimpiade modern”, in *Steaua roșie*, nr. 128/15.09.1964, Târgu Mureș, p. 2.

⁵ Comitetul Olimpic și Sportiv Român, *Ghid olimpic*, București, Monitorul Oficial, 2013, p. 19.

festive event⁶. There are 293 recorded Olympiads held in ancient Greece. They took place regularly for almost 1,200 years, because in 393 A.D. to be banned by the Byzantine emperor Theodosius I, who, converted to Christianity, considered the manifestations dedicated to Zeus to be pagan. All the buildings of Olympia were burned and ruined by order of Theodosius II in AD 426. To these were added robberies and natural calamities, and the city was then forgotten for 1,500 years⁷. The Olympics played an important role in the social and economic life of the ancient Greeks, being a manifestation of national solidarity, meant to awaken the consciousness of the ethnic community of all Hellenes.

During the centuries when the Olympic Games ceased to be held, their memory was preserved in the consciousness of the people. During the Renaissance, the great scholars evoked in their writings the glorious image of the Olympic Games. They reappeared dispersed during the 17th-19th centuries, in a small number, at the local level. It was only at the end of the 19th century that an attempt was made to resume the Olympic games in a modern form.

The Olympic flame

Fire has been a sacred symbol since ancient times. In Hellas, fire symbolized light and the rebirth of the world. According to legend, fire was stolen for humans by Prometheus from Zeus. The history of the Olympic Flame began in ancient Greece 2,700 years ago. At each Olympic Games, a flame was lit that burned throughout the duration of the Games. The symbolism of the Olympic flame was the death and rebirth of the Greek heroes.

Today, the Olympic Flame represents the continuity between the ancient era and the modern era, becoming a symbol of the modern Olympic Games at the initiative of Pierre de Fredi Coubertin⁸.

---

⁶ See: Gheorghe Mitra, Alexandru Retinschi, *Constelația Olimpiadelor*, București, Editura Sport-Turism, 1984, p. 318.

⁷ Comitetul Olimpic și Sportiv Român, *Ghid olimpic*, București, Monitorul Oficial, 2013, p. 31.

⁸ *Pierre de Fredi Coubertin* (1863-1937) is considered father of J.O. modern. For 21 years, since he was only 24 years old, he campaigned for the revival of J.O., making it his life's goal. He made his intention public in 1892 at the anniversary of the "Union of the French Society of Athletic Sports", showing that J.O. it would mean a new and strong support given to peace. But only at the next congress of this union, Coubertin obtained the discussion of his proposal, on 23.06.1894, at the Sorbonne University. The works were attended by representatives of 49 sports societies from Europe and America, who adopted the idea of celebrating every 4 years J.O. He was the president of the C.I.O. between the years 1896-1925 and a member of the CIO for 43 years. In 1936, Romania granted it *Ordinul Meritul Cultural pentru Sport*, cavalier, class I. (See: Gheorghe Mitra, Alexandru Retinschi, *op.cit.*, p. 90).

The tradition of the Olympic flame returned during the 1928 Olympic Games in Amsterdam, when an employee of the local Electricity Authority lit a symbolic flame at the top of the Marathon Tower at the Olympic Stadium. Gesture seen as a symbol of purity and aspiration towards perfection. The Olympic flame, as we know it today, was used for the first time in Berlin in 1936, at the suggestion of Dr. Theodor Lewald (Chairman of the Organizing Committee) and Professor Carl Diem, at the C.I.O. Session. from Athens 1934⁹. Several months before the start of the Olympic Games, the Olympic Flame is lit, on the site of the old ancient Olympic Games, in Olympia, on a torch with a parabolic mirror in which the rays of the Sun are reflected. The flame is then carried from country to country, continent to continent, to the venue of the next games. The torch is carried by athletes, celebrities, ordinary people, on foot or on horses, camels, or it is carried by plane or underwater. On the day of the opening ceremony of the Olympic Games, the Olympic Flame arrives at the main stadium, and with it the fire is lit in a larger container, marking the official start of the Olympic Games. The Olympic flame is left burning throughout the games until the closing ceremony when it is extinguished, marking the end of the Olympics¹⁰.

The revival of the Olympic Games

The ruins of Olympia were hidden underground for 15 centuries, until the revival of the Olympic Games was prompted by archaeological research undertaken on the territory of ancient Hellas. In 1723 and then in 1767, proposals were made to carry out excavations on the banks of the Alpheios river, but they were not given a favourable course. Only in the years 1805 and 1807, some English archaeologists, following some brief excavations, brought to light the first vestiges of the sanctuary in Olympia and were able to draw up a plan of the Temple of Zeus. More thorough research was carried out in 1829, when numerous vestiges were found in a short space of time. The idea was taken up by the team of the German archaeologist Ernst Curtius¹¹, who, after six years of work (1875-1881), managed to bring to light numerous objects such as: statues, vessels, plates with various inscriptions, etc. The success of Ernst Curtius led Pierre de Fredi Coubertin to ask himself the question: "Germany has found

---

⁹ *Ibidem*, p. 132.

¹⁰ Raluca Ungureanu, "Flacăra olimpică și traseul ei prin istorie", in *Agenția de Presă RADOR*, București, 08.05.2023, sursa: <https://www.rador.ro/2023/05/08/flacara-olimpica-si-traseul-ei-prin-istorie/>, accessed on the date of 03.12.2023.

¹¹ Ernst Curtius was a German philologist, historian and archaeologist (1814-1896). See: Gheorghe Mitra, Alexandru Retinschi, *op.cit.*, p. 94.

what materially remains of Olympia, why should not France revive its spirit and splendours?"¹²

Several attempts were made for their discovery, but it succeeded only in 1875-1831 to the German Ernest Curtius. He gave a lecture on the ancient city of Olympia in January 1852. The interest shown in the presented theme led to the beginning of the first archaeological excavations in that Greek city. Excavations began in the fall of 1871 when Ernst Curtius, together with a large team of archaeologists, managed to find the statue of Hermes, the creation of Praxiteles, and many other sculptures of great artistic value. Constructions and marble slabs with the names of the victors have also been discovered.¹³

Once the ruins of Olympia were unearthed, the idea of reviving the Olympic games was born.

Evanghelie Zappa (1800-1865), a Greek merchant born in the town of Labova in Northern Epirus (today in Albania), settled in 1833 in Romania, in Broșteni, a town located 60 km from Bucharest, was concerned with the revival of the Olympic Games, in his country of origin, Greece¹⁴. In 1858, Zappa proposed to King Otto of Greece (the first king of modern Greece) the restoration of the Olympic Games, "to be celebrated every four years, according to the teachings of the ancient Greeks, our ancestors". Zappa wanted to impose the spirit of the ancient Olympic Games on the modern age. These were organized and limited to Greek participation only, following the model of those of Antiquity. Thus, the Olympic Games were reborn on Greek soil in 1859, in Athens. The Greek government requested that they take place simultaneously with the industrial and agricultural exhibitions. Evanghelie Zappa¹⁵ designed and financed the construction of an exhibition complex in Athens, called the "Establishment of the Olympics"¹⁶. Thus, in the years 1875, 1888 and 1889, various competitions were organized, but they were not so important as to arouse the interest of public opinion.

---

¹² Maria Bucur-Ionescu et alii, *România la Jocurile Olimpice*, Editura Sport-Turism, București, 1985, p. 17.

¹³ *Ibidem*, p. 14.

¹⁴ Valentin Costandache, Lucreția Miclescu, *Enciclopedia educației fizice și sportului din România*, Târgu-Jiu, Măiastra, 2015, p. 476.

¹⁵ Among the forerunners of the Renaissance of modern Olympism, one of the most important figures is that of Evanghelie Zappa. Among other things, one of the important monuments of Athens - the Zapeion - is linked to his name. (see : Florin Orban, "Evanghelie Zappa, precursor al renașterii olimpice", *Radio România Internațional*, 29.10.2014, source : https://www.rri.ro/ro_ro/evanghelie_zappa_precursor_al_renasterii_olimpice-24348 accessed on the date of 02.12.2023).

¹⁶ Comitetul Olimpic și Sportiv Român, *Ghid Olimpic*, București, Monitorul Oficial, 2013, p. 35.

The fact that Zappa¹⁷ spent part of his life in Romania, where he became, at his request, a Romanian citizen, also gave rise to exaggerations, as can be seen from the title of an article published in "Gazeta Sporturilor" on January 10, 1936, namely: "The modern Olympics were initiated by a Romanian!"¹⁸. The newspaper actually repeated an information from the official magazine of the O.T.T. (the supreme forum of Hungarian sports) and also showed that Pierre de Fredi Coubertin was the founder of the Games started in 1896, which "were not the first modern ones, but the first international ones", a statement that contains a grain of truth. In this article it was also shown that: "from the list of winners from the first Olympiad (from 1859) we quote Dimitrie Atanasiu, winner in the running, and Constantin Cristu, winner in the throws. According to their names, we think they were both Romanians". The latter statement could not be confirmed later. Although his proposals, born on the territory of Romania, failed, Evangelie Zappa must be considered one of the forerunners of the revival of the modern Olympic Games.

As I mentioned before, the idea of reviving the Olympics was materialized by the Frenchman Pierre de Fredi Coubertin. In 1894, Coubertin convened an international conference on sports in Paris. At this meeting, the organization of the Olympic Games was decided, the International Olympic Committee was elected and Athens, the capital of the country, was established as the venue for the first Olympics as a sign of gratitude for the role of representing the cradle of the Olympics. Since then, the Olympic games have been held regularly, every 4 years, except during the two world wars.¹⁹

It was 1,503 years before Baron Pierre de Coubertin succeeded in relaunching the Olympic Games. The French presented this idea as early as 1892, but the rebirth of the Olympics was consecrated to him only two years later, on June 16, 1894, during an international congress held in Paris²⁰. On June 23, 1894, the International Olympic Committee was founded by Baron Pierre de Fredi, Baron de Coubertin (France). The presidents of the C.I.O., from its establishment until the period of the Second World War, were: Demetrius Vikelas²¹ (1894-1896, Greece), Pierre de Coubertin (1896-1925), Count Henri de

---

¹⁷ Zappa supported the foundation of the Romanian Academy and the writing of a Romanian grammar through donations. (See: Victor Bănciulescu, "Anul olimpic 1968", in *Flacăra*, nr. 1/01.01.1968, București, pp. 20-21).

¹⁸ "Olimpiadele moderne au fost inițiate de un român!", in *Gazeta sportului*, nr. 1925/10.01.1936, p. 1.

¹⁹ "Primele olimpiade moderne", in *Steaua roșie*, nr. 128/15.09.1964, Târgu Mureș, p. 2.

²⁰ "Din istoria jocurilor olimpice", in *Foaia românească*, Giula-Ungaria, nr. 33/13.08.2004, pp. 10-11.

²¹ Demetrius Vikelas – Greek poet and historian, was the first president of the C.I.O.

Baillet-Latour (1925-1942, Belgium)²². It is interesting that the members of the International Olympic Committee were mostly English princes, French duchesses or American billionaires: they were not interested in money, because from a financial point of view they were accomplished.

Regarding the first Olympics, the Romanian newspaper *Rampa* from 1923 stated the following:

“The first Olympics was given to Greece and it took place with great success in 1896 in Athens. The second modern Olympics took place in 1900 in Paris in connection with the universal exhibition held there. The third Olympiad took place in St. Louis in America (1904). The fourth, after an interval of two years in Athena. The fifth Olympiad (1909) in London was impressive, but it was overshadowed by the sixth Olympiad (1912) in Stockholm. In the latter, as a peacemaker of the nations. Leaving all passion and hatred aside, the representatives of all nations will fight with their last energy to bring home the Olympic trophy.”²³

The Olympic Games and politics

On June 23, 1894, the congress decided to reorganize the Olympic games and create the governing body of the Olympic movement, the International Olympic Committee (I.O.C.). representatives of 11 countries entered, including Russia. It is significant that the representatives of Germany, a country that was preparing for a new war, refused to take part in the congress.

Unfortunately, the Olympic Games had quite a tangent with politics, with propaganda in the turbulent 20th century, the symbols of the great competition being tarnished throughout this century. The first proof of the lack of fair play, the first black marks on the five rings - the symbol of Olympism - appeared in 1936, when, in Berlin, the modern Olympic Games went down in history under the name “Nazi Olympics”. Then followed Helsinki 1952 with the first Olympics of the “Cold War”, Melbourne 1956 - the “Olympics of Boycotts”; Munich 1972 - “Bloody Olympics”, with the attack of the terrorist organization “Black September”, resulting in the death of 11 Israeli athletes, of which 3 were born in Romania. The boycott continued in Montreal in 1976 - the “boycott against New Zealand”; Even Moscow was not “managed” when in 1980 it was organized into the U.S.S.R. “Red Olympics”. After 4 years, in 1984, the Olympiad was hosted by the other pole of power of the Cold War, in the USA, where the “Soviet

---

²² Maria Bucur-Ionescu et alii, *op.cit.*, p. 23.

²³ “Despre Olimpiade”, in *Rampa*, nr. 1833/1923, București, p. 8.

revenge” took place in Los Angeles, materialized by the non-participation, the U.S.S.R. and some satellite states that boycotted, thus the competition²⁴. The 1988 Seoul Olympics went down in history as “the last Olympics of the Cold War”, followed by the 1992 Barcelona Olympics – “the first Olympics after the fall of the Iron Curtain”. Until the Second World War, 400m athletes, fencers or steeplechase riders were happy to win a medal, glory was their ideal. During the 20th century we can see that politics and mercantilism changed the paradigm of Olympic sports.

The athletes of tsarist Russia, not receiving any support from their government, could not take part in the first three editions of the Olympic games in 1896, 1900 and 1904. Only at the London Olympics in 1908 was Russia represented by a small delegation. But with all the small number of representatives - only five people - the Russian athletes achieved good results. Russian fighters Nikolai Orlov (light cat.) and Aleksandr Petrov (heavy cat.) were rewarded with silver medals. This was the Olympic debut of athletes from Russia. At the 1912 Olympic Games, Russia sent a large delegation to Stockholm - 169 people. The Russian athletes took part in all the competitions included in the program but did not get any gold medals. The wrestler M. Klein (middle category) and the shooting team took second place. In the sailing races and in the target shooting event, the Russian athletes took third place. According to the number of medals won, the Russian team shared 15-16 places with the Austrian team. The Great War interrupted international sports ties. The next Olympiad took place in 1920 in Antwerp. It was at a time when the major Western powers sought to isolate the Soviet Union. The organizers of the Olympics and the International Olympic Committee did not send invitations to the athletes of Soviet Russia, although the Russian Olympic Committee had been recognized by the I.O.C. In those years and later, members of the International Committee sought to use the sports movement in the fight against left-wing extremism. The “half measures” policy of some C.I.O. leaders. it was seen especially in 1936, during the Berlin Olympics.

In London, in 1908, for the first time in the history of the new Olympic Games, a political incident took place, meeting at that time the relations between England and the USA were not the best, the British officials “forgot” to raise the American flag during the opening ceremony, which caused the protest of the U.S. delegation²⁵.

The designation of Berlin as the host of the 1936 Olympic games triggered, for the first time in the history of Olympism, political

---

²⁴ “Jocurile olimpice și...politica”, in *Cuvântul liber*, nr. 186/20.09.2000, Târgu Mureș, p. 7.

²⁵ “Din istoricul Jocurilor Olimpice”, in *Zori noi*, nr. 5226/30.09.1964, Iași, p. 3.

protests. There was the question of moving that Olympics to another country, the favourite being Greece. The president of the American Olympic Committee, Avery Brundage²⁶, declared in 1933:

“The very foundation of the modern revival of the Olympic Games will be undermined if certain countries are allowed to limit the participation of athletes on racial, class or religious grounds”²⁷.

To appease the spirits, Hitler invited an inspection commission to Germany, which included Avery Brundage. Upon his return to the United States, Brundage had completely changed his mind, declaring that Jewish athletes were being treated well, and the Olympics were to be held in Berlin as planned. However, in many countries the question of boycotting the Berlin Olympics was raised, and the most heated debate took place in the United States, which brought the largest Olympic lot. Judge Mahoney’s campaign to have Americans boycott the Olympics, however, ran into staunch opposition from the president of the US Olympic Committee. Avery Brundage proved to be the most vehement supporter of the United States’ participation in the Berlin Games, arguing that “sports should not be mixed with politics.”²⁸

World public opinion thus demanded to take away the right of Hitler's Germany to organize the Olympics, a symbol of peace and fraternity between peoples. For this purpose, a conference was held in Paris in defence of the Olympic ideals, at which it was decided to organize, simultaneously with the Berlin Olympics, a popular Olympics in Barcelona. But, due to the outbreak of civil war in Spain and the opposition of the International Olympic Committee, this plan fell through.

In 1936, Hitler used the Olympics to show the world the strength of the new Nazi Germany. It was a great show, perfectly organized. The Jews were forcibly removed from the city, and at the request of the organizers, the Nazis erased all anti-Semitic slogans from the walls of the buildings. Even the trail of the Olympic flame appeared in 1936 as a “brilliant publicity stunt” by Nazi Propaganda Minister Joseph Goebbels²⁹. The Berlin Olympics were a resounding

---

²⁶ Avery Brundage was the 5th president of the International Olympic Committee from 1952 to 1972. He was the most controversial of the I.O.C. presidents. holding this position during a very difficult, politically tumultuous time, and his autocratic methods were unpopular. (source: <https://olympics.com/en/athletes/avery-brundage>, accessed on 05.12.2023).

²⁷ “Sport”, in *Minimum*, nr. 168/03.2001, p. 32.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Paul Joseph Goebbels (n. 29.10.1897, Rheydt – d.01.05.1945, Berlin) was a German politician and Minister of Public Propaganda during the Nazi regime from 1933 to 1945. He was one of Adolf Hitler's closest collaborators and among the most

success. Only three years later, the organizers of the “Peace Games” would start the Second World War.

Elimination of the U.S.S.R. from the Olympic competitions in the interwar period was a fact often mentioned by the Soviet propaganda press during the Cold War years³⁰.

The international situation became tense as a result of the events in Hungary in 1956 and the conflict at the Suez Canal. Because of this, several countries withdrew from participation.

The end of the 60s marked the bipolar world that characterized the Cold War. The French student movement of 1968 shocked the entire Western world. On April 4, pastor Martin Luther King, the leader of the black population in the U.S. was assassinated in Memphis. On June 6, US presidential candidate Robert Kennedy was assassinated on camera, last but not least, the anti-communist movement in Czechoslovakia was drowning in blood. In this eventful political context, the Olympic Games in Mexico City represented a hope for reconciliation and peace. However, China has been declared undesirable for these Olympics and South Africa has been upheld its suspension imposed four years ago for its policy of racial segregation. The 1968 Mexico City Olympics were the first Olympics to experience a boycott. During the Tokyo Universiade (1967), a Japanese reporter recorded his warning to black American athlete Tommie Smith: “I cannot rule out the possibility that we black athletes will boycott the Olympics in Ciudad de Mexico.”³¹ Until before the departure of the American delegation, the boycott remained topical. Black American athletes, still reeling from the assassination of Martin Luther King, eventually participated in the Olympics, but in protest wore berets during the national anthem and held their fists in the air.³²

In 1968, the dictatorial regime in Mexico massacred 200 protesters who allegedly damaged the image of the Olympics in Mexico City. When dictators use the Olympics to sell a propaganda image, they are primarily doing politics.

“To ask opponents not to play politics when they have a good platform to get their message across is to take away one of their few advantages in a very unequal battle. Dictatorships have this problem, they don't let contrary messages get through, so

---

devoted followers of Nazi ideology (See: Peter Longerich, *Goebbels: A Biography*, New York, Random House, 2015, p. 5).

³⁰ P. Sobolev, “Pentru pace și prietenie”, in *Sportul popular*, nr. 2401/08.04.1954, București, p. 4 (article taken from *Sovietskii Sport*).

³¹ Tommie Smith (n.12.06.1944, Ackworth) was an Olympic champion in athletics (See: Gheorghe Mitra, Alexandru Retinschi, *op.cit.*, p. 404).

³² Gheorghe Mitra, Alexandru Retinschi, *op.cit.*, p. 44.

they will find an outlet with the Olympics. Democracies do not suffer from this mimed Olympic apoliticism.”³³

The most dramatic moment in the history of the Olympic Games was, without a doubt, the attack on the Munich Olympics in 1972. On September 5, 1972, eight Palestinians, members of the terrorist organization “Black September” entered the Olympic village and killed two members of the Israeli delegation (coach Moshe Weinberg and weightlifter Yossef Romano), taking 9 other athletes hostage. The terrorists demanded, in exchange for the release of the hostages, the release of the 200 members of the Palestine Liberation Organization imprisoned in Israel and their safe movement from Germany. The Israeli government announced in the afternoon of the same day that it would not negotiate with the terrorists. At 10 p.m., the terrorists and hostages were transported by three military helicopters to a military airfield. The German authorities opted for the forceful intervention of anti-terror troops when the terrorists arrived at the airport. as a result of the exchange of fire, the 9 Israeli athletes, 5 terrorists and a policeman died. After learning of the incidents at the airport, the Olympic competitions were suspended for 34 hours, the continuation of the Olympic Games being called into question, in the end it was decided to continue the competition. After the attack in Munich, the organizers of the Olympic Games began to pay a lot of attention to the security of the participants in the Olympics. Thus, at the next Olympic Games, held in Montreal, in 1976, the hosts developed a security device made up of 16,000 people, policemen, gendarmes and members of the security services. Unfortunately, the Munich Olympics were not the only edition of the Olympic Games where terrorism made its presence felt. Despite the extraordinary security measures (the security apparatus consisted of 30,000 people) taken for the smooth running of the Olympic Games in Atlanta in 1996, the July 27 attack in the Olympic Park could not be prevented, when a bomb placed in a garbage can caused the death of two people and the injury of another 110. The immediate effect of this attack was the decrease in the number of spectators who came to witness the various Olympic trials.³⁴

A week before the Munich Olympics in 1972, the “Rhodesia affair” was still on the front page of the newspapers. A former British colony, Rhodesia gained independence on October 24, 1964, taking the name Zambia. Salisbury's white minority applied a segregationist policy disapproved by the U.N. Not accepted to the Mexican Olympics,

---

³³ Cristian Ghinea, “Cine aduce politica la olimpiadă?”, in *Gazeta de Sud*, nr. 4103/9-10.08.2008, Craiova, p. 1.

³⁴ “Teroriștii nu respectă armistițiul olimpic”, in *Tribuna sporturilor*, nr. 534/11.09.2000, Sibiu, p. 8.

the Rhodesian Olympic delegation nevertheless participated in the Tokyo Olympics. The only condition for participation in the Munich Olympics was for the Rhodesian delegation to define its status. Ethiopia and Kenya demanded to see the passport of every Rhodesian athlete, a request approved by most African nations plus Pakistan and Yugoslavia. Just four days before the official opening, the C.I.O. imitated the U.N., excluded Rhodesia by 36 votes to 31. The 30 Rhodesian athletes, mostly white of British origin, had to return home.³⁵

Even the 1976 Olympic Games in Montreal were not without incidents. The first incident was the withdrawal of most of the delegations from Africa, following the refusal of the C.I.O. to suspend New Zealand from the Olympics as a result of the country's national rugby union team playing a friendly against a South African team (under Olympic embargo). Then there was the so-called "Taiwanese crisis", resolved by not receiving in Canada the delegation of Taiwan, whose athletes intended to represent China in Montreal.³⁶

The Soviet presence in Afghanistan led a number of Western countries, including the U.S. to boycott the Olympic Games in Moscow in 1980, refusing to send their athletes to the capital of the USSR.

Romania was the only country from the communist bloc that participated in the California Olympics in 1984, the other Moscow satellite states boycotting the competitions, as a response to the absence of the Americans and their allies from the Moscow Olympics. After almost a quarter of a century, the Olympic caravan arrived in Asia again, stopping in Seoul. The designation of South Korea as the host of the great competition sparked lively discussions in the "socialist camp."³⁷ After the boycott of the Olympic Games in the years: 1976, 1980 and 1984, there followed the Seoul boycott with the DPRK in the foreground. Korean and Cuban. The reason was South Korea's refusal to organize the Olympics together with the DPRK. Korean. However, no other communist country boycotted these Olympics. There were also absent states: Ethiopia, Seychelles and Nicaragua, but the reason was economic. The Games were honoured with the presence of 9,421 athletes from 141 countries. At the 24th edition of the Olympic Games, all previous records were broken: number of participating countries and athletes, number of sports and

---

³⁵ "Jocurile Olimpice de vară, ediția a XX-a, München 1972", in *Timpul*, nr. 162/22.07.1996, Reșița, p. 5.

³⁶ "Jocurile Olimpice de vară, ediția a XXI-a, Montreal 1976", in *Timpul*, nr. 162/22.07.1996, Reșița, p. 5.

³⁷ See Nicolae Stoian's article titled "Seul 1988", successively published in the daily newspaper *Cuvântul nou* from Sfântu Gheorghe, nr. 1659/16.07.1996, p. 6; nr. 2876/08.09.2000, p. 5; nr. 4048/29.07.2004, p. 3 și nr. 5195/17.07.2008, p. 6.

events included in the Olympic program, number of spectators, the most computerized and modern sports facilities.³⁸

Nowadays, the Olympic Games can be watched via television or the Internet, broadcasts that generate substantial profits for the organizers, from edition to edition through the lens of advertising and broadcasting rights. Broadcasting these events was and is an effective way of propaganda and promotion of the states' culture.

Over the years, from the first televised edition to the present day, broadcast rights on television channels have been an increasingly important source of income. If in 1960, when 395,000 dollars were paid for the transmission of some sequences of the Rome Olympics, in 1964 for the Tokyo Olympics) the amount increased more than three times, reaching 1,320,000 dollars, because in year 1968, at the Olympics in Mexico, to reach 4.5 million dollars. Since then, the amounts have increased, so that in 1972, at the Munich Olympics, television stations paid 7.5 million dollars, in 1976 at the Moscow Olympics), 87 million dollars. At the next Olympics, the one in Los Angeles in 1984, there was a huge jump, with receipts reaching \$225 million, and at the Seoul Olympics in 1988, the amount almost doubled to \$407 million.³⁹

---

³⁸ Horia Alexandrescu, "Seul 1988. Olimpiada Danielei Silivaş", in *Historia*, on-line edition, Bucureşti, source: <https://historia.ro/sectiune/general/seul-1988-olimpiada-danielei-silivas-571863.html> accessed on 09.12.2023.

³⁹ "Televiziunea și jocurile olimpice", in *Noi, românii din Ungaria*, nr. 33/14.08.1992, p. 16. For the transmission of the 4 editions of the Olympic Games from 2018-2024, the company Discovery acquired the exclusive rights worth 1.3 billion euros, for all platforms, including free-to-air TV channels, pay TV channels, online and on mobile, available in all 50 countries and territories in Europe. Discovery has committed to broadcast a minimum of 200 hours of the Olympic Games and 100 hours of the Winter Olympics on free-to-air TV channels during the competition. Discovery will sub-license a portion of the rights in several European markets. (See also the article "Comitetul Olimpic Internațional acorda Discovery și Eurosport drepturile de difuzare TV și pe toate platformele în Europa, pentru Jocurile Olimpice din perioada 2018 – 2024", in *Easy Engineering Magazine* accessed on 20.06.2015, source: <https://easyengineering.ro/comitetul-olimpic-international-acorda-discovery-si-eurosport-drepturile-de-difuzare-tv-si-pe-toate-platformele-in-europa-pentru-jocurile-olimpice-din-perioada-2018-2024/>).

ON THE ROADS OF THE COUNTRY. EXPERIENCES OF TRAVELLING IN GREATER ROMANIA IN THE AFTERMATH OF THE FIRST WORLD WAR

Maria Tătar-Dan*

DOI: 10.2478/amsh-2023-0003

Abstract

After the Great War and the creation of Greater Romania through the incorporation of Transylvania, Bessarabia, and Bucovina, travel gained new significance within Romanian society. In the context of debates about the need for “spiritual unification” to complement the country’s political and administrative consolidation, travel began to be viewed as a means to build a cohesive national identity and promote unity among the diverse regions of the newly enlarged state. Consequently, Romanians were encouraged to explore their homeland and acquaint themselves with their fellow citizens.

The numerous travel notes, memoirs, and announcements of various trips and excursions organized by different associations and professional societies that filled up the contemporary newspapers and magazines reflect a great interest for travel, many travellers choosing to share their experiences. Drawing primarily from these travel notes and memoirs but also contemporary press articles, the study explores the experience of travel, its hypostasis and challenges, the social and cultural interactions that occurred in different travel contexts, and the habits and customs of the Romanian society in the early interwar years they reveal.

Keywords: *Greater Romania; unification; travel; memoirs; cultural interactions*

In 1924, Paula Petrea, an interwar writer, published a contemplative article on travel, beginning with a reflective tone:

“In the summer, travel seems obligatory, and new experiences become essential. Who does not feel compelled to leave their peaceful nest, where every corner holds a hidden tale of the soul, and spend a month on holiday, surrounded by unfamiliar, distant, and stifling walls?”¹

With a hint of irony, the article explores the challenges and discomforts of travel, portraying it as a constant, restless movement from one place to another, experiencing poor sleep and poor eating

---

* Lecturer, Ph.D., George Emil Palade University of Medicine, Pharmacy, Sciences and Technology of Târgu Mureș, maria.tatar-dan@umfst.ro

¹ Paula Petrea, “Impresii de călătorie”, in *Opinia*, an XX, nr. 5140, Iași, 22 iulie 1924, pp. 1-2.

habits, all while spending hard-earned savings only to “have the satisfaction of fulfilling your duty to yourself, because everyone goes somewhere in the summer.”² While the article subtly criticizes how people in their quest for happiness and “something different”, overemphasized travel and overlooked the importance of introspection and appreciating life’s simple, everyday aspects, it also highlights the fact that travel was of great interest in those time. This interest is reflected in the numerous travel notes, memoirs, and announcements of various trips and excursions organized by different associations and professional societies that filled up the contemporary newspapers and magazines.

The taste for travel among Romanians was not new, it goes back to the first half of the 19th century, with figures like Dinicu Golescu,³ Ion Codru Drăgușan and several other intellectuals from both sides of the Carpathians, such as Alexandru Dimitrie Xenopol, Mihail Kogălniceanu, Grigore Alexandrescu, Vasile Alecsandri, Dimitrie Bolintineanu, Radu Rosetti, George Barițiu, Costache Negruzzi, August Treboniu Laurian, Teodor Burada, Gheorghe Ghibănescu, travelling outside the Romanian space, as well as within it. Initially an individual pursuit driven by diverse motivations - adventure, leisure, study - travel grew in popularity across Romanian society, the end of the 19th century marking the establishment of the first travellers’ associations. A notable example in this regard is the “Society of Tourists of Romania” (*Societatea Turiștilor din România*), established in 1903 in Bucharest, with branches in many significant localities, aiming to “develop the sport of excursions, to facilitate the knowledge of the beauties of the Romanian country and thus to strengthen the love for our country and nation.”⁴ It was not only the society, but also the Romanian government who showed interest in travel, though its initiatives and actions were intermittent. However, the allocation of funds for study trips by the end of the 19th century, under the budget of the Ministry of Cults and Public Instruction, illustrates the recognition of travel’s pedagogical role, suggesting at the same time an understanding of travel not only as a leisure activity but also as an integral part of national education.⁵ Over time, alongside its role in exploring new places and acquiring knowledge, travel assumed a national dimension, becoming a significant tool for fostering love for the country and nation.

---

² *Ibidem*.

³ Dinică Golescu’s travel notes, published in Buda in 1826, are considered the first travel journal in Romanian literature.

⁴ Sorin Mitu (coord.), *Enciclopedia imaginariilor din România*, vol. III, *Imaginar istoric*, Iași, Polirom, 2020, p. 335.

⁵ *Ibidem*.

After the Great War and the creation of Greater Romania through the incorporation of Transylvania, Bessarabia, and Bucovina, travel assumed new significance within Romanian society in the context of debates focused on the need for “spiritual unification” to complement the country’s political and administrative consolidation. As the lack of familiarity among Romanians from different areas with each other’s habits and customs was considered a major obstacle in achieving the nation much desired unity was, travel was seen as a rapid and effective mean for Romanians throughout the “new country” to become acquainted, to better understand one another, and thus to establish strong and enduring emotional bonds:

“You cannot know and love a country more deeply than by exploring it, traversing it far and wide, making sacrifices and efforts to come into contact not only with its people, but also with its nature.”⁶

Thus, travel was elevated to a national imperative, seen as a way to build a cohesive national identity and foster unity among the diverse regions of the newly expanded country, Romanians being encouraged to travel and get to know their homeland and fellow citizens. This idea was well received at both individual and collective levels, leading to various initiatives, some of the travellers covering impressive distances, such as the teacher and artist Stella Șerbănescu-Șăineanu and her husband, who in the summer of 1924, travelled “in 60 days, over 2000 kilometres by train and about 300 by car and by carriage”, visiting “around 24 localities in this short period,”⁷ a journey issued, as Stella Șerbănescu-Șăineanu noted:

“Of my conviction that the best way to know your country is to explore it thoroughly, stopping in cities and villages and experiencing, even if only for a moment, their life. Maps and geography books are important, of course, but they are impersonal and fail to speak to the soul.”⁸

Many travellers shared their experiences in memoirs and articles, often published as serials in the periodicals of the time. Although these types of sources have only recently entered the attention of historians, they offer a unique perspective on the societal mindset of that period. In the context of the aftermath of the Great War and the integration of the culturally diverse regions of “new Romania”, these writings provide valuable insight into how communities on both sides of the Carpathians viewed and perceived

---

⁶ N. Batzaria, “Cunoașterea țării”, in *Adevărul*, an 38, nr. 12712, București, 23 mai 1925, pp. 1-2.

⁷ Stella Șerbănescu-Șăineanu, “Impresii din călătorie. Mănăstirile din județul Neamț”, in *Adevărul*, an XXXVII, nr. 12503, București, 15 octombrie 1924, pp. 1-2.

⁸ Eadem, “Impresii din călătorie. Tușnadul și împrejurimile”, in *Adevărul*, an XXXVII, nr. 12484, București, 26 septembrie 1924, pp. 1-2.

each other. They reveal not only the similarities and the differences discovered among each other but also the extent of cultural harmonization, contributing to a better understanding of the enduring local pride and perceptions of superiority that persist today in Romania's historical provinces. Part of a broader research on how travel experiences across different regions of Romania contributed to a greater integration of the nation's diverse cultural heritage and the development of Romanian identity, the present study focusses on the actual experience of travel, its hypostasis and challenges. Drawing primarily from travel notes, memoirs and contemporary press articles, the study explores the social and cultural interactions that occurred in different travel contexts, focusing on what they reveal about the habits and mentality of the Romanian society in the early interwar years.

The journey often began at bustling railway stations, as trains were the main means of transportation. Travel narratives frequently depict the stations as extremely busy and chaotic, resembling "anthills teeming with activity" with "all sorts of people - hurried ladies, soldiers, peasants, priests, suburbanites, loud groups, all amidst a commotion reminiscent of a busy fair."⁹ Each person trying to make their way through the crowd contributes to scenes characterized by noise, constant movement, and a palpable sense of urgency: "agitation, running, shouting, wailing, jostling, cursing,"¹⁰ consequently, the general portrayal of railway stations being that of "a frenetic melting pot of people, an intense flurry of bizarre figures that sometimes seem almost surreal in their appearance."¹¹

The crowd generated a wide variety of experiences for travellers, often characterized by a blend of chaos and comedy, many of which were captured in travel memoirs and articles with a slightly ironic tone. A vivid example of such an experience is detailed in a description of a boarding scene at Bucharest's North Station during the summer of 1921, involving a man frantically searching for his wife, Elena, amidst the crowded platform. His initial protective calls for her gradually turn into frustrated mutters about her absence: "Where the hell is the fool."¹² The situation humorously escalated when, just as the wife reappeared, the couple realized that the mother-in-law along with their offspring and "potential future caregiver" were now missing, with a high chance of being left behind in Bucharest. This sparked another frenetic search through the

---

⁹ Lazăr G. Șoimu, "Din vilegiatură. La Constanța", in *Dimineața*, an XVIII, nr. 5331, București, 11 iulie 1921, p. 8.

¹⁰ "Când călătorește un ministru. O poveste adevărată", in *Gazeta Transilvaniei*, an 83, nr. 203, Brașov, 25 septembrie 1920, pp. 1-2.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Lazăr G. Șoimu, *op.cit.*, p. 8.

crowd. Moments later, a respectable lady with gold-rimmed glasses and an old feather - seemingly a keepsake from her bridal day - appeared, dragging a small child who innocently asked: "Is it true Grandma, that I will play with a lot of sand in Constanța?" The subsequent quarrel of the son-in-law and mother-in-law on her whereabouts, exacerbated by the crowded setting and the heat, was pragmatically cut short by the wife's suggestion to quickly board the train, less they would find no seats available.¹³

For some travellers, the crowded stations combined with the relaxed attitude and lax professional standards of the station officials, could often result in a delayed journey. Such an experience is illustrated in a travel note of a young student planning to depart during the busy holiday season of the summer of 1922. As he confesses, he had always believed that luggage never allows one to fully enjoy the pleasures of a voyage, but this time, he needed to bring one. This decision led to immediate difficulties, as evidenced by the disdainful looks from the coach driver. Upon his arrival at the train station, a swarm of porters immediately rushed to grab his luggage, and before he could react, one had already hoisted it on his back. With the train already at the station, he followed his unchosen porter to the storekeeper, who was essential for registering the luggage but nowhere to be found. "He should come," someone remarked. Minutes passed and as the train's departure time approached, all inquiries about the storekeeper's whereabouts were met with vague assurances of his imminent arrival, leaving the traveller no choice but to wait anxiously near his luggage. When the station employee finally appeared, the porter suggested he "kindly ask to have your luggage taken." Although he quickly complied, it was too late. As the storekeeper began the weighing process, the train "following a distant signal, began to move its heavy limbs." Left stranded with his luggage, the traveller had no other choice but to follow the storekeeper instructions: "You will leave tonight with the 6 o'clock train. Take the receipt and go pay it at the ticket office,"¹⁴ and reflect on his friend's saying: "women and luggage makes travel twice as hard."¹⁵

The hustle and bustle of passengers in the crowded stations were further intensified by the struggle to secure a place, as "trains were few and travellers many."¹⁶ Moreover, it was a common practice that more tickets than available seats were sold, leading to situations where "not even half of the passengers bustling about in the station

---

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Un student, "Tribulațiile unui călător", in *Opinia*, an XVIII, nr. 4538, Iași, 13 iulie 1922, pp. 1-2.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ A.G., "Cum se călătorește pe C.F.R.", in *Văitorul*, an 13 nr. 3742, București, 9 septembrie 1920, p. 1.

had the luck to become partakers in the misery so dearly paid for at the station's ticket office.”¹⁷ As one traveller succinctly put it, a common reality of travelling in those days was that “anyone can buy train tickets, but only the lucky few get to travel.”¹⁸ In this context, once the train pulled into the station the congestion of the platforms swiftly transferred to the carriages. Its arrival ignited “a fierce rush towards the doors” leading to scenes of “people crushing against each other, pushing with all their power.”¹⁹ Within mere minutes, trains resembled “hives bustling with bees”, the compartments and corridors overflowing, platforms crowded, roofs overrun with passengers, and stairs jam-packed.²⁰ For many of those succeeding in boarding the train, the travel conditions were far from comfortable, being forced to travel in the luggage compartment, on bales of empty sacks, or spend significant parts of the journey standing in the corridors. Some crowded into freight wagons, like animals, with “no benches and nothing to lean on but the shoulders of the fellow travellers.”²¹ While the general congestion of trains and the frantic struggle for a place were often attributed to poor administration and the failure of authorities to implement effective measures, travellers themselves had their own part. A common practice to avoid paying fares involved bringing various goods into the carriages as luggage, such as cheese-barrels, sacks of vegetables, birds cages, live animals, all these often occupying the seats meant for passengers, thus: “indirectly contributing to the well-known train overcrowding.”²²

In the discourse of the authorities, passengers avoiding train fares was identified as one of the main causes of a highly debated issue at the time: people travelling on the rooftops of carriages. This practice exposed them to accidents and even death, with numerous such incidents of people being found with their heads crushed being reported in the contemporary press. Despite warnings and punitive measures taken by the authorities,²³ this “Vlach habit of travelling atop wagons,”²⁴ as well as on the steps and buffers, remained quite

---

¹⁷ “Când călătorește un ministru. O poveste adevărată”, in *Gazeta Transilvaniei*, an 83, nr. 203, Brașov, 25 septembrie 1920, pp. 1-2.

¹⁸ A.G., “Cum se călătorește pe C.F.R.”, in *Viitorul*, an 13 nr. 3742, București, 9 septembrie 1920, p. 1.

¹⁹ Lazăr G. Șoimu, *op.cit.*, p. 8.

²⁰ A.G., “Cum se călătorește pe C.F.R.”, in *Viitorul*, an 13 nr. 3742, București, 9 septembrie 1920, p. 1.

²¹ Ful, “Cum se călătorește sub guvernul democrat”, in *Dimineața*, an XVII, nr. 4924, București, 25 ianuarie 1920, p. 2

²² “Călătoria în trenuri”, in *Viitorul*, an 15, nr. 4620, București, 3 august 1923, p. 3.

²³ “Călătoria cu trenul”, in *Dimineața*, an XVII, nr. 5109, București, 10 octombrie 1920, p. 3.

²⁴ Leca Morariu, “Hoinar”, in *Glasul Bucovinei*, an III, nr. 522, Cernăuți, 21 Septembrie 1920, p. 2.

common, especially in the early years of the interwar period. Despite the official narrative which placed the blame on those avoiding train fares, many resorted to this way of travel because of the lack of seats and space in carriages, as evidenced by the contemporary press who often reported on inspectors collecting tickets from these passengers.²⁵

It was not only those travelling on train rooftops that faced danger, accidents being also a constant risk for all train passengers, no matter where they found a place, as derailments and train wrecks were alarmingly frequent:

“Yes, we have green spruce forests and fields of silk, offering a fairy-tale view to the travellers sitting by the carriage windows, but we also have bridges that break, locomotives that derail on curves, wobbly rails, rotten sleepers, axles catching fire, capricious wagons jumping off the tracks, and even cavalry generals at the Ministry of Communications, among others.”²⁶

An episode reported by the newspaper “Universul” in 1924 vividly illustrates the general anxiety of society, generated by the frequency of such incidents. On a train travelling from Oradea to Cluj, after the Bihor Archbishop station, as it slow downed, a traveller looking out of the window mistakenly thought he saw another train coming from the opposite direction and started alarming the other passengers about an imminent collision. This led a Hungarian artist onboard panicking to the point that she jumped off, breaking her legs and suffering chest injuries.²⁷ However, despite this general state of mind of the society and despite the numerous incidents and railway disasters, some of which were quite catastrophic, people persisted with their usual travel habits:

“Not even three days have passed since the incident of Vintileanca²⁸ and Bucharest’s North Station still presents the same eternal crowd. The recent events had no apparent effect on the regular train travellers, whether driven by business, or other needs. The same scramble for space in the coaches, the same rush to occupy buffers and roofs continues unabated. This only confirms that, despite the risks, the buffers and rooftops still find their preferred passengers.”²⁹

---

²⁵ “Deraieri și de logică”, in *Patria*, Cluj, an V, nr. 167, Cluj, 5 august 1923, p. 2.

²⁶ “Asigurarea vieții”, in *Dimineața*, an XIX, nr. 5757, București, 12 noiembrie 1922, p. 1.

²⁷ “Gravul accident al unei artiste”, in *Universul*, an XLII, nr. 195, București, 23 august 1924, p. 1.

²⁸ The Vintileanca accident was one of the period’s greatest railway disasters causing the death of 66 persons and the injuring of over 100.

²⁹ Horia Verzeanu, “Impresii dintr-o călătorie”, in *Rampa*, an VII, nr. 1714, 16 iulie 1923, p. 4.

Securing a place in the train, did not necessarily guarantee better travel conditions, as the state of the carriages is often described as precarious, often lacking basic amenities like windows and electricity. “Never short on bedbugs”, as one traveller put it, the carriages appear to some travellers “as clean as a stable,”³⁰ with the repulsive filth leading others to declare a preference for traveling in the corridors or on the stairs, unable to bear the awful smell.³¹ In summer, the heat could become unbearable, exacerbated by overcrowding that made it almost impossible to breathe.³² In contrast, during winter, travellers had to endure the harsh cold in trains lacking any form of heating. Even those travelling under more favourable conditions did not escape the effects of the poor state of the trains. For instance, the members of the *Ateneul Popular Tătarăși* from Iași, a leading association organizing cultural trips Romania’s new provinces with the aim of creating lasting connections “among Romanian brothers”, often received government support in the form of special wagons, an aid that was crucial, as the costs of transportation hindered such initiatives. Reporting on the excursion organized in Transylvania in 1925, one of the participants, the lawyer Corneliu Meza from Vaslui, was deeply impressed by the carriages put at their service:

“Especially well-equipped for the long 14-day journey. The train’s restaurant was much improved from previous years. The carriages were decorated with garlands and tricolour flags, and the entire train was converted into wagon-lits. We were constantly accompanied by controllers or inspectors of motion and traction who made every effort to prevent even the smallest accident.”³³

However, the rainy conditions during the first days of the journey soon exposed the train’s shortcomings as “in some carriages it dripped quite a lot, hindering the tired bodies of the excursionist from their well-deserved rest”. Despite these challenges, the author of the travel impressions remained optimistic:

“Every lesson learned is beneficial. I believe that in the future, the train carriages provided to us will undergo more thorough inspections to prevent exposing the excursionists to illnesses.”³⁴

---

³⁰ Ion Umanitaru, “Aspecte basarabene”, in *Opinia*, an XX, nr. 5173, Iași, 31 august 1924, p. 1.

³¹ *Ibidem*.

³² Lazăr G. Șoimu, *op.cit.*, p. 8.

³³ Corneliu Meza, “Moldovenii în Ardeal și Bucovina”, in *Cultura poporului*, an V, nr. 130-131, Cluj, 17 octombrie 1925, p. 3.

³⁴ *Ibidem*.

By the middle of the first interwar decade, accounts began to highlight improvements in certain aspects of train travel, such as the growing adherence to the timetable:

“There was a time during the war, and even after the war when our trains left stations whenever they wanted and arrived whenever they could. Today, this is no longer the case. More or less, trains now depart according to their schedules and arrive with only minor delays. In terms of the punctuality of departures and arrivals, we are indeed moving towards normality.”³⁵

Train also started to become less crowded, and they gained in speed and comfort, “especially with the new carriages from abroad, featuring large one-piece windows and upholstered compartments.”³⁶ Thus, “you are no longer threatened to be crushed in the corridor, nor do you have to travel on the steps of the carriage or the buffers, as most passengers find today a seat in a compartment.”³⁷ However, these improvements were often attributed to the increased cost of train tickets, which made travel even more difficult for those with limited financial means: “The excessive increase in train fares has led to a decrease in train travel. Now, only those compelled by significant need still travel.”³⁸ Not only train tickets were not for everyone’s pockets, as the onboard services also involved high costs. Many travellers found the train restaurants to be particularly expensive. As one traveller noted:

“If you are not a war profiteer or don’t have a money maker machine, when the service boys ring the traditional bell, inviting you to tea or coffee with milk, it’s best to tell yourself: ‘And lead us not into temptation’ and be content with provisions from home, because converted into gold currency, the prices at the train restaurant may not seem exaggerated. The problem is that our earnings are not in American dollars or Swiss francs, and one needs many of our lei to even a snack, let alone a full meal there.”³⁹

People’s experiences of train travel varied widely. For some, the conditions of the coaches, the frequent delays, or the slow speeds in certain areas – “slow enough that one could walk alongside the train”

---

³⁵ A.G., “Cum se călătorește pe C.F.R.”, in *Vitorul*, an 13 nr. 3742, București, 9 septembrie 1920, p. 1.

³⁶ Alex Cusin, “De la granița de vest... Note de călătorie”, in *Neamul Românesc*, an XX, nr. 152, București, 8 iulie 1925, pp. 1-2.

³⁷ N. Batzaria, “Călătorind prin România. Dela București la Tg.-Mureș”, in *Dimineața*, an XXIII, nr. 7362, 2 iunie 1927, p. 3.

³⁸ “Umbilă trenurile goale”, in *Lumina Satelor*, an V, nr. 40, Sibiu, 26 septembrie 1925, p. 5.

³⁹ N. Batzaria, “Călătorind prin România...”, p. 3.

– made it a challenging endeavour: “once you decide to travel, you should bring along a few bottles of nerve-calming pills, otherwise, you risk going mad with boredom.”⁴⁰ On the other hand, for others, the experience was much more agreeable, some finding a surprising contrast between their expectations and the conditions they encountered:

“The train seemed to swiftly devour kilometres, as if eager to refute all the negative articles written about it over the years. There was nothing to suggest that the bridges were fragile, the embankments weak, or that derailments were common at every curve. The elegance, comfort, electric lighting, and stations passing by without a second glance – all this reminded me of the Express train of the past.”⁴¹

Trains, gathering people of all sorts and social classes, acted as a microcosmos of the country, the interactions and unfolding stories among passengers, as captured in travel impressions, offering a glimpse into the dynamics of Romanian society at the time, and reflecting its prevalent mentalities and customs. One frequently highlighted aspect was the high discrepancy between “those in power” and the rest of the population. The former were often accused of abusing their status and misusing their authority, establishing “aristocratic privileges, unsuitable for our times of universal suffrage.”⁴² A particularly criticized practice, although legally instated, was the reservation of train carriages for parliamentarians. Although initially intended for use only during the opening and closing of parliamentary sessions, these reserved carriages became a common sight:

“In every train, there are at least two or three carriages reserved daily. These are often occupied by ministers or their associates, various officials from the railway administration, parliamentarians, high-ranking officers, and their guests.”⁴³

While most travellers were squeezed together in cramped conditions, these exclusive parliamentary carriages often ran empty, “with guards at the doors to prevent the common public from entering.”⁴⁴ Even when officials used them, it was usually only one or

---

⁴⁰ Ion Umanitaru, “Aspecte basarabene”, in *Opinia*, an XX, nr. 5173, Iași, 31 august 1924, p. 1.

⁴¹ “Impresii de călătorie. Pe căldură în tren”, in *Evenimentul*, an XXXI, nr. 727, Iași, 19 septembrie 1923, p. 1.

⁴² “Vagoanele speciale pentru parlamentari”, in *Viitorul*, an 13, nr. 3702, București, 23 iulie 1920, p. 3.

⁴³ A.G., “Cum se călătorește pe C.F.R.”, in *Viitorul*, an 13 nr. 3742, București, 9 septembrie 1920, p. 1.

⁴⁴ Ful, “Cum se călătorește sub guvernul democrat”, in *Dimineața*, an XVII, nr. 4924, București, 25 ianuarie 1920, p. 2.

two persons “luxuriating” in a compartment, while the rest of passengers squeezed into corridors, stairways, and any available space. An account from a journey on the crammed corridor of such a parliamentary carriage illustrates the plight of a young, exhausted woman, carrying a child, struggling to find a place in the compartment, while a parliamentarian was comfortably sleeping across two couches. When approached with the plead to allow the lady and her baby to enter, he rudely replied “Leave me alone. If the madam has a child, I am not the father.”⁴⁵ Such incidents are frequently highlighted in travel memoirs, revealing a general indifferent and ostentatious attitude of those benefiting from politically reserved carriages towards their fellow travellers struggling to find a place. It is not only memoirs that account such situations, as the press also highly debated the issue of reserved carriages for parliamentarians, illustrating such episodes as an argument for their cancelation. Such an article, published in 1920 in the “*Dimineața*” newspaper recounts the case of a senator travelling alone on the route Sibiu-București who harshly rebuffed an elderly and disabled traveller who dared to claim a seat within the reserved carriage. Despite the intervention of the train conductor and train controller, the senator could not be convinced. The incident is deemed particularly outrageous, because on the same train, a young mother with a baby, unable to find any available place, climbed onto the rooftop. While breastfeeding her child there, she felt asleep and tragically dropped her baby.⁴⁶

The disdainful attitude of those benefiting from their status was not directed solely at common passengers, it extended to those of lower ranks within the hierarchy of privileges. Consequently, even parliamentarians sometimes found themselves traveling under modest conditions if they were unfortunate enough to share a train with someone of a higher rank. Such an incident occurred in the fall of 1920 when two parliamentarians were traveling from Brașov to Bucharest. They ended up on the same train as a minister who had reserved a wagon-lit carriage, with the curtains drawn for himself and a separate one for his driver and entourage. Despite the pleading of the two parliamentarians along with other travellers to be allowed into the carriage reserved for the minister’s driver, they ended up in the freight carriage, which was transporting the minister’s car. “Parliamentary merchandise travelling in the freight wagon”, one of

---

⁴⁵ A.G., “Cum se călătorește pe C.F.R.”, in *Viitorul*, an 13 nr. 3742, București, 9 septembrie 1920, p. 1.

⁴⁶ Dacian, “Desfințați vagoanele parlamentare”, in *Dimineața*, an XVII, nr. 5083, București, 10 septembrie 1920, p. 1.

their fellow travellers ironically characterized the situation.⁴⁷ Often, these reserved carriages were used not just by “the nation’s representatives”, but also by their friends and family, serving no official purpose, other than “for holidays and excursions”⁴⁸: “an entire parliamentary carriage allocated for one woman travelling from Constanța to Bucharest, together with her three child and their nanny.”⁴⁹ Such episodes of “friends and relatives” of politicians leading a comfortable travel are always presented in sharp contrast with the hundreds of misfortunate travellers crushing against each other, as a way of emphasising the necessity of annulling this instated practice.

Using one’s social status to obtain favours or even to satisfy one’s whims was not something exclusive to politicians or high-ranking public servants. If one had enough wealth or social prestige, one could even delay a train at the station, only to indulge in a leisurely car ride. This was the case of a holiday resort owner travelling on the Cluj-Sibiu route in 1920, who wanted to take his car from the freight wagon, on a ride through one of the towns on the route, while the train and its passengers were left waiting for him at the station:

“The train remained stationary until the car had been unloaded, the resort owner completed his drive and reloaded his car. Meanwhile, we waited, bringing satanic hymns to the Romanian democracy.”⁵⁰

As each area had its own hight and mighty misusing their positions for their own benefit, travellers across the country could find themselves in the most unpleasant situations. An illustrative example is the experience of Dumitru Antal, a Transylvanian deacon while traveling across Moldova. Arriving in Botoșani, Antal couldn’t find a coach at the station being unaware of the local custom of a policeman distributing tickets for them. “Thus - as he confesses- my haste to be the first to disembark from the train was futile”. Antal was convinced that this practice, which he had not encountered in any other city, “must have been devised by the police chief after either he or a friend failed to find a coach at the station, being the last off the train.”⁵¹ It became evident that favours were being granted, when a fellow

---

⁴⁷ “Când călătorește un ministru. O poveste adevărată”, in *Gazeta Transilvaniei*, an 83, nr. 203, Brașov, 25 septembrie 1920, pp. 1-2.

⁴⁸ “Vagoanele speciale pentru parlamentari”, in *Viitorul*, an 13, nr. 3702, București, 23 iulie 1920, p. 3.

⁴⁹ “Cine călătorește cu vagoanele ministeriale?”, in *Dimineața*, an XVII, nr. 5092, București, 20 septembrie 1920, p. 1.

⁵⁰ “Ciocoism”, in *Biserica și școala*, an XLIV, nr. 9, Arad, 1/14 Martie 1920, p. 3.

⁵¹ Dumitru Antal, “Prin celelalte orașe ale Moldovii”, in *Foaia Poporului*, an 32, nr. 5, Sibiu, 3 februarie 1924, p. 3.

traveller from the area manage to secure two coaches, one for him and one for his maid and luggage. Resigned, Antal concluded, “What more to say, I, a single man, cannot change the custom of the land”, and covered the kilometres to the town on foot.⁵²

Travel memoirs captured contemptuous attitudes and a lack of empathy across various social strata, those who found themselves, only if for brief moments, in a higher position, often looking down with superiority on their fellow travellers. An illustrative example is that of a servant travelling in an elegant wagon-lit beside a lady adorned with precious stones. Just as her mistress who was looking through her lorgnette, with apparent delight, at the turmoil below, the maid also gazed majestically at the crowd. Elevated above the others by her mistress’s authority and wealth, “she defies the sea of desperate people scrambling along the train”, while an army major was pleading in vain with the train conductor for permission to at least seat next to the maid.⁵³

Alongside the reserved carriages, depictions of train travel further reveal other examples of instated practices that created discrepancies and inequalities among travellers. One such example was the regulation granting train fare reductions to a wide range of public figures and officials, including ministers and their families, parliamentarians, high clerks, army officers, public servants in ministries, as well as those of the royal and princely court.⁵⁴ For those who struggled to afford their journey, it was disheartening to sometimes see almost an entire carriage of passengers holding “a peculiar type of ticket endorsed by the Ministry, entitling them to either a free pass or at least a 75% discount”, especially when “these gentlemen travellers seem awfully rich”. As one traveller lamented: “This is why, with much bitterness I handed in 15 full-price tickets, totalling easily over 4.000 good lei.”⁵⁵ In addition to these formalized practices, there were other informal ones that added to the frustration of those spending their earnings to enjoy a comfortable trip. For instance, paying for a first-class ticket often did not guarantee the seat, as it was common for second-class ticket holders to occupy these spots, with the silent approval of train controllers, who during their

---

⁵² *Ibidem*.

⁵³ “Când călătorește un ministru. O poveste adevărată”, in *Gazeta Transilvaniei*, an 83, nr. 203, Braşov, 25 septembrie 1920, pp. 1-2.

⁵⁴ “Călătoriile gratuite pe căile ferate”, in *Dimineața*, an XVII, nr. 5029, Bucureşti, 19 iulie 1920, p. 8.

⁵⁵ Ion Colan, “Amintiri dintr-un turneu de propagandă culturală”, in *Gazeta Transilvaniei*, an LXXXVIII, nr. 98, Braşov, 30 septembrie 1925, p. 2.

rounds, collected enough tips, “from those who wanted to travel comfortably but pay little.”⁵⁶

At the same time, travel memoirs reflect various facets of life. For some, public transportation, especially trains, represented an opportunity to earn their living. Ambulant sellers, both male and female, roamed the carriages, selling items such as magazines, brochures, newspapers. However, their presence was frequently a source of annoyance for other travellers, who felt pressured into buying things they did not need or want: “publications of which you had no prior knowledge and if you do not have the strength to resist the assaults, you end up with a rather rich and especially varied - and not needed- collection.”⁵⁷ A greater inconvenience for travellers arose from those who profited from the inherent crowding of public transport to illicitly increase their income, such as pickpockets. Almost daily, passengers reported falling victim to such thieves who could be found on every railway line, with the main contributing factors being the congestion and poor conditions of the trains, including inadequate lighting.⁵⁸ This was the case of the teacher and artist Stella Șerbănescu-Șăineanu and her husband, at the outset of their three-week trip in Transylvania. While boarding the night train from Bucharest to Tușnad, they struggled to reach their compartment through a corridor crowded with an overwhelming number of suitcases blocking the way, only to discover that their wallet - containing approximately a thousand lei, the travel tickets, some receipts, and the husband’s identity card - had vanished into the night.⁵⁹ Although they quickly went to report the incident to the railway station police, there was no official personnel there, only “an old man who did not even know to write”. Left with no alternative, the couple was forced to buy new tickets to continue their journey, grateful that their lost wasn’t greater.⁶⁰ Besides pickpockets, travellers across the country were also exposed to other risks, as robbers and thieves frequently targeted public transportation, sometimes using quite creative methods to deceive passengers. This was the experience of three travellers – two men and a woman – on a trip from Sibiu to Mediaș who were approached by two elegantly dressed young men who boarded the train at a smaller station. During

---

⁵⁶ A.G., “Cum se călătorește pe C.F.R.”, in *Viitorul*, an 13 nr. 3742, București, 9 septembrie 1920, p. 1.

⁵⁷ N. Batzaria, “Călătorind prin România. Dela București la Tg.-Mureș”, in *Dimineața*, an XXIII, nr. 7362, 2 iunie 1927, p. 3.

⁵⁸ “Jefuirea călătorilor”, in *Dimineața*, an XVII, nr. 4986, București, 19 mai 1920, p. 1.

⁵⁹ Stella Șerbănescu-Șăineanu, “Impresii din călătorie. Tușnadul și împrejurimile”, in *Adevărul*, an XXXVII, nr. 12484, București, 26 septembrie 1924, pp. 1-2.

⁶⁰ *Ibidem*.

their conversation, the young men offered the travellers cigarettes and the woman a handkerchief to smell a new perfume. All of these were imbued with narcotics which put the travellers to sleep and allowed the robbers to easily take all their money and luggage and leave the train at the first station. Later caught by the police, one of the robbers admitted to having stolen over a million lei on railways using this method.⁶¹

Despite the risks, the medley of people, the conversions that emerged in the context of travel offer glimpses into the daily concerns and preoccupations of various social strata, from soldiers on summer leave, cheerful, eager to see their homelands, to men and women discussing the state of the crops, injustices in land ownership, the burden of taxes, and the boundless expense of living.⁶² The story of a “an old widow - around forty years old” sharing in a carriage with a soldier her sorrows since her husband did not return from the war illustrates the financial hardships and societal inequalities exacerbated by the economic and political measures of the time:

“I received neither working animals like better-off, nor any help or land. And I have seven boys, my dear, she says with tears in her eyes, seven boys who need food and clothes and I have none.”⁶³

The conversation of several well-built men, barely fitting in their clothes lounged on sofas in a compartment reveal aspects of the business opportunities of those days: “With heads uncovered, collars and vests loosened, they discuss, passionately about a significant deal, anticipated to yield tens of millions in profit”. However, as their conversation revealed, the venture didn’t generate the expected financial returns. Some passengers were more concentrated in the political issues of the day, even contemplating the political system. An example is that of two men in a train carriage critically discussing the state of the parliament, which they deem irredeemable and advocate for its dissolution:

“What do we need a Parliament for, mon cher? Don’t you see, they quarrel like gypsies. As far as I’m concerned, I am against the parliamentary regime... Why spend so much money on Parliament, when the country can be very well governed by decree-laws? It’s less costly and far simpler, mon cher.”⁶⁴

Alongside the stories and conversations that take place among passengers, those that emerge between them and their drivers offer insights into the diverse local customs and mindsets. For example,

---

⁶¹ “Aveți grije pe tren”, in *Foaia poporului*, an 31, nr. 29, Sibiu, 22 iulie 1923, p. 6.

⁶² “Note de drum”, in *Gazeta Transilvaniei*, an LXXXIV, nr. 168, 7 august 1921, p. 1.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*.

Luca the coachman who in the summer of 1914 transported passengers “with care and proficiency” from the train station to Olănești resort, also shared with them aspects of local beliefs:

“He tells them about the recent drought and how people, seeking relief, turned to the miracle-working powers of Saint Gregory housed in the Hurez Monastery. Luca himself had journeyed there, and as soon as he arrived with the saint in Olănești, rain began to fall, ensuring the peasants of Olănești their bread and strengthening their faith in God and Saint Gregory, endlessly glorifying and thanking him.”⁶⁵

These “drivers” were always well-informed about the issues and debates of the day and had no reserve in expressing their perspectives and opinions, often influenced by longstanding traditional beliefs. Such an example is that of the coachwoman driving the Șerbănescu-Șăineanu couple to Agapia Monastery. Throughout the journey, she engaged in conversations about various topics, often paying more attention to the discussion than the road ahead. She was particularly disturbed by the change in the calendar, which she perceived as a “devil’s trick”, asserting that “only Lord Jesus Christ, if he were to return to Earth, could alter the Law, not the priests.”⁶⁶ She passionately argued that her view was widespread among peasants, who she believed would reject the new calendar, potentially leading to the burning of Gospels in churches and strong opposition to this change:

“There will be deception for two years, and then things will return to how it was before”. Her conviction stemmed from the words of a hermit whom “one can put his faith in, rather than in the archbishop, who is deceiving.”⁶⁷

Despite attempts to challenge her views, she maintained her stance until the journey’s end, concluding with: “Listen to what I say; you will soon be convinced I am right.”⁶⁸

Traveling during the early years of the interwar period – as depicted in travel memoirs and articles – was a challenging endeavour. Among the factors that hindered the journey, some stand as more prominent, such as the poor material state of most trains, evident in old carriages and lack of basic amenities, as well as the risks posed by the deteriorated railway infrastructure and frequent delays. The financial aspects, such as the high costs of tickets and services, along with the threat of pickpockets and thieves, added to the traveller’s

---

⁶⁵ Dorin, “Impresii de călătorie. Olănești – R. Vâlcea”, in *Opinia*, an XX, nr. 5142, Iași, 24 iulie 1924, p. 1.

⁶⁶ Stella Șerbănescu-Șăineanu, “Impresii din călătorie. Mănăstirile din județul Neamț”, in *Adevărul*, an XXXVII, nr. 12503, București, 15 octombrie 1924, pp. 1-2.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*.

woes. Although, many of these shortcomings of travelling across the country were attributed to institutional inefficiencies and inadequate political and administrative measures, they also need to be considered within the context of the time. On the one hand, the infrastructures required reconstruction after the war, on the other hand, regulations needed to be readapted to a new and larger country. At the same time, the vivid contrasts among travellers observed in travel memoirs, alongside the prevalent excesses, abuses of power and inequalities, reflect the challenges and dilemmas of a society in the process of settling and finding new values and benchmarks, as the war had disrupted established ways of life, dissolved existing hierarchies, and imposed new ones.

DIN CULISELE ADOPTĂRII CONSTITUȚIEI DIN 1923. NEGOCIERILE REFERITOARE LA STATUTUL CONSTITUȚIONAL AL BISERICILOR ROMÂNEȘTI (ORTODOXĂ ȘI GRECO-CATOLICĂ)

Lucian Turcu*

DOI: 10.2478/amsh-2023-0004

Abstract

Behind the Scenes of the Adoption of the 1923 Constitution. The Negotiations around the Constitutional Status of the Romanian Orthodox and Greek Catholic Churches

Our study highlights, based on published sources, the press, the general bibliography and specialized works, behind the scenes of the discussions, debates and negotiations between the representatives of the two Romanian confessions and the political decision-makers regarding the provisions of the 1923 Constitution regarding the Orthodox Church and the Greek-Catholic one.

Keywords: *The 1923 Constitution; negotiations; dominant Church; confessional equality; compromise*

La începutul Primului Război Mondial, puțini au fost cei care au putut anticipa amploarea schimbărilor care aveau să se producă odată cu încheierea lui¹. Redimensionarea spațiului centro-oriental european, consacrată prin deciziile Conferinței de Pace de la Paris, nu a fost capabilă să soluționeze mulțumitor pentru toate statele născute din cenușa războiului multitudinea problemelor generate de melanjul etno-confesional specific zonei. Ca areal de întâlnire a mai multor culturi, Transilvania a devenit, așa cum se știe, obiect al unor partizane dispute internaționale, cu toate că vocea majorității populației se făcuse auzită cu privire la viitorul provinciei².

---

* Lecturer, Ph.D, Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca, lucian.turcu@ubbcluj.ro

¹ Iván T. Berend, Gyögy Ránki, *East Central Europe in the 19th and 20th Centuries*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977, pp. 78-81.

² Antonietta Moretti, „Transilvania: terra di tre culture”, în vol. *Storia religiosa dell’Ungheria* (a cura di Adriano Caprioli e Luciano Vaccaro), Gazzada, Fondazione Ambrosiana Paolo VI, 1992, p. 315; Vasile Vesa, „Transilvania la Conferința de Pace din anii 1919-1920”, în vol. *Istoria Transilvaniei*, vol. III (de la 1711 până la 1918), coordonatori Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András, Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2008, pp. 629-647.

Cu toate că după 1918 centrul de greutate al discursului public devenise construirea imaginii perfecte unități românești, nu s-a putut trece cu vederea peste diviziunea confesională din rândul românilor ardeleni, mult mai vizibilă în noul context al majorității ortodoxe care se profila în tânărul stat român³. Prezența celei de-a doua Biserici naționale, cea greco-catolică, accentua particularitatea Transilvaniei în cadrul granițelor României Mari, fiind o mărturie vie a unui trecut puternic racordat la sistemul de valori cultural-religioase de inspirație apuseană⁴. Dar indiferent de amprenta de civilizație care le definea, cele două Biserici românești au asumat deschis, de la bun început, o poziție favorabilă firavei administrații românești care a prins contur în Transilvania din toamna anului 1918. Devenind un punct de stabilitate și echilibru în vremurile deloc ușoare care au urmat războiului, Biserica, în dubla ei ipostază românească din Ardeal, s-a implicat decisiv în efortul de instituționalizare a puterii românești în provincie; de altfel, corurile episcopale ale ambelor Biserici românești s-au poziționat ferm vizavi de activitatea Consiliului Național Român Central, recunoscându-i legalitatea și legitimitatea reprezentării națiunii române: „recunoaștem Consiliul Național Român de reprezentant și conducător politic al națiunii române din Ungaria și Transilvania, simțindu-ne îndreptățiți și îndatorați – ca fii credincioși ai națiunii noastre – a conlucra din toate puterile la întruparea aspirațiilor noastre naționale”⁵.

Noul *establishment* politic care a asumat exercițiul puterii după 1 decembrie 1918 a abordat afabil problema pluralității confesionale transilvane, date fiind valențele naționale pe care le subsuma⁶. Resortul abilitat să gestioneze domeniul cultelor și al instrucțiunii publice a fost pus sub șefia lui Vasile Goldiș, care a cooptat în echipa sa, din debutul anului următor, câte un secretar general pentru fiecare confesiune românească: Ioan Lupaș, respectiv

---

³ Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare 1918-1930*, traducere din engleză de V. Russo, București, Editura Humanitas, 1998, pp. 64-65; *Histoire de la Transylvanie*, sous la direction de Köpeczi Béla, Budapest, Akademiai Kiadó, 1992, p. 627.

⁴ Elemér Illyés, *National Minorities in Romania. Change in Transylvania*, New York, East European Monographs, Columbia University Press, 1982, pp. 213-215; I. Livezeanu, *op. cit.*, pp. 60-62.

⁵ *Banatul și Marea Unire din 1918*, coordonatori Ioan Munteanu, Vasile Mircea Zaberca, Mariana Sârbu, f.l., Editura Mitropoliei Banatului, 1992, p. 98, doc. IV.

⁶ Gheorghe Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918-1920)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985, pp. 260-261; Idem, *Justiție românească în Transilvania (1919)*, Cluj-Napoca, Editura Ecumenica Press, 2006, p. 17.

Alexandru Rusu⁷. De altfel, situația preoțimii a stat în atenția factorilor de decizie pe tot parcursul acestei perioade de tranziție. De la bun început s-au depus eforturi pentru asigurarea întregirilor la salariu și pentru recuperarea, pe cât posibil în acele vremuri de devalorizare monetară și de lipsă acută a lichidităților⁸, a restanțelor de plată moștenite de la administrația maghiară⁹. Dar interesul major al celor două corpuri ecleziale românești tindea să depășească în acele zile multitudinea problemelor punctuale, de moment. Luând ca reper încurajatorul constituționalism învederat de „Declarația în nouă puncte” de la Alba Iulia, reprezentanții tuturor confesiunilor din provincie afirmau cu apăsare necesitatea de a defini cu precizie perimetrul rezervat autoguvernării ecleziastice, căutând să se pună la adăpost de orice intervenție tutelară a secularului¹⁰. În strânsă legătură cu acest deziderat, liderii confesiunilor minoritare au mai formulat unul, la fel de important. Cunoscând tratamentul privilegiat rezervat ortodoxiei de către Regatul român antebelic, ei s-au pronunțat în repetate rânduri împotriva prelungirii calității de Biserică dominantă pe seama respectivei denominațiuni, așa cum râvneau cu insistență liderii confesiunii majoritare¹¹. Contestând intenția diriguitorilor bucureșteni de a asimila populația ortodoxă a țării cu cetățenii de rangul întâi, reprezentanții confesiunilor minoritare au făcut apel la principiile enunțate în actul fundamental al unirii Transilvaniei cu România, adăugând argumentul compatibilizării politicii religioase a statului român cu cele mai avansate exigențe ale timpului, care reclamau un comportament invariabil pentru toți cetățenii unui țări, indiferent de particularitățile etno-culturale, lingvistice sau religioase¹². Până și ierarhiile celor

---

⁷ Romul Boilă, „Consiliul Dirigent”, în vol. *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928*, vol. I, București, Cultura Națională, 1929, p. 90; *Unirea*, XXIX, nr. 37, 1919, p. 3.

⁸ I. T. Berend, G. Ránki, *op. cit.*, pp. 86-101; Sándor Biró, *The Nationalities Problem in Transylvania 1867-1940. A Social History of the Romanian Minority under Hungarian Rule, 1867-1918, and of the Hungarian Minority under Romanian Rule, 1918-1940*, translated from the Hungarian Original by M. D. Fenyo, New York, Columbia University Press, 1992, pp. 377-380.

⁹ *Gazeta Oficială. Publicată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria*, nr. 7-12, 1918, p. 6-8; *Unirea*, XXIX, nr. 145, 1919, p. 3.

¹⁰ Valentin Buda Niga, „Integrarea cultelor religioase în România Mare (1918-1928)”, în vol. *Istorie și conștiință. Profesorului Ion Agrigoroaiei la a 65-a aniversare*, Iași, Editura Universității „Alexandru-Ioan Cuza”, f.a., pp. 226-227; *Cultura Creștină*, VII, nr. 17-20, 1918, p. 342; VIII, nr. 1-2, 1919, p. 3; *Unirea*, XXIX, nr. 30, 1919, p. 4.

¹¹ V. Buda Niga, *op. cit.*, p. 228; Köpeczi B. (ed.), *op. cit.*, p. 627.

¹² Mózes Nóda, *Biserica romano-catolică din Transilvania în perioada interbelică*, Cluj-Napoca, Editura Studium, 2008, p. 43; Nicolae Gudea, „Reflecții privind relația Stat-Biserică – o abordare teologică greco-catolică”, în vol. Babeș-Bolyai University/Pazmany Peter Catholic University, *Theological Doctrines on the Ideal*

două Biserici românești năzuiau la stabilirea unor relații cordiale cu noile autorități civile, având în vedere că presiunea pe care o resimțiseră în anii de agonie ai guvernării austro-ungare dispăruse¹³. În plus, elita greco-catolică spera, în noul context politic și național, la un tratament egal pentru cele două confesiuni românești, formulând principiul că orice variantă normativă care ar rezerva unei denominațiuni privilegii de orice natură în raport cu celelalte trebuia exclusă¹⁴.

Primele încercări notabile de a norma relația stat-Biserică după realizarea Marii Uniri au aparținut guvernelor care au asumat exercițiul guvernării după acea dată. Speranțe mari și-a pus Biserica greco-catolică în guvernul prezidat de Alexandru Vaida-Voevod, unul din credincioșii săi. Antrenând țara într-un amplu efort de reconstrucție internă după dezastrele cauzate de război, cabinetul condus de liderul politic ardelean a conceput un program de guvernare ambițios, care s-a bucurat de susținerea unor formațiuni politice eterogene reunite pentru scurt timp sub forma Blocului parlamentar¹⁵. Printre prioritățile anunțate la investirea guvernului s-au numărat: revizuirea Constituției vechiului Regat, apărarea intereselor României la Conferința de Pace de la Paris, un șir lung de reforme în domenii dintre cele mai diverse, la care se adăuga organizarea autonomă a Bisericilor. În acest din urmă domeniu, în discursul de investire al guvernului, Vaida-Voevod accentua ideea că „libertatea de credință este un principiu fundamental al oricărui stat democratic constituțional. Pentru a asigura drepturile și datoriile reciproce dintre confesiunile numeroase și dintre stat se va acorda fiecărei confesiuni facultatea de a-și organiza viața internă în sânul unei autonomii în cadrele statului român. Fără a știrbi câtuși de puțin principiul și practica egalei îndreptățiri a Bisericilor celorlalte confesiuni, ele vor ști să respecte și să recunoască libere de orice regret tradițiile Bisericii ortodoxe”¹⁶. Această din urmă declarație a fost primită cu satisfacție de episcopatul ortodox, în numele căruia

---

Church-State Relation/Relația ideală dintre Biserică și stat, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 53.

¹³ Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867-1918)*, Sibiu, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1986, *passim*.

¹⁴ Expresia folosită pentru a exprima imparțialitatea dorită de la stat a fost cea de „atitudine interconfesională”: *Unirea*, XXIX, nr. 251, 1919, p. 1; XXIX, nr. 13, p. 1; XXXIII, nr. 4, 1923, p. 1; *Cultura Creștină*, VIII, 3-4, 1919, p. 59.

¹⁵ Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, București, Paideia, 1999, pp. 122-125.

¹⁶ *Monitorul Oficial. Partea a III-a. Senatul*, nr. 12/1919, p. 69. Comentarea programului, la Raymond Netzhammer, *Episcop în România. Într-o epocă a conflictelor naționale și religioase*, vol. II, ediție realizată de Nikolaus Netzhammer în colaborare cu Krista Zach, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 907.

episcopul Miron Cristea declara de la tribuna Senatului că nici nu era imaginabil un alt tip de comportament vizavi de Biserica ortodoxă „a cărei activitate, din cele dintâi zile ale plămădirii neamului românesc până astăzi este strâns concrescută cu întreaga viață a țării și a neamului acesta. Și acela care se va atinge de această pânză a ortodoxiei națiunii române, adică a ortodoxismului român sau a românismului ortodox, acela ar începe să destrame tot trecutul țării și al neamului și să pericliteze și viitorul lor”¹⁷. Discuțiile purtate în jurul programului de guvernare al cabinetului Vaida-Voevod au subliniat nu o dată principiul enunțat de ierarhul ortodox de la Caransebeș. Din tabăra opoziției parlamentare, senatorul liberal Vladimir Athanasovici se arăta la rândul său mulțumit de intenția guvernului de a încuraja organizarea pe baze autonome a confesiunilor din România, însă se grăbea să adauge că „religia dominantă a statului român nu poate fi alta decât cea ortodoxă. Ortodoxia este așa de legată de ființa statului român încât din veacuri îndepărtate această religie a fost una și nedespărțită cu statul român. Prin urmare [...] această legătură dintre statul nostru și religia ortodoxă trebuie respectată și în viitor și cred că nimeni nu se gândește la contrariu”¹⁸. După cum era de așteptat, nu același entuziasm au produs enunțatele priorități ale guvernului la etajele superioare ale ierarhiei greco-catolice căreia îi venea greu să accepte că Biserica ortodoxă s-ar putea bucura pe mai departe de același statut privilegiat pe care îl deținuse înainte de realizarea României Mari¹⁹. Voci puternice din rândul intelectualității greco-catolice susțineau cu argumente solide ideea că „statul român trebuie să fie interconfesional în cel mai strict sens al cuvântului, observând (având – n.n.) aceeași atitudine față de toate confesiunile cetățenilor săi”²⁰. Scurtul mandat, de numai 100 de zile, al guvernului condus de Vaida-Voevod nu a permis materializarea decât a unei mici părți din amplul program de guvernare expus la preluarea mandatului. În contul Bisericii ortodoxe două au fost realizările notabile: adoptarea legii prin care „Biserica ortodoxă a Basarabiei, Bucovinei, Ardealului, a Banatului, a Crișanei și cea din părțile ungurene se unește pentru vecie cu Biserica vechiului Regat, alcătuind o singură Biserică autocefală ortodoxă”²¹ și alegerea episcopului Miron Cristea în

---

¹⁷ *Monitorul Oficial. Partea a III-a. Senatul*, nr. 12/1919, p. 72.

¹⁸ *Monitorul Oficial. Partea a III-a. Senatul*, nr. 17/1919, p. 150.

¹⁹ *Unirea*, XXIX, nr. 276/1919, p. 1.

²⁰ *Unirea*, XXIX, nr. 251/1919, p. 1.

²¹ *Monitorul Oficial. Partea a III-a. Senatul*, nr. 23/1920, pp. 213-220. Vezi și Paul Brusanowski, *Autonomia și constituționalismul în dezbaterile privind unificarea Bisericii ortodoxe române (1919-1925)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, pp. 113-116.

demnitatea de mitropolit-primat al României²². Privind retrospectiv lucrurile, același lider politic ardelean recunoștea la distanță de 5 ani de la încheierea primului mandat de prim-ministru că nu adoptase o atitudine tocmai echidistantă față de cele două Biserici românești: „ar trebui [...] să dovedesc ce serviciu am adus în trecut ortodoxismului, pe când față de propria mea confesiune am avut o atitudine prea indiferentă, ba chiar lipsită de tact... Mă folosesc de ocazie să fac *mea culpa*”²³.

După eșecul experimentului politic al guvernului condus de Alexandru Vaida-Voevod, care a aflat printr-o știre de radio, în timp ce se afla la Londra, căutând să obțină bunăvoința liderilor europeni occidentali față de aspirațiile României la Conferința de Pace, că îi fusese retras mandatul²⁴, regele îi va încredința rolul de președinte al Consiliului de miniștri, pentru a doua oară în ultimii doi ani, generalului Alexandru Averescu²⁵. Liderul Partidului Poporului nu avea rețineri în a se exprima deschis că politicienii ardeleni nu trebuiau să formuleze atât de rapid pretenții de a governa România, atâta timp cât își datorau libertatea jefei de sânge a fraților de la sud și est de Carpați²⁶. În expunerea programului de guvernare făcută în fața aleșilor națiunii, chestiunile legate de reglementarea situației confesiunilor nu s-au bucurat de o atenție deosebită²⁷. Titularul portofoliului Cultelor și Instrucțiunii Publice a fost omul de litere, Petre P. Negulescu, însă acest Minister va face obiectul unei reorganizări instituționale, prin divizarea lui, la mijlocul anului 1920, în două instituții distincte: Ministerul Instrucțiunii, la conducerea căruia a rămas același filosof-politician, care își exprimase dorința de a conduce reforma sistemului educațional din România, și Ministerul Cultelor și Artelor, pe care șeful cabinetului l-a încredințat unui apropiat de-al său din Ardeal, scriitorul Octavian Goga²⁸. Pe lista succeselor diplomatice ale guvernului poate fi trecută și demararea

---

²² Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. II, prefață, ediție îngrijită, note și comentarii de Alexandru Șerban, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995, p. 35.

²³ *Unirea*, XXXV, nr. 5/1925, p. 1.

²⁴ I. Scurtu, Ghe. Buzatu, *op. cit.*, p. 125; Sherman David Spector, *România și Conferința de Pace de la Paris. Diplomația lui Ion I. C. Brătianu*, traducere de Sorin Pârnu, Iași, Institutul European, 1995, pp. 281-283.

²⁵ *Istoria românilor, vol. VIII. România întregită (1918-1940)*, coordonator Ioan Scurtu, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 249.

²⁶ Al. Vaida-Voevod, *op. cit.*, vol. II, p. 24. Memorialistul, zugrăvind caracterul rece al marelui om de arme, și-l amintea afirmând: „Ce? Credeți că v-am eliberat ca să fiți stăpânii noștri? Nu vom tolera!”.

²⁷ *Monitorul Oficial. Partea a III-a. Senatul*, nr. 46/1920, pp. 653-655.

²⁸ Aurelia Știrban, Marcel Știrban, *Din istoria Bisericii române unite de la 1918 la 1941*, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2005, p. 151.

tratativelor cu reprezentanții Sfântului Scaun în vederea încheierii unui Concordat²⁹.

Odată cu instalarea guvernului liberal la cârma țării la începutul anului 1922, stabilirea regulilor de interacțiune dintre puterea civilă și culte a intrat într-o nouă fază. Imperativul adoptării unei noi Constituții a dat un imbold cunoașterii și mai precise a nivelului de așteptare pe care diferitele confesiuni existente la acea dată în Regat, în special cele două Biserici românești, îl aveau vizavi de principiile care urmau să ghideze legea fundamentală a țării în domeniul religios. Cu toate că ideologia liberală trata statul ca pe o instituție laică prin excelență, iar credința ca pe o chestiune de ordin personal, liberalii români nu au pierdut din vedere avantajele menținerii Bisericii ortodoxe în postura unei instituții utile intereselor statului³⁰. Cât privește atitudinea aceleiași formațiuni politice față de Biserica greco-catolică, câteva momente consumate încă din primii ani ai veacului XX au indicat o direcție lipsită de echivoc. Unul dintre ele se leagă tocmai de edificarea, în capitala Regatului, a unui lăcaș de cult propriu greco-catolicilor, a căror comunitate era, din punct de vedere demografic, de ordinul miilor³¹. Cu toate că exista disponibil un teren în strada Polonă, cumpărat de Demetriu Radu, pe când se ocupa de asistența spirituală a coreligionarilor de la sud de Carpați, primele măsuri concrete au putut fi luate abia de arhiepiscopul Raymund Netzhammer, deși și predecesorul acestuia se arătase interesat de respectivul proiect³². Prelatul, expunându-i suveranului țării acest program ambițios, primise următoarea replică din partea regelui: „Construirea unei biserici unite în capitală e o problemă dificilă, politică. În acest scop ar trebui ales un moment potrivit

---

²⁹ Vasile Goldiș, *Concordatul*, Arad, Tiparul Tipografiei Diecezane, f.a., pp. 5-6; Mariu[s] Theodorian-Carada, *Acțiunea Sfântului Scaun în România de acum și de întotdeauna*, București, Editura Autorului, 1936, pp. 5-11.

³⁰ Hans-Christian Maner, *Multikonfessionalität und neue Staatlichkeit. Orthodoxe, griechisch-katholische und römisch-katholische Kirche in Siebenbürgen und Altrumänien zwischen der Weltkriegen (1918-1940)*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2007, pp. 183-184; Ioan G. Savin, *Problema cultelor în România*, București, Tipografia ziarului „Universul”, 1937, pp. 8-9; Katherine Verdery, „National Ideology and National Character in Interwar Romania”, în vol. *National Character and National Ideology in Interwar Eastern Europe*, edited by Ivo Banac and Katherine Verdery, New Haven, Yale Center For International Studies, 1995, pp. 122-123.

³¹ M. Theodorian-Carada, *op. cit.*, p. 42; Recensământul realizat în anul 1899 în vechiul Regat nu făcea nicio mențiune referitoare la prezența unor români de confesiune greco-catolică în capitala României; de aceea tind să cred că acest segment populațional a fost contabilizat fie în rândul catolicilor, fie în cel al ortodocșilor: Leonida Colescu, *Recensământul general al populațiunii României. Rezultate definitive, precedate de o introducere cu explicațiuni și date comparative, cu 4 cartograme colorate*, București, Institutul de Arte Grafice „Eminescu”, 1905, p. XLVII.

³² R. Netzhammer, *op. cit.*, vol. I, pp. 81-82.

pentru a nu produce o inutilă încingere a spiritelor. Doar știți și Dumneavoastră că tulburările cele mai neplăcute și mai profunde se produc de fiecare dată pe un fundal religios...”³³. Lăsând să se înțeleagă că respectivul proiect ocupa un loc de frunte pe lista de sarcini trasată de însuși suveranul pontif, ierarhul nu a dezarmat în fața semnalelor descurajante. Din contră. A combătut vehement ideea, tot mai des invocată de o seamă de demnitari ai statului, potrivit căreia greco-catolicii ar trebui să frecventeze în afara Transilvaniei lăcașurile de cult ortodoxe. La fel, obținerea autorizației de construcție din partea Primăriei capitalei, condusă la acea dată de Vintilă Brătianu, a fost posibilă numai după intervenții personale ale ierarhului, care a dat asigurări că se are în vedere construirea unei biserici relativ mici, situată într-o zonă limitrofă a Bucureștiului, într-un stil arhitectural cât mai apropiat de standardul bizantin. Constant încurajat de cercurile pontificale, primit cu reticență de către autoritățile românești, proiectatul lăcaș de cult a stârnit rumoare chiar și în rândul greco-catolicilor ardeleni, care se împăcau greu cu gândul că o astfel de inițiativă stă să se realizeze sub patronajul arhiepiscopului latin. Regretând complicațiile generate de lipsa unității religioase a românilor ardeleni, șeful cabinetului de la București, liberalul Ion I. C. Brătianu, se opunea vehement ideii ca tocmai în afara Transilvaniei dihotomia confesională să fie încurajată prin particularizarea spațiilor destinate celebrării cultului. „Biserici latine puteți construi din partea mea câte doriți, dar trebuie să vă spun în mod hotărât că nu ne-ar conveni deloc construirea unei biserici româno-unite [...] o asemenea biserică nu este nici necesară, nici potrivită!”, îi declara președintele Consiliului de miniștri, ce-i drept, la insistențele disperate ale mitropolitului-primat Athanasie Mironescu, inflexibilului promotor al acelei idei³⁴. Ocupându-se personal de angajarea arhitectului (Nicolae Ghika-Budești), inspectând des și susținând financiar lucrările de construcție, decorarea și dotarea corespunzătoare a interiorului, consacrarea noului așezământ religios de către același prelat, în ziua pomenirii Sfântului Nicolae din anul 1909, marca trasarea unei frontiere simbolice menită să contribuie, înainte de toate, la prezervarea identității confesionale greco-catolice într-un spațiu masat ortodox. După 1918, figuri proeminente ale liberalismului românesc s-au raliat la ideea că unirea Bisericii greco-catolice cu Biserica ortodoxă trebuia tratată ca o necesitate națională. Însă, intransigența celor care s-au angajat în această dezbatere a făcut ca acest deziderat să fie tot mai îndepărtat, motiv pentru care guvernarea liberală și-a făcut

---

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, pp. 230-231.

un obiectiv din prioritizarea intereselor Bisericii ortodoxe în plan legislativ³⁵.

Devenind o temă de interes crescut în rândul înaltelor cercuri pontificale, tratamentul autorităților civile față de diferitele ramuri ale Bisericii catolice din statele nou apărute după Primul Război Mondial a făcut obiectul consistoriului secret din data de 21 noiembrie 1921, în cadrul căruia papa Benedict al XV-lea exprima în fața cardinalilor preocuparea pe care Biserica o avea în acele zile pentru stabilirea de legături diplomatice cu cât mai multe state, care să ofere garanția respectării drepturilor Bisericii și excluderea oricărei relații de subordonare a acesteia față de orice putere temporală³⁶. Problema relațiilor dintre stat și Biserică în România a reprezentat unul din punctele importante ale agendei de discuții dintre prim-ministrul Ion I. C. Brătianu și noul papă Pius al XI-lea, la întâlnirea celor doi din Cetatea Eternă din primăvara anului 1922³⁷. Din păcate, rămân necunoscute detaliile acelei întrevederi. Ceea ce se știe e faptul că încă dinainte de a se prezenta în fața suveranului pontif, premierul român îi ceruse ministrului Cultelor și Artelor, Constantin Banu, să inițieze consultări cu ierarhii Bisericii din România cu privire la principiile pe care viitoarea Constituție avea să le normeze vizavi de diferitele confesiuni.

Perioada care a urmat a fost marcată de purtarea unor consultări directe între reprezentanții Ministerului de resort și ierarhii Bisericii din România. O astfel de anchetă a avut loc, de pildă, la Blaj, în zilele de 19-20 iunie 1922, unde în prezența ministrului Banu, episcopatul greco-catolic și ceilalți participanți și-au expus punctul de vedere vizavi de tema întâlnirii³⁸. La respectiva întrunire reprezentanții Bisericii unite au reafirmat răspicat că refuzau să recunoască Bisericii ortodoxe caracterul de „dominantă sau de Biserică de stat”, solicitând, în acord cu hotărârile de la Alba Iulia, deplina paritate legislativă pentru toate confesiunile recunoscute ale țării³⁹. Sculptarea noului profil constituțional al țării, ținându-se cont de toate aceste principii, era considerată de către reprezentanții

---

³⁵ *România-Vatican. Relații diplomatice, vol. I, 1920-1950*, autori: Ioan-Marius Bucur, Cristina Păiușan, Ioan Popescu, Dumitru Preda; au colaborat Alexandru Ghișa, Costin Ionescu, Nicolae-Alexandru Nicolescu, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. XXVII.

³⁶ *Unirea*, XXXI, nr. 50/1921, p. 1.

³⁷ *Unirea*, XXXII, nr. 22/1922, p. 3.

³⁸ *Unirea*, XXXII, nr. 25/1922, p. 3. Alături de întregul cor episcopal, la întâlnire au mai luat parte: canonicii I. Marcu, I. Hossu, A. Chețianu, I. Popa, I. Bălan, V. Macavei (din capitulul din Blaj); I. Boroș, N. Munteanu, N. Brînzeu (din capitulul din Lugoj); O. Domide (de la Gherla) și Ghe. Miclăuș (de la Oradea), la care s-au adăugat profesorii I. Sâmpălean, Șt. Roșianu, Al. Rusu (din Blaj) și notarii consistoriali I. Marinescu (din Lugoj) și V. Barbul (din Oradea).

³⁹ *Unirea*, XXXII, nr. 26/1922, p. 1.

Bisericii unite absolut necesară: „în cazul oricărui stat modern, pentru care democrația nu este numai un cuvânt de paradă și de amăgire a mulțimilor nepricepute, ci o concepție de viață, din care vrea să știe să tragă toate consecințele îngăduite, ori mai bine zis cerute de binele țării”⁴⁰. În plus, elita greco-catolică se arăta îngrijorată de recente declarații ale șefului cabinetului de la București, care referindu-se la relația tensionată pe care o avea cu liderii politici ardeleni afirma că „problema Partidului Național presupune și chestiunea confesiunii. România nouă trebuie să-și vadă și Biserica pusă pe baze solide, cu supremația Bisericii ortodoxe. Or, politica religioasă a uniților poate duce la adevărate nenorociri naționale”, declara, suspicios, conducătorul liberalilor români.

Punctele cardinale ale viitorului act fundamental al țării au devenit o temă mai largă de dezbatere în societatea românească. Profesioniști din diferite domenii s-au angajat în identificarea unor formule dezirabile ale viitoarei construcții constituționale. Institutul Social Român a fost doar una din organizațiile care au solicitat unor personalități din spațiul public să-și facă cunoscute opiniile vizavi de principiile care meritau așezate la baza viitoarei Constituții. Profesorul de istorie bisericească Romulus Cândea de la Facultatea din Cernăuți era de părere că relația dintre stat și Biserică trebuia evaluată ca un proces istoric care a cunoscut numeroase variabile de-a lungul vremii, în funcție de spațiu și timp⁴¹. Spre deosebire de Apusul european catolic și protestant, în Răsărit Biserica a fost mai interesată să identifice puncte de apropiere de puterea politică, legătură care a predispus-o la o comuniune de destin cu cea a statului în care funcționa, considera preotul-profesor. Acest fapt a avut un rol esențial în „naționalizarea” acelor Biserici, lucru neîntâlnit în Occidentul catolic unde Biserica a obstacolat tentativele de intruziune ale puterii seculare în afacerile ei, iar chestiunile de dogmă și ecleziologie au imprimat o unitate suprastatală Bisericii⁴². Biserica ortodoxă din România și-a demonstrat fidelitatea față de statul român, intrând în ritmul istoric al acestuia. Din perspectiva acestei evaluări, Biserica greco-catolică, credea același opinent, trebuia să-și definească cu claritate fie caracterul de Biserică națională, „și atunci soarta ei este pecetluită”, fie să asume pe deplin identificarea cu Biserica catolică, „și atunci va avea pe toți românii ortodocși în fața sa”. În calitatea ei de Biserică națională, Bisericii ortodoxe trebuia să

---

⁴⁰ *Unirea*, XXXII, nr. 27/1922, p. 1.

⁴¹ Argumentația integrală, la Romulus Cândea, „Organizația bisericească în Constituție”, în vol. *Constituția din 1923 în dezbaterile contemporanilor*, București, Humanitas, 1990, pp. 476-495.

⁴² O analiză critică a acelor procese, la René Rêmond, *Religie și societate în Europa: secularizarea în secolele al XIX-lea și XX, 1780-2000*, traducere de Giuliano Sfici, Iași, Polirom, 2003, pp. 31-38.

i se rezerve o serie de privilegii, precum: „încoronarea regelui [...] botezul prinților regali și să săvârșească cununile în Casa domnitoare. Biserica noastră va conduce întotdeauna festivitățile naționale și religioase”, iar ca semn al suveranității naționale, numirea de către rege a episcopilor catolici se impunea, considera același.

Vintilă Brătianu a fost o altă personalitate a vremii care s-a implicat în dezbateră inițiată de instituția condusă de reputatul sociolog Dimitrie Gusti. În argumentația sa, viitorul prim-ministru era ferm convins că singurul izvor legitim de legi pentru statul român era reprezentat de corpusul de norme și reguli după care se ghidase vreme de sute de ani și care de-a lungul timpului fusese adaptate „sufletului românesc” pentru a-i pune însușirile în valoare⁴³. Una dintre aceste trăsături definitorii este tocmai toleranța pe care românii au știut să o manifeste mereu față de popoarele cu care au împărțit în timp același teritoriu, inclusiv față de credințele lor religioase. În domeniul raporturilor stat-Biserică, Vintilă Brătianu considera că era exclusă varianta ca statul român modern să fie unul clerical. Cu toate acestea, în arhitectura lui instituțională, Bisericii ortodoxe trebuia să i se acorde „un rol în stat, nu numai din cauza serviciilor mari aduse în trecut, dar și pentru rolul ce-l poate avea în viitor”. În ceea ce privește existența în Ardeal a celei de-a doua Biserici cu caracter național, cea greco-catolică, se considera că acest fapt nu era în măsură să știrbească „situația Bisericii majorității neamului, recunoscută ca Biserică dominantă”. Cu toate acestea, și Bisericii greco-catolice trebuia să i se „asigure puțința de a trăi și de a-și îndeplini menirea”. Același fruntaș liberal se declara un dușman convins al autonomiilor regionale în statul român, tendințe pe care le considera nu numai expresii ale „forțelor centrifuge din interior care îngreunează consolidarea internă”, ci și „rămășițe ale luptelor dintre stat și organele locale”.

Romul Boilă a luat și el atitudine în discuția începută, punând în lumină un punct de vedere sensibil diferit față de cele exprimate de ceilalți participanți la respectiva dezbateră⁴⁴. Dacă e să ne referim strict la chestiunile confesionale, nepotul liderului Partidului Național Român considera că punctul de pornire al viitoarei Constituții trebuia să-l reprezinte „declararea libertății conștiinței ca absolută”, cu mențiunea că de acea libertate să nu se bucure cultele care prin învățăturile pe care le transmiteau ar fi putut aduce prejudicii ordinii publice și bunelor moravuri. Întrucât problema confesională nu putea

---

⁴³ Vezi pe larg la Vintilă I. C. Brătianu, „Nevoile statului modern și Constituția României Mari”, în vol. *Constituția din 1923 în dezbateră contemporanilor*, București, Humanitas, 1990, pp. 54-73.

⁴⁴ Romul Boilă, „Principiile Constituției noi”, în vol. *Constituția din 1923 în dezbateră contemporanilor*, București, Humanitas, 1990, pp. 533-550.

fi despărțită de cea a minorităților naționale, Boilă era de părere că statul avea obligația de a îndruma viața bisericească într-o direcție patriotică. Organizarea unei vieți de stat sănătoase nu putea face abstracție de deciziile adoptate la Alba Iulia în materie confesională, prevederi care prelungeau valabilitatea drepturilor câștigate până atunci de diferitele culte în cadrul statului maghiar. Mai exact, de egală îndreptățire trebuiau să se bucure, în viziunea aceluiași comentator, „confesiunile greco-ortodoxă, greco-unită, romano-catolică, evanghelic-luterană, evanghelic-reformată, unitară, mahomedană și israelită”, buchet confesional care ar alcătui privilegiata categorie a cultelor recunoscute, iar restul ar urma să facă parte din grupa cultelor tolerate. Celor din prima categorie statul trebuia să le permită exercitarea unui grad cât mai mare de autonomie internă, păstrându-și dreptul de control, ca și atribuția de numire sau de confirmare în funcțiile eclesiastice. În ceea ce privește acceptarea unei Biserici dominante în statul român întregit, acest principiu intra în contradicție nu numai cu spiritul acelor vremuri sau cu hotărârile de la Alba Iulia, ci și cu „toată viața constituțională a statului român, bazată pe egală îndreptățire a cetățenilor de orice neam, religie și limbă”. Boilă considera că statul român urma să găsească numeroase prilejuri de a sprijini cele două Biserici românești, iar Biserica ortodoxă, bucurându-se de autonomie, avea posibilitatea să îndeplinească și în viitor „misiunea sa morală și națională”.

Și la nivelul partidelor politice s-au constituit grupuri de experți care au generat idei în jurul cărora putea să se închege conținutul noii legi de bază sau chiar au întocmit anteproiecte constituționale, în care ideologia politică care le conducea se întrezărea cu ușurință⁴⁵. Din însărcinarea conducerii Partidului Național Român, același Romul Boilă a pus în pagină o asemenea lucrare, care reda într-o formă fidelă ideile politice ale elitei ardelen referitoare la noua Constituție⁴⁶. Având ca sursă de inspirație vechea Constituție a Regatului român, corpusurile legislative ale statelor din care proveneau provinciile României Mari, textele cu putere de lege ale hotărârilor de unire și conținutul tratatelor internaționale, schița elaborată se dorea a fi și un răspuns la lucrarea similară apărută din inițiativa cercului de studii al Partidului Național Liberal, căruia Boilă îi recunoștea unele merite. Articolul 31 al anteproiectului constituțional dădea expresie principiilor referitoare la culte într-o

---

⁴⁵ Cătălin Turliuc, „Construcția națională românească și identitățile regionale. Modernizare și omogenizare în secolul al XX-lea”, în vol. *România interbelică în paradigma europeană. Studii*, coordonator Ion Agrigoroaiei, Iași, Editura Universității „Alexandru-Ioan Cuza”, 2005, pp. 82-83.

⁴⁶ Romul Boilă, *Anteproiect de Constituție pentru statul român lărgit, cu o scurtă expunere de motive*, Cluj, Tipografia Națională, 1921, pp. 12-13.

formă foarte apropiată de cea pe care autorul lor o va reitera în dezbaterile patronată de Institutul Social Român începând cu luna decembrie a anului 1921. Mai precis, planul consfințește libertatea absolută a conștiinței; enumera aceleași opt confesiuni recunoscute de către statul român, cărora li se accepta dreptul la „viață autonomă”. În ceea ce privește celebrarea serviciilor religioase cu ocazia zilelor naționale, aceasta trebuia să aibă loc la una din cele două Biserici românești, criteriul decisiv fiind reprezentat de numărul credincioșilor din localitatea respectivă. Articolul mai prevedea obligația statului de a asista financiar confesiunile recunoscute oficial; dreptul suveranului de a numi sau confirma pe titularii demnităților bisericești; dreptul de control al statului asupra tuturor confesiunilor „în ceea ce privește funcționarea lor în mod compatibil cu bunele moravuri și cu ordinea publică”; penultimul paragraf stipula transferul asupra statului român al tuturor drepturilor pe care instituțiile statelor în care au funcționat confesiunile până în 1918 le aveau asupra lor, iar ultimul alineat dădea statului român puterea de a interzice funcționarea ordinelor religioase care i-ar pune în pericol securitatea.

La data de 9 martie 1923 debutau în Senatul României discuțiile pe marginea proiectului de Constituție, la elaborarea căruia au contribuit mai mulți experți juriști, sub coordonarea profesorului Constantin Dissescu⁴⁷. Lucrările camerei superioare a Parlamentului s-au deschis pe un fond de nemulțumire din partea mai multor partide din provinciile unite cu vechiul Regat. În numele Partidului Național Român și al Partidului Național Țărănesc, Nicolae Costăchescu afirma că celor două Adunări ale Parlamentului, alese în luna martie 1922, nu li se puteau recunoaște caracterul unei Constituante, pe de o parte, din cauza neregulilor semnalate cu ocazia organizării scrutinului electoral, care ar fi deformat voința națională și componența forului legislativ al țării, iar pe de altă parte, din cauza încălcării abuzive a condițiilor de revizuire a Constituției cuprinse în actul fundamental din 1866 la articolul 128⁴⁸. Într-adevăr, respectivul articol indica explicit procedura de urmat în cazul fixării unui nou așezământ constituțional: înainte de toate trebuiau stabilite de către Parlament punctele care urmau să fie supuse revizuirii, după care ambele Adunări erau dizolvate. În termen de cel mult două luni exista obligația organizării scrutinului electoral, iar în răstimp de cel mult 90 de zile de la dizolvare, Constituanta se reunea pentru dezbaterile proiectului noii legi supreme⁴⁹. Așadar, opoziția parlamentară s-a

---

⁴⁷ *Monitorul Oficial. Partea a III-a. Senatul*, nr. 37/1923, p. 555.

⁴⁸ Declarația integrală, în *Monitorul Oficial. Partea a III-a. Senatul*, nr. 37/1923, pp. 556-557.

⁴⁹ Petre Negulescu, „Constituția României”, în vol. *Enciclopedia României, vol. I. Statul*, coordonator Dimitrie Gusti, București, Imprimeria Națională, 1938, p. 191.

simțit pe deplin îndreptățită să saboteze lucrările de revizuire ale Constituției, atâta vreme cât se considera că cele două Camere ale legislativului român erau lipsite de orice competență constituțională, iar efortul lor nu putea duce decât la adoptarea unei „constituții de partid [...] care nu va putea servi de temelie pentru statul român, nici de izvor pentru orice regim legal și constituțional”. Declarații împotriva abuzului de putere săvârșit de liberali și refuzul de a participa la discuțiile parlamentare pe marginea articolelor viitoarei Constituții au făcut și senatorul Ion Russu, în numele Partidului Țărănesc din Basarabia, sau Adolf Schullerus, în numele minorității germane din țară.

Starea nu tocmai favorabilă a sănătății nu i-a permis lui Constantin Dissescu să îndeplinească și rolul de raportor al proiectului constituțional. A asumat acea misiune N. G. Popovici, care a dat citire referatului întocmit de comitetul delegaților Senatului asupra proiectului ce urma să fie supus dezbaterii. Lectura respectivului document dezvăluia și perspectiva pe care inițiatorii proiectului au avut-o asupra noii legi fundamentale. Astfel, legiuitorul considera că nu se putea concepe o operă de revizuire a Constituției din 1866 întrucât datele fundamentale ale statului în care ea fusese aplicată vreme de mai bine de o jumătate de veac se modificaseră radical: „statul României Mari nu este statul vechiului Regat. Este statul României întregite, constituit din țările române unite prin voința noastră a tuturor, sprijinită pe puterea armelor române [...]. Constituția României de azi nu poate fi o Constituție revizuită. Ea trebuie să fie o nouă Constituție. Noi nu revizuim Constituțiile și legile maghiare, austriece, rusești din țările române altă dată supuse. Noi, toți românii, ne dăm pretutindeni, în întinderea teritoriului Regatului României Mari întregite, o nouă Constituție”⁵⁰.

Noul proiect constituțional însușit de guvernul țării era rodul muncii unei comisii parlamentare care, funcționând sub președinția lui Mihail Pherekyde și beneficiind de consilierea juridică a lui Constantin Dissescu, a reușit să dea un prim conținut acestuia. Asupra acestei prime variante a textului și-au exprimat opinia delegați ai Adunării Deputaților și ai Senatului, reușind să pună în pagină un proiect definitiv. La nivelul fiecărei Adunări funcționaseră mai multe secțiuni de lucru care au dezbătut amănunțit proiectul propus, aducând modificări semnificative textului inițial. Fiecare comisie de studiu a mandatat câte un reprezentant din sânul său, formându-se astfel un comitet al delegaților, care sub președinția lui D. Buzdugan s-a întrunit în mai multe sesiuni pentru a relua lectura proiectului și a introduce modificările propuse. La nivelul comisiilor de lucru, Biserica greco-catolică a fost reprezentată prin episcopii

---

⁵⁰ *Monitorul Oficial. Partea a III-a. Senatul*, nr. 37/1923, p. 561.

Iuliu Hossu și Alexandru Nicolescu, care au pledat, după cum era de așteptat, pentru așezarea pe picior de egalitate a Bisericii unite cu Biserica ortodoxă⁵¹. În ciuda eforturilor lor, textul propus de comisia mixtă la articolul 23 și admis de către comitetul delegaților fără vreo modificare, prin articolul 22, prevedea că „libertatea conștiinței este absolută. Statul garantează tuturor cultelor o deopotrivă libertate și protecțiune, întrucât exercițiul lor nu aduce atingere ordinii publice, bunelor moravuri și legilor de organizare ale statului. Religiunea creștină ortodoxă, fiind religiunea majorității românilor, are întâietatea în stat. Biserica ortodoxă română este și rămâne neatârnată de orice chiriarhie străină, păstrându-și însă unitatea cu Biserica ecumenică a Răsăritului în privința dogmelor. În tot regatul României Biserica creștină ortodoxă va avea o organizație unitară cu participarea tuturor elementelor ei constitutive, clerici și mireni. O lege specială va statornici principiile fundamentale ale acestei organizații unitare, precum și modalitatea după care Biserica își va reglementa, conduce și administra, prin organele sale proprii și sub controlul statului, chestiunile sale religioase, culturale, fundamentale și epitropești. Chestiunile spirituale și canonice ale Bisericii ortodoxe române se vor regula de o singură autoritate sinodală centrală. Mitropolii și episcopii Bisericii ortodoxe române se vor alege potrivit unei singure legi speciale. Raporturile dintre diferitele culte și stat se vor stabili prin lege”⁵².

După cum se observă, nicio referire la ortodoxie ca religie dominantă a statului român, așa cum specifica la articolul 21 Constituția din 1866, prevedere pe care curentul principal de opinie din mediile ortodoxe ar fi dorit să o conțină și noul text de lege fundamentală⁵³. Nici o pomenire însă despre Biserica greco-catolică, care se vedea pusă într-o dublă postură: pe de o parte, de a se mulțumi, cu libertatea și protecția pe care statul român se angaja să le asigure tuturor cultelor, iar pe de alta, de a accepta consfințirea prin însuși textul Constituției a întâietății ortodoxiei în statul român, pe considerentul că aceasta reprezenta confesiunea majorității cetățenilor țării. Așadar, ambele Biserici românești aveau motive serioase de nemulțumire vizavi de conținutul principalului articol din proiectul constituțional referitor la culte, câtă vreme reprezentanții celorlalte confesiuni contestau intenția de a fi conferite privilegiile Bisericii ortodoxe, atâta timp cât tuturor cetățenilor le era recunoscută egalitatea în fața legii, indiferent de originea lor etnică, confesiunea profesată sau limba maternă.⁵⁴ Cu alte cuvinte, toleranța

---

⁵¹ *Unirea*, XXXIII, nr. 6/1923, p. 1.

⁵² *Monitorul Oficial. Partea a III-a. Senatul*, nr. 37/1923, p. 567.

⁵³ Nicolae Brînzeu, *Memoriile unui preot bătrân*, ediție, prefață și note de Pia Brînzeu și Luminița Wallner-Bărbulescu, Timișoara, Editura Marineasa, 2008, p. 341.

⁵⁴ M. Nóda, *op. cit.*, p. 43.

pe care statul român o manifestase înainte de război vizavi de confesiunile existente în vechiul Regat era considerată acum insuficientă în raport cu aspirațiile la egalitate de tratament pentru toate cultele din România Mare⁵⁵.

Alături de campaniile din presă, de memoriile adresate celor mai înalte instanțe ale statului sau din afara lui, de mitingurile publice sau de întâlnirile de taină, de strategiile pe care diverse grupuri de presiune le-au pus la cale pentru influențarea deciziei într-un sens sau altul, luările de poziție ale ierarhilor celor două Biserici românești, și nu numai, cu ocazia dezbaterilor pe marginea proiectului de Constituție reușesc să traseze contururile imaginii dezirabile pe care fiecare dintre ei o reclamau pentru Biserica căreia îi aparțineau. Astfel, primul care a luat cuvântul de la tribuna Senatului imediat după citirea raportului și a proiectului noi Constituții a fost mitropolitul-primat, Miron Cristea⁵⁶. Întâistătorul Bisericii ortodoxe se grăbea să sublinieze rolul major pe care Biserica pe care o reprezenta l-a avut în viața românilor, indiferent de epoca istorică, motiv pentru care trebuia să fie considerată un așezământ de căpetenie al statului român: „fără îndoială, cea mai de căpetenie instituție a statului nostru este Biserica sa națională, este Biserica ortodoxă română. Importanța acestei Biserici se întemeiază pe faptul că Biserica noastră a plămădit sufletul acestui popor, l-a hrănit în cursul veacurilor și mai presus de toate [...] a fost chiar sufletul unitar al neamului românesc”. După survolarea conținutului proiectului noii Constituții, înaltul prelat observa cu satisfacție că articolul 22 cuprindea „dispoziții mulțumitoare” pentru Biserica ortodoxă, pornind de la care aceasta își va putea clădi o organizare solidă, autonomă „fără a rupe atât de frumoasele și tradiționalele sale legături cu statul”. Dar, o mulțumire desăvârșită ar produce, în viziunea aceluiși orator, menținerea prevederilor articolului 21 din vechea lege fundamentală: „dorim cu toții să se mențină ceea ce este bun cu privire la Biserică și la celelalte instituții din vechea Constituție, căci vechimea aceasta are un fel de patimă, de sfințenie moștenită de la înaintași. Vă rugăm să păstrați caracterul de «Biserică dominantă a statului român»”. În continuare, audiența maturului corp era lămurită cu privire la înțelesul pe care urma să-l aibă termenul „dominant”: „Noi, Biserica ortodoxă, cuvântului acesta «dominant» nu i-am dat niciodată înțelesul lui medieval. Noi nu ne-am gândit și nu ne gândim niciodată să dominăm pe celelalte culte. Noi am fost totdeauna cei mai toleranți din toată lumea”. În plus,

---

⁵⁵ Charles Upson Clark, *United Roumania*, New York, Dodd, Mead and Company, 1932, p. 439; H.-C. Maner, *op. cit.*, p. 184.

⁵⁶ Cuvântarea integrală, în *Monitorul Oficial. Partea a III-a. Senatul*, nr. 37/1923, pp. 600-603.

termenul avea menirea de a transpune la nivel legislativ o realitate contemporană: „Biserica noastră are, din cele 17-18 milioane de locuitori, aproape 14 milioane de credincioși ai săi”. Subliniind încă o dată „misiunea nobilă” pe care Biserica ortodoxă o putea avea în statul român, cu ale cărui interese nu va ezita să se identifice și pe viitor, Miron Cristea își încheia cuvântul, îndelung aplaudat și ovaționat de către grupul politic majoritar în Senat, făcând un apel la responsabilitate din partea colegilor parlamentari și la obligația de a respecta tradițiile și valorile cărora timpul le-a verificat validitatea.

La ședința aceluiași for legislativ din data de 12 martie a fost rândul mitropolitului greco-catolic să ia cuvântul⁵⁷. Vorbirea lui Vasile Suci, nu o dată întreruptă de comentariile și vociferările din sala de discuții, a încercat să dea un răspuns învinuirilor grave care i se aduceau Bisericii greco-catolice în acele zile, care, în fond, puneau sub semnul întrebării dreptul acestei instituții de a exista pe mai departe. A fost nevoie, în condițiile date, ca prelatul să treacă în revistă meritele Bisericii greco-catolice și beneficiile pe care le-au resimțit românii în ultimele două secole de când adoptaseră catolicismul. La acuzația că Biserica greco-catolică ar fi fost deținătoarea unei averi colosale, mitropolitul greco-catolic nu s-a sfiit să inventarieze în fața audienței zestrea Bisericii, subliniind faptul că meritul Bisericii greco-catolice rezida în investiția făcută de-a lungul timpului în capitalul uman românesc, care i-a permis luminarea poporului și apariția conștiinței naționale moderne. Nu în ultimul rând, mitropolitul din Blaj afirma că recunoaște meritele Bisericii ortodoxe în făurirea României Mari, însă ele nu trebuiau considerate exclusive: „Nu se poate spune în dreptate și fără a ne vătăma pe noi că făurirea României întregite ar fi opera exclusivă a Bisericii ortodoxe”. Ceea ce reclama primul păstor al greco-catolicilor români era egalitatea de tratament constituțional a Bisericii unite cu Biserica ortodoxă.

Un alt moment aparte în dezbaterile proiectului de Constituție l-a reprezentat cuvântarea lui Nicolae Bălan⁵⁸. Pe un ton incisiv, mitropolitul Ardealului evoca episoadele repetate de atragere a românilor la catolicism, subliniind faptul că „poporul român întotdeauna și energic a refuzat catolicismul”. Prin urmare, în viziunea aceluiași ierarh, Biserica greco-catolică nu era altceva decât opera politică a mult huliților Habsburgi, „o creație artificială, străină românilor”, despre care mitropolitul de la Sibiu credea că are zilele numărare. La rândul-i, mitropolitul Bălan își exprima nemulțumirea față de formularea din proiectul constituțional care rezerva Bisericii ortodoxe numai întâietatea în stat, chestionând audiența: „și noi azi

---

⁵⁷ *Monitorul Oficial. Partea a III-a. Senatul*, nr. 39/1923, pp. 620-624.

⁵⁸ *Ibidem*, pp. 625-631.

să neutralizăm statul sub raport confesional? Să-l debarasăm de caracterul său ortodox? [...] Ar fi prudent să desfacem această legătură atât de strânsă dintre sufletul credincios al milioanele de țărani și statul român?”. Asemenea mitropolitului primat, și Nicolae Bălan își asigura colegii senatori că Biserica ortodoxă a manifestat de-a lungul timpului cea mai largă toleranță față de confesiunile cu care a coexistat: „s-ar putea zice, și s-a zis, că formula de Biserică dominantă are un caracter agresiv față de celelalte confesiuni. Noi știm bine însă că Biserica ortodoxă nu a nutrit nicicând tendințe de oprimare, n-a fost agresivă față de celelalte confesiuni. Biserica ortodoxă și poporul român au fost cât se poate de toleranți”. De la tribuna de la care se adresa, mitropolitul Ardealului nu a manifestat nicio rețineră în a-l interoga deschis pe mitropolitul greco-catolic dacă era de acord cu formula de „Biserică dominantă” pentru Biserica ortodoxă. Răspunsul scurt a lui Vasile Suciulăsa să se înțeleagă că pretenția ierarhilor ortodocși era una anacronică, depășită de spiritul timpului: „azi suntem în veacul al XX-lea”. Replica mitropolitului Bălan nu s-a lăsat așteptată, acesta amintind de țări precum Anglia sau Spania care trăiau în același secol și care aveau decretate Biserici dominante în stat. În finalul discursului său, Nicolae Bălan sublinia că Biserica ortodoxă din Ardeal a râvnit întotdeauna să funcționeze în interiorul unui stat ortodox, un motiv în plus în acele zile în care românii își vedeau împlinit idealul unității naționale de a nu abandona caracterul creștin ortodox al Regatului român.

Episcopul Alexandru Nicolescu a luat cuvântul în ședința din 14 martie⁵⁹. Ierarhul de la Lugoj, oprindu-se asupra principalelor articole din proiectul legii supreme, observa că „firul roșu care străbate acest proiect de Constituție este noțiunea libertății democratice creștine”. Referindu-se apoi la așteptările Bisericii unite de la Constituantă, același înalt ierarh le cerea colegilor senatori „să nu ia în nume de rău nici mie, nici Bisericii mele dacă insistăm ca drepturile avute de Biserica unită cu Roma, drepturile credincioșilor noștri, care împreună cu frații ortodocși au trăit în comun, ducând greul tuturor luptelor și suferințelor, aceste drepturi în chestiunea religioasă să ne fie recunoscute și aceeași egalitate de drepturi să o reclamăm și în cadrul statului român”. Episcopul Nicolescu nu ezita să citeze masiv din prevederile legislației maghiare referitoare la culte, accentul căzând pe asigurarea egalității de drepturi pentru toate confesiunile recunoscute de statul ungar, iar din acest punct de vedere concluzia ierarhului era cât se poate de justă: „odată ce confesiunile acestea s-au bucurat deja, în decurs de decenii, împreună cu ortodocșii, de egale drepturi confesionale, nu le mai poți

---

⁵⁹ Discursul integral, în *Monitorul Oficial. Partea a III-a. Senatul*, nr. 39/1923, pp. 665-669.

dispensa de aceste drepturi ale lor achizite”. A doua parte a discursului susținut de ierarhul greco-catolic se axa, plonjând în istorie, pe elogierea aportului Bisericii unite la susținerea cu determinare a națiunii române, fără ca apartenența ei la universul eclezial catolic să reprezinte o piedică în realizarea respectivului efort.

După discursul lui Grigore Popescu-Breasta, care expunea în numele preoților de mir un amplu program de dezvoltare instituțională a Bisericii ortodoxe în calitate de Biserică dominantă a statului român, a fost rândul episcopului Iuliu Hossu să se adreseze de la tribuna Senatului, în ședința publică din 15 martie.⁶⁰ Primit cu aplauze de colegii senatori, ierarhul de la Gherla și-a conceput intervenția pornind de la valorile pe care trebuia să se fundamenteze construcția noului stat român, dintre care dreptatea i se părea cea mai importantă. Arhiereul ținea să dea o replică celor care acuzau cu tărie în acele zile Biserica greco-catolică de „lipsă de patriotism și lipsă de viață națională” din cauza organizării supranaționale a Bisericii catolice din care făcea parte. Contraargumentele nu puteau veni de altundeva decât din istorie, pentru a ilustra beneficiile, din perspectivă națională, pe care românii le-au avut din momentul în care au intrat în comuniune eclezială cu Biserica Romei. O parte semnificativă din discursul episcopului Hossu a fost rezervată relației dintre greco-catolicii români și Biserica catolică din Ungaria, oferind imaginea unei Biserici românești independentă și conștientă de rolul său național. Cât privește așteptările Bisericii unite de la noua Constituție, prelatul a arătat avantajele acordării de drepturi egale pentru cele două Biserici românești, situație care putea contribui la prosperitatea aceluiași neam pe care deopotrivă îl slujeau.

Episcopul Roman Ciorogariu s-a adresat și el de la tribuna Senatului, insistând asupra consacrării prin textul legii fundamentale a „legăturii sfinte și nedespărțite dintre Biserică și neam”⁶¹. Apoi, registrul discursiv a capătat o turnură majoră, spre sublinierea necesității revenirii românilor greco-catolici la unitatea de credință cu „Biserica-mamă”. Acuzând ierarhia Bisericii unite de „tendențe ultramontane”, episcopul ortodox de la Oradea considera că acceptarea laicilor în structurile de conducere ale Bisericii greco-catolice ar fi putut înlesni apropierea dintre cele două Biserici românești: „să aibă și uniții o constituție bisericească analoagă cu cea ortodoxă. Atunci când vor fi în congresul lor domnii Vaida, Maniu, Ștefan Pop și alții, iar la noi domnii Goldiș, Vlad, Braniște etc., cred că ne-am aduna laolaltă și în scurtă vreme am fi una”.

La ședința Senatului din data de 20 martie au fost inaugurate discuțiile pe marginea articolului 23 (devenit 22) din proiectul de

---

⁶⁰ *Monitorul Oficial. Partea a III-a. Senatul*, nr. 39/1923, pp. 676-682.

⁶¹ *Ibidem*, pp. 685-686.

Constituție⁶². Primul care a luat cuvântul a fost arhiepiscopul Gurie al Chișinăului. Acesta observa că dependența Bisericii ortodoxe față de stat se datora lipsei mijloacelor materiale care puteau face posibilă punerea în practică a proiectelor sale. De aceea, înaltul ierarh socotea necesar ca odată cu dreptul la organizare autonomă pe care îl reclama, Bisericii ortodoxe să i se pună la dispoziție de către stat și resursele materiale, „fără de care [...] se află într-o stare de robie”. Pe un ton agresiv, arhiepiscopul Chișinăului condamna ingerințele Sinodului de la București în gestionarea problemelor Bisericii ortodoxe din Basarabia. Nu a scăpat din atenția aceluiași arhieru sublinierea importanței acordării calificativului de „dominantă” pe seama Bisericii ortodoxe: „și dominantă nu numai pe hârtie, dar în fapt, pentru ca Biserica să-și administreze singură averile sale, ca să le cheltuiască pentru cultura poporului și pentru ridicarea sentimentului religios”.

Intervenția lui Adolf Schullerus la discuția pe marginea articolului a fost una la obiect și bine argumentată. Senatorul sas se arăta în general mulțumit de formularea dată articolului 22 pe considerentul că „n-ar fi potrivită soluțiunea ca să fie Biserica o Biserică de stat, cezaro-teocratică, nici cealaltă soluție extremă, adică o separație absolută, Biserică liberă în stat liber”⁶³. Referindu-se apoi la statutul pe care confesiunile ar trebui să-l capete prin textul noii Constituții, același orator considera că „fiecare Biserică trebuie să fie o Biserică națională, adică să fie înrădăcinată în limba, în obiceiurile, în sentimentele și în spiritul poporului”. Senatorul făgărășean nu avea nicio obiecție vizavi de acordarea întâietății în stat Bisericii ortodoxe. Din contră, considera că într-un stat creștin, cum era cel român, una dintre confesiuni trebuia să se bucure de dreptul *prima inter pares*, iar acest privilegiu nu-l putea avea altă Biserică decât cea ortodoxă. Oricum, investirea Bisericii ortodoxe cu acel avantaj nu trebuia să se traducă în acte de supremație asupra celorlalte confesiuni, ci putea avea cel mult un caracter simbolic: „Biserica ortodoxă să facă botezul prinților regali și să săvârșească cununile în Casa domnitoare [...] să conducă festivitățile religioase de stat, la încoronarea regelui, la deschiderea Parlamentului etc.”. De altfel, apreciatul intelectual a subliniat cu apăsare nevoia ca textul Constituției să specifice *expresis verbis* „deplina libertate și egalitate între diferitele Biserici”, după cum era prevăzut în legislația maghiară. Propunerea concretă a senatorului Schullerus era ca la ultimul alineat al articolului care prevedea că „raporturile dintre diferitele culte și stat se vor stabili prin lege” să se continue prin formula „pe

---

⁶² *Monitorul Oficial. Partea a III-a. Senatul*, nr. 46/1923, p. 748.

⁶³ *Ibidem*, p. 749.

baza egalei îndreptățiri și a deplinei libertăți autonome profesionale pentru toate Bisericile și organizațiunile recunoscute de stat”.

Cel care a urmat la cuvânt a fost chiar inspiratorul proiectului constituțional, Constantin Dissescu. Acesta s-a grăbit să afirme că statul român poate și trebuie să garanteze tuturor cultelor recunoscute libertate și protecție egală, „dar egalitatea Bisericilor între ele nu este posibilă”. Profesorul de drept constituțional admitea că în paralel cu dezbaterea publică a articolului 22 din Constituție s-au purtat tratative severe între inițiatorul proiectului și reprezentanții celor două confesiuni românești. Inspirându-se din prevederile constituției poloneze (adoptată în martie 1921)⁶⁴ și beneficiind de consilierea ministrului Agriculturii și Domeniilor, Alexandru Constantinescu, mult disputatul articol ajunsese să capete următoarea formulare: „Biserica creștină ortodoxă și cea greco-catolică sunt Biserici românești. Biserica ortodoxă română, fiind religia mării majorități a românilor, este Biserica dominantă a statului român, iar cea greco-catolică are întâietate față de celelalte culte”. Reputatul locutor se grăbi să lămurească semantica termenului „dominant”, spunând: „acest cuvânt are două sensuri: un sens este acela de a stăpâni, a fi suveran, a porunci și a executa [...] Cuvântul mai are însă și un alt sens, nu de a stăpâni, ci de a evidenția, a descrie, a accentua ceva. De exemplu, pe mine mă domină gustul frumosului estetic, pe altul îl domină elocința sau poezia”. Constantin Dissescu nu se îndoia că al doilea înțeles al termenului era cel pe care Constituția își propunea să-l recunoască Bisericii ortodoxe „prin puterea numărului credincioșilor săi”. A doua chestiune pe care ținea să o lămurească oratorul era una de nuanță. Constituția din 1866 definea la articolul 21 religia ortodoxă ca fiind „religiunea dominantă a (s.n.) statului român”. La solicitarea ierarhilor greco-catolici, care acceptaseră în cele din urmă introducerea termenului de „dominantă” în dreptul Bisericii ortodoxe, se dorea ca amendamentul introdus la articolul 22 să facă vorbire despre Biserica ortodoxă ca fiind „Biserica dominantă în (s.n) statul român”. Argumentul înalților prelați uniți (și chiar al unora din rândul celor ortodocși, cum a fost episcopul Bartolomeu al Noului Severin) insista asupra faptului că statul român

---

⁶⁴ Articolul 114 al Constituției poloneze avea următoarea formulare: „Religia catolică romană, care este religia mării majorități a populației, are în stat poziția primară între cultele recunoscute legal. Biserica catolică romană se guvernează după legile proprii; raportul dintre Biserică și stat va fi definit printr-un acord cu Sfântul Scaun, care va trebui ratificat de Dietă”, iar la articolul următor se precizează: „Bisericile minorităților religioase și toate comunitățile religioase trebuie să fie recunoscute prin lege; ele se guvernează după propriile legi și pot fi recunoscute de stat dacă nu contravin dispozițiilor legilor lui. Raporturile dintre stat și aceste Biserici și confesiuni vor fi definite din punct de vedere legislativ după o înțelegere prealabilă cu reprezentanții lor legali”: Amedeo Giannini, *Le Costituzioni degli stati dell'Europa Orientale*, volume secundo, Roma, Istituto per l'Europa Orientale, 1929, p. 498.

nu era un stat confesional, iar situația de dinainte de război, când aproape totalitatea românilor aparținuseră confesiunii ortodoxe, nu mai era valabilă în România Mare⁶⁵.

Ministrul Cultelor și Artelor, Constantin Banu, recunoștea că obținerea unei formule mulțumitoare pentru cele două Biserici românești nu s-a făcut ușor, ci a presupus tratative îndelungate și analize minuțioase ale fiecărui alineat al articolului constituțional. Motiv pentru care găsea oportun să le mulțumească ierarhilor, deopotrivă ortodocși și greco-catolici, pentru formula conciliantă pe care au acceptat-o în cele din urmă. Ministrul Banu ținea să pună în lumină și principiile care au ghidat noul conținut al articolului 22. În primul rând, realitatea că după Primul Război Mondial România a devenit o țară pluriconfesională, în care prezența alterităților religioase nu putea fi neglijată. Apoi, demnitarul considera că era necesar ca textul Constituției să sublinieze prioritatea pe care Biserica ortodoxă trebuia să o dețină în statul român întrucât numărul cetățenilor care aparțineau acelei confesiuni crescuse semnificativ în comparație cu cel de dinainte de înfăptuirea Marii Uniri. În fine, șeful resortului cultelor aplauda formula constituțională la care s-a ajuns prin care Biserica ortodoxă și cea greco-catolică erau recunoscute ca Biserici românești, adăugând: „orice s-ar spune, Biserica greco-catolică este o realitate, este o Biserică românească, care deși nu are îndărătul său un trecut atât de îndelungat ca Biserica ortodoxă, are însă un trecut important și merite istorice netăgăduite. Nu se putea deci să nu i se facă la Constituție o parte onorabilă, care să mulțumescă conștiințele fraților noștri și în același timp să mulțumească și conștiințele noastre prin opera de dreptate pe care o săvârșim”. În finalul intervenției sale, ministrul Banu nu ezita să-și exprime speranța că pe măsura trecerii timpului românii vor găsi înțelepciunea necesară să elimine diviziunea confesională care îi separa în acel moment.

În cele din urmă, cuvântul le-a revenit ierarhilor de la vârful celor două Biserici românești. Mitropolitul-primat Miron Cristea a mulțumit inițiatorului proiectului constituțional și senatorilor care au acceptat în final să recunoască Bisericii ortodoxe statutul de dominantă în statul român. Același prelat sublinia perspectiva extraordinară de dezvoltare pe care o avea Biserica ortodoxă pornind de la textul legii fundamentale. În numele Bisericii greco-catolice a luat cuvântul mitropolitul Vasile Suciu, care a scos în evidență cât de importantă a fost pentru Biserica pe care o păstorea recunoașterea caracterului ei românesc, „ceea ce ne-a făcut să ne abatem de la alte revendicări”. Bucurându-se de această recunoaștere firească, dar atât

---

⁶⁵ I. G. Savin, *op. cit.*, pp. 3, 21-22; Ioan Mateiu, *Politica religioasă a statului român*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1931, pp. 13, 17-22.

de importantă, mitropolitul din Blaj năzuia că Biserica greco-catolică va putea să resimtă pe deplin beneficiile funcționării ei în statul român. De asemenea, același înalt ierarh ținea să afirme că atribuirea calificativului de „dominantă” Bisericii ortodoxe nu poate deranja Biserica greco-catolică atâta timp cât nu se va traduce într-o supremație asupra ei și a celorlalte confesiuni.

Formula de compromis inserată în textul constituțional și adoptată apoi prin majoritatea voturilor parlamentarilor părea să mulțumească pe reprezentanții de la vârful celor două Biserici românești. Satisfacția lor nu a fost însă împărtășită unanim. Comentând articolul cu pricina, Alexandru Rusu opina că „această nouă formulă este mult mai rea [...] pentru următoarele două motive: întâi, pentru că abandonând termenul «egalei îndreptări» și acceptându-se pentru noi «privilegiul» anacronic al «întâietății», care n-are să ne fie de niciun folos, am sancționat «dominațiunea» odioasă a ortodoxismului intolerant, care va ști să o exploateze pe deplin în detrimentul Bisericii noastre, fără ca noi să mai putem avea în curând un temei de luptă împotriva acestei prerogative supărătoare. În al doilea, pentru motivul – neasemănat mai important decât cel dintâi – că prin noua formulă se introduce, în chiar Constituția țării, o dezbinare absolut inadmisibilă a cultului catolic, care în esență nu a fost împărțit niciodată și pe care nu o Constituție a României va putea să-l împartă vreodată”.⁶⁶ Practic, se acuza că noua „Constituție de partid” stabilea trei categorii de confesiuni în statul român: o „religie de gradul I, dominantă; o religie de gradul al II-lea, întâia între celelalte confesiuni, și religii de gradul III”⁶⁷. În special, al doilea aspect surprins de canonicul blăjean a fost în măsură să deranjeze cercurile romano-catolice din România. Abandonarea de către episcopatul greco-catolic implicat în purtarea tratativelor a principiului egalității între confesiuni enunțat la Alba Iulia, dar și determinarea cu care a acționat pentru a se recunoaște Bisericii unite caracterul național românesc, au ridicat semne serioase de întrebare asupra poziționării ierarhiei unite vizavi de eclesiologia Bisericii catolice⁶⁸. Intenția nunțiului apostolic, care pe durata negocierilor pe marginea proiectului constituțional avusese două tentative, ambele eșuate, de a-i chema la sfat pe episcopii catolici de rit grec și latin din România⁶⁹, de a solicita demisia mitropolitului Vasile Suceu sau de a organiza acțiuni de protest cu participarea preoților și a credincioșilor s-a soldat în cele din urmă cu rechemarea lui din postul de reprezentant diplomatic al suveranului pontif la București⁷⁰. A fost de

⁶⁶ *Unirea*, XXXIII, nr. 12/1923, p. 1.

⁶⁷ *Unirea*, XXXIII, nr. 44/1923, p. 2.

⁶⁸ Amedeo Giannini, *La Costituzione romana*, Roma, Istituto per l'Oriente, 1923, p. 11.

⁶⁹ R. Netzhammer, *op. cit.*, vol. II, p. 1191.

⁷⁰ *Unirea*, XXXIII, nr. 21/1923, p. 3; nr. 24/1923, p. 3.

domeniul evidenței efortul politicianilor de a așeza sub aceeași marcă națională Biserica ortodoxă și cea greco-catolică. Criteriul etnic nu putea reprezenta pentru oficialii pontificali un motiv de separație între diferitele ramuri ale Bisericii catolice. Nici invocarea argumentului de ordin cantitativ între ritul grec și cel latin al Bisericii catolice din România nu era valabilă atâta timp cât nu exista o deosebire esențială între numărul de credincioși de care dispunea una sau cealaltă⁷¹. Însă, mult mai critici față de formula constituțională la care se ajunsese au fost reprezentanții grupurilor confesionale minoritare, care găseau acum dovezi irefutabile în a-și susține afirmațiile – adevărate semnale de alarmă trase imediat după 1918 – privind comportamentul preferențial al autorităților civile ale statului român vizavi de noii săi cetățeni⁷². Asprul rechizitoriu formulat de aceștia pune sub semnul întrebării atât calitatea regimului democratic din România, cât și valabilitatea prevederilor acordurilor internaționale la care oficialii români consimțiseră și pe care nu pregetau să le dea, atât de repede, uitării. Dacă în privința responsabilităților civile toți cetățenii români, indiferent de etnia sau confesiunea lor, erau tratați egali, era de dorit ca și drepturile să fie aplicate unitar, fără partizanate de vreun fel⁷³.

Constituind o piatră de încercare pentru mediul politic și pentru societatea românească în general, Constituția din 1923 a reprezentat pentru Biserica ortodoxă și pentru cea greco-catolică prima experiență notabilă de ancorare în legislativul românesc după 1918. Sentimentul că ambele Biserici au ieșit victorioase din acel test nu a dăinuit însă mult. Biserica ortodoxă nu a ezitat să exploateze la maximum beneficiile pe care legăturile strânse cu statul și identificarea ei cu națiunea română i le puteau aduce, câtă vreme Biserica greco-catolică a căutat să-și accelereze cât mai mult posibil dezvoltarea instituțională și să-și prezerve patrimoniul identitar, în ciuda faptului că relația concurențială cu Biserica dominantă o plasa într-o poziție de evident dezavantaj.

---

⁷¹ E. Illyés, *op. cit.*, p. 34; Amedeo Giannini, *I concordati postbelici*, vol. II, Milano, Società editrice „Vita e pensiero”, 1936, p. 12.

⁷² E. Illyés, *op. cit.*, p. 217; I. T. Berend, G. Ránki, *op. cit.*, pp. 103-104.

⁷³ M. Nóda, *op. cit.*, pp. 43-44.

MEMORIE ȘI PROPAGANDĂ ÎN DOBROGEA DE SUD: STATUI REFUGIATE, RELOCATE ȘI DISPĂRUTE (1940- 1944)

Florin Anghel*

DOI: 10.2478/amsh-2023-0005

Abstract

Remembrance and Propaganda in Southern Dobrogea: Sheltered, Relocated and Disappeared Statues

There were only a few places of memory in Southern Dobrogea after the First World War and the reintegration of the province into Romania. Most of them lacked artistic value and provided insignificant information. These statues, placed in some public squares of the province's cities, received limited funding and little attention from artists.

Little and fragmented information has been written about these monuments of Romanian memory in Southern Dobrogea. The main causes for this are linked to the marginality of the province in the governmental objectives and its negligible impact on the assessment of Romanian nationalistic identity values. Additionally, there were few publications in Southern Dobrogea, which had little cultural impact in the Romanian national context and a short existence. From 1919 to 1940, there was no tradition of cultural institutions, nor were there any memorials for wars or public figures. It was not until 1927, with the inauguration of a small statue of King Ferdinand in Bazargic (now Dobrich/Dobrici), that any public monuments appeared throughout Southern Dobrogea.

An important part of the Romanian communities from Southern Dobrogea was established after the First World War by inviting the Balkan Romanians from South-Eastern countries. They shared the Romanian language and culture but had little connection with the recent historical memories of natives in Romania, including the Independence War of 1877-1878 or the First World War and the formation of the so-called Greater Romania (România Mare) in 1918. The sacrifices, the German/Bulgarian occupation of Dobrogea, the losses, and the heroes of the First World War were primarily associated with the native population, although the Romanians from the Balkans were also exemplary citizens and contributors. These native groups, excluding Bulgarians and Turks/Tatars, were a minority in all local or national censuses from 1918 to 1940. Therefore, Romanian places of memory (statues and cemeteries) in Southern Dobrogea were respected but did not hold the same emotional significance for the community as they did in other provinces of the country. Only one of all the statues from Southern Dobrogea has been preserved until today: the statue of Queen Maria from Balcic, erected

---

* Profesor, Ph.D, Ovidius University of Constanța, fl_anghel@yahoo.com

in 1933. It was relocated in September 1940 and is now situated in front of the Museum of Art in Constanța.

Keywords: Southern Dobrogea; places of memory; Queen Marie; King Ferdinand; Balchik; Bazargic; Siliștra

Pe uscat, în Balcic poți pătrunde urmând trei drumuri

Unul dintre ele vine dinspre valea Batovei și Varna, un altul de la Cavarna, care are legătură cu Constanța și, în fine, al treilea, despre care Balcica Măciucă susține că este cel mai spectaculos, vine dinspre Dobrici (Bazargic). Acesta din urmă, scrie fiica ultimului primar român al Balcicului (Octavian Moșescu), străbătea câmpia Dobrogei de Sud. La final, orașul „îți apărea brusc, fără nicio trecere, din întinderea ca o terasă coborând prăpăstios spre mare. Acest spectacol unic, pe care nimeni nu-l bănuia, îți dădea sentimentul de coborâre în rai”¹. Regina Maria vorbește despre aceeași senzație, ori de câte ori intra în oraș, tot dinspre Bazargic: „dintr-o dată, când te aștepti mai puțin, drumul se înfundă într-o vale adâncă, ce seamănă cu un gol gigantic tăiat în stâncile cenușii și albe, coborâș neașteptat și, în dreptul privirilor mirate, orizontul apare ca un miraj: întindere scânteietoare de culoare atât de ușoară, de aburită, că parcă n-ar fi realitate”².

Oricare dintre aceste drumuri te aduce obligatoriu în fosta Piață a Primăriei, un platou aflat în vârful unui deal alb și abrupt, cu forme geometrice. La una dintre laturi, patruleterul este încadrat de o clădire mică, în stilul sfârșitului de secol al XIX-lea, cu spatele la ansamblu. Aici a funcționat primăria în timpul administrației bulgare, până la 1913. Pe o altă latură a pieței, în partea opusă, se ridică o construcție modernă, cu multă sticlă exterioară și fără forme arhitecturale definite, unde se găsește actuala primărie a orașului. Iar câțiva pași mai jos, abrupt spre mare, dai de o clădire Art Deco, a arhitectei Henrieta Delavrancea Gibory, construită ca imobil pentru primăria administrației românești, în 1934-1937. Astăzi, aici este deschis un muzeu orășenesc, cu artefacte arheologice și câteva piese de patrimoniu. Platoul mai conține un imobil de sfârșit de secol al XIX-lea, impozant atunci, acum un hotel pentru turiști, și câteva construcții ratate din timpul perioadei comuniste. Aici, în piață, își amintește Balcica Măciucă, a fost și o geamie, astăzi dispărută.

Din acest platou coboară, foarte abrupt, cea mai importantă stradă a orașului: românii au botezat-o Mircea cel Bătrân în 1913,

---

¹ Balcica Măciucă, *Balcic*, București, Editura Universală, 2001, p. 17.

² Regina Maria, *Cum am ajuns la Tenha Juvah*, în „Analele Dobrogei”, an IX, vol. II, 1928, p. 1.

bulgarii au denumit-o Cerno More (Marea Neagră) după 1940. În laturi, toate clădirile au avut la parter prăvălii, cafenele, mici restaurante, câteva hoteluri cochete, „Riviera” și „Speranța”. Strada merge, șerpuint, spre Piața Portului, unde se găsesc silozurile vechi și de unde începe, azi, o faleză frumos amenajată care, la capăt, ne lasă la intrarea dinspre mare a domeniului Reginei Maria (cu vila ei, „Tenha Juvah”). În imediata vecinătate a clădirilor regale se găsește vila în stil venețian, azi ruinată, a Cecilei Cuțescu-Storck. Până acolo, în fața mării, treci prin fața casei lui Ion Pillat, azi o pensiune, și a vilei de vacanță a arhitectului Paul Smărăndescu, ridicată cu numele fiicei lui, Sanda Ghiulamila. Strada Cerno More păstrează încă, azi la numărul 15, vila „Balcica”, a primarului Octavian Moșescu, concepută de Henrieta Delavrancea Gibory, în 1934, și, în apropiere, casa din piatră locuită de Eliza Brătianu până în 1940.

Pe strada abruptă, care duce spre mare, pe partea stângă, se găsea mica grădină publică și este ridicată biserica „Sf. Nicolae”, folosită de enoriașii români. Chiar în dreptul lor, într-un mic scuar căptușit cu piatră alb-gălbuie adusă din dealurile din apropiere, se ridică un monument mediocru, care îl eternizează pe unul dintre cei mai importanți actori bulgari, Konstantin Kisimov, mort la Balcic, în vara anului 1965. Actorul Konstantin Kisimov a fost așezat exact pe locul în care, între 18 septembrie 1933 și sfârșitul lunii august 1940, a existat bustul din bronz al Reginei Maria, executat de Oscar Han. Locul a fost ales personal de suverană iar statuia a fost comandată de primarul Octavian Moșescu și aprobată de prim-ministrul Nicolae Iorga, în ultimele lui zile de guvernare.

Opera de artă a fost relocată la Constanța la sfârșitul lunii august- începutul lunii septembrie 1940, fiind singura supraviețuitoare a monumentelor de for public din Dobrogea de Sud iar din 2020, după mulți ani de eforturi și o campanie de presă, străjuiește intrarea în Muzeul de Artă din Constanța.

1. Monumentele românești ale memoriei în Dobrogea de Sud: marginale și pierdute definitiv

Locuri ale memoriei românești în Dobrogea de Sud, după revenirea provinciei la România, la sfârșitul Primului Război Mondial, au fost foarte puține, cele mai multe fără valoare artistică, și despre care nu s-au păstrat decât informații fragmentare. Statuile care au împodobit locuri publice ale orașelor din această provincie nu au beneficiat de finanțări generoase, nici de preocuparea artiștilor de calitate.

Obiectivul nostru este de a reface traseul lor în vara anului 1940, când Dobrogea de Sud a fost cedată Bulgariei. Cea mai mare

parte a monumentelor amplasate aici în perioada 1919-1940 s-au referit la personalități românești și la istorie românească, deși datele demografice indicau proporții îndestulătoare de comunități turce, tătare sau bulgare. Am urmărit firul istoric al relocării unora dintre aceste statui, cele mai multe suportând amprenta unor situații din cele mai fierbinți din punct de vedere ideologic, geopolitic sau militar. Totodată, am ales și un studiu de caz dintr-o istorie subsecventă, care privește o altă provincie marginală de la frontieră, Sudul Basarabiei. Un monument amplasat aici a fost relocat, pentru scurtă vreme, la Tulcea (1940-1942), apoi a revenit în spațiul inițial basarabean, până la ocupația sovietică din 1944.

Statuii relocate se regăsesc și în cazul Transilvaniei cedate Ungariei prin Acordul de arbitraj de la Viena, din 30 august 1940. Câteva zile după aceea, au fost dislocate din Târgu Mureș monumentele lui Avram Iancu (trimis la Câmpeni) și cel al Sentinelei Române (trimis la Câmpia Turzii). Din Oradea la Beiuș a călătorit statuia Reginei Maria, împreună cu cele reprezentând pe Regele Ferdinand, Mihai Eminescu și pe generalul Traian Moșoiu³. Altele, precum cea care îl reprezenta pe Vasile Lucaciu, realizată de Cornel Medrea, a rămas pentru moment în Satu Mare⁴, fiind relocată în toamna aceluiași an mai întâi la Lugoj, apoi, din 1942, la Alba Iulia⁵.

Despre monumentele memoriei românești în Dobrogea de Sud s-a scris puțin și fragmentar și există multe informații neclare. Cauzele principale țin de marginalitatea Dobrogei de Sud în ceea ce privește interesele administrației centrale de la București și de impactul neglijabil al provinciei în orice evaluare a valorii interesului identitar. Totodată, publicațiile din această provincie sunt puține⁶, deloc longevive și fără un impact cultural major la nivel național. În Dobrogea de Sud nu a existat (iar administrația românească nu a reușit să inoveze) o tradiție a instituțiilor culturale, cu atât mai puțin a locurilor memoriale și a monumentelor de for public.

Practic, până la inaugurarea bustului Regelui Ferdinand la Bazargic (1927), provincia a fost lipsită cu totul de astfel de instrumente de valorizare a memoriei istorice.

Statuile românești din Dobrogea de Sud au fost puține la număr și, dintre toate, se mai păstrează doar una, întâmplător și cea mai valoroasă: cea a Reginei Maria care, între 1933 și 1940 s-a aflat

---

³ Isaia Tolan, *Statui refugiate*, în „Curentul”, an XIII, nr. 4.529, 20 septembrie 1940, p. 3.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Nicolae Ghișan, *Istoria statuii lui Vasile Lucaciu*, în „Gazeta de Nord-Vest”, Satu Mare, 14 octombrie 2016, <https://gazetanord-vest.ro/2016/10/istoria-statuii-lui-vasile-lucaciu/> (accesat 28.06.2023).

⁶ Corina-Mihaela Apostoleanu, Luminița Stelian, Angela-Anca Dobre, *Enciclopedia de presă a Dobrogei, 1878-1944*, Constanța, Editura Ex Ponto, 2020.

pe strada principală din Balcic. Am identificat un număr de șapte statui reprezentative de for public ridicate de administrațiile românești din Dobrogea de Sud în perioada 1919-1940, cele mai multe în cele două capitale de județ: Silistra (3 monumente) și Bazargic (2 monumente). Lor li se mai adaugă alte două, la Balcic.

Cea mai monumentală statuie a fost cea a Regelui Ferdinand, dezvelită în piața centrală a Silistrei, în 1939. După război, ea a fost distrusă de autoritățile comuniste. Cea mai valoroasă operă artistică de for public din Dobrogea de Sud, bustul Reginei Maria din Balcic, este și cea mai norocoasă, fiind singura supraviețuitoare dintre cele șapte, astăzi monumentul fiind plasat la intrarea Muzeului de Artă din Constanța⁷.

Personalitățile cărora spațiile publice din cele trei orașe ale Dobrogei de Sud le-au fost puse la dispoziție sunt Regele Ferdinand (cu două monumente, la Silistra și Bazargic), Eroii din Primul Război Mondial (la Silistra, Bazargic și lângă Turtucaia), Regina Maria (la Balcic), Ion I.C. Brătianu (la Silistra), Alexandru Constantinescu (la Silistra), Nicolae Filipescu (la Bazargic) și profesorul Gheorghe Murgoci (la Balcic). Cele mai multe au fost ridicate în anii 1920, iar ultima dintre ele este cea a Regelui Ferdinand, la Silistra, din 1939. Acestora li s-au adăugat mici monumente comemorative, în amintirea celor căzuți în timpul Primului Război Mondial. Silviu-Radian Hariton a identificat existența, în 1937, a 10 reprezentări sculpturale ridicate pe teritoriul județului Durostor (față de 26 în județul Constanța)⁸, între care și o troiță, la Silistra, amplasată în 1932, de către Societatea Cultul Eroilor⁹. Dedicat eroilor căzuți în Primul Război Mondial, cele mai importante au fost cimitirele eroilor de la Bazargic și Daidâr¹⁰, acesta din urmă situat la aproximativ 10 kilometri distanță de Turtucaia.

În România, primele monumente de for public au fost ridicate la București- statuia spătarului Mihail Cantacuzino¹¹ (1869, realizată de Karl Storck)- și Iași- statuia lui Ștefan cel Mare (amplasată în 1883,

---

⁷ „Regina Maria”, o capodoperă uitată trei sferturi de veac într-un beci, în „Evenimentul zilei”, 20 noiembrie 2018, în <https://www.evz.ro/regina-maria-o-capodopera-uitata-trei-sferturi-de-veac-intr-un.html> (accesat 3.06.2023); Florentina Bozintan, *Bustul Reginei Maria va fi amplasat în fața Muzeului de Artă Constanța*, în „Cuget liber”, Constanța, 9 septembrie 2019, în <https://www.cugetliber.ro/stiri-social-bustul-reginei-maria-va-fi-amplasat-in-fata-muzeului-de-arta-constanta-383628> (accesat 3.06.2023).

⁸ Silviu-Radian Hariton, *Nationalism, heroism and war monuments in Romania, 1900s-1930s*, în „New Europe College Yearbook”, 2010-2011, p. 210.

⁹ *Ibidem*, pp. 211-212.

¹⁰ Cătălin Fudulu, *Eroi români în Bulgaria*, în „Acta Moldaviae Meridionalis”, XXV-XXVII, 2004-2006, pp. 373- 374.

¹¹ Andrei Pippidi, *De la generalisim la general*, în „Dilema Veche”, nr. 142, 13 octombrie 2006.

realizată de Emmanuel Frémiet¹²). Constanța deține unul dintre cele mai vechi reprezentări de acest gen, statuia poetului Publius Ovidius Naso, opera italianului Ettore Ferrari, amplasată în piața centrală a orașului în 1887. Sabina Fati a stabilit că prima statuie ridicată și demolată de pe teritoriul românesc a fost Statuia Libertății, operă a lui Constantin Daniel Rosenthal, inaugurată pe 23 iunie 1848. La doar cinci zile de la montarea ei, a fost distrusă, pe 28 iunie, din ordinul caimacamului conservator Emanoil Băleanu¹³.

La Tulcea a fost dinamitat în toamna anului 1916 Monumentul Independenței, opera sculptorilor Giorgio Vasilescu (1864-1898) și Constantin Bălăcescu (1865-1913), ridicat pe colnicul Hora la 2 mai 1904 și inaugurat de Regele Carol I¹⁴. Tot la Tulcea, distrus definitiv a fost, în februarie 1917, și monumentul ridicat în 1902, care îl reprezenta pe Mircea cel Bătrân (operă a lui Constantin Bălăcescu)¹⁵. La Constanța a fost demolat ansamblul intitulat *Avântul Țării*, un monument osuar dedicat combatanților din Al Doilea Război Balcanic. Acesta fusese ridicat în primăvara anului 1916 în fața Palatului Regal din oraș și era o operă a arhitectului de origine albaneză Kristo Sotiri¹⁶, mai târziu arhitect al Regelui Zog I al Albaniei. Tot la Constanța, în iarna anului 1916, militari bulgari au dislocat de pe soclu statuia lui Ovidiu¹⁷, având intenția de a traversa Dunărea. Mai târziu, după 1948, o sumă de monumente de for public au fost distruse definitiv de regimul comunist, așa cum a fost cazul

---

¹² Sorin Iftimi, *Iași în bronz și marmură. Memoria statuiilor*, în „Cercetări Istorice”, Iași, XXIV-XXVI, 2010, pp. 504- 508.

¹³ Sabina Fati, *Ștergerea memoriei sau rescrierea istoriei. Când a dărâmat România prima statuie*, Radio Europa Liberă România, 11 iunie 2020, în <https://www.romania.europalibera.org/a/stergera-memoriei-sau-rescrierea-istoriei-cand-a-daramat-romania-prima-statuie-30665862.html> (accesat 5.06.2023).

¹⁴ Paul Rezeanu, *Istoricul a două monumente din Tulcea: Independenței și al primului monument al lui Mircea cel Bătrân*, în „Peuce”, Tulcea, VI, 1977, p. 356; Ionaș Popescu, *Monumentele eroilor din județul Tulcea*, f.e., Tulcea, 2013, pp. 11-22. Vezi și Valentina Postelnicu, *Monumentele Eroilor tulceni*, Tulcea, Editura Harvia, 2003.

¹⁵ Statuia a fost dislocată de pe soclu în februarie 1917, imbarcată și trimisă în Bulgaria, unde a fost topită. Nicolae C. Ariton, *Destinul unei statui*, în „Obiectiv de Tulcea”, 12 iulie 2016, în <https://www.mistereledunarii.wordpress.com/2016/07/12/destinul-unei-statui/> (accesat 23.06.2023).

¹⁶ Mihai Petru Georgescu, *Avântul Țării: Constanța și București. Monumente ale campaniei din 1913*, în „Muzeul Municipiului București”, XXVI, 2012, pp. 263-267. În județul Durostor, în satul Cuiugiuc, Silviu-Radian Hariton a mai identificat un monument dedicat campaniei din 1913, intitulat „Alipirea Cadrilaterului la Patria Mamă”: Silviu-Radian Hariton, *op.cit.*, p. 203.

¹⁷ Daniel Citirigă, „The Arch Enemy: The Image of the Bulgarian in Romanian Memoirs and Propaganda During the First World War”, în Florin Anghel, Cristian Andrei Leonte, Andreea Pavel eds., *The Image of the Other: Memory and Representation of the Neighbourhood and the World*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2018, pp. 249-266.

statuiei Soldatului Necunoscut, dezvelită la 20 august 1927 în centrul Mangaliei, la inițiativa lui N. Iorga¹⁸.

Pentru că informațiile sunt precare, iar interesul este marginal pentru locurile memoriei în Dobrogea de Sud în perioada administrației românești, și abordările istoriografice sunt rare (Delia Roxana Cornea)¹⁹. Dragoș Dumitru Dragomir a abordat problema monumentelor istorice arheologice, descoperite în Dobrogea de Sud²⁰ iar Silviu-Radian Hariton, într-o cercetare asupra monumentelor de for public din România din primele trei decenii ale secolului al XX-lea²¹, are mențiuni și despre cele din Dobrogea de Sud.

Dacă prima realizare a unui spațiu public de memorie românească în Dobrogea de Sud datează din 1927, ultima pe care autoritățile o administrează s-a produs cu puțin timp înaintea retragerii. La 22 septembrie 1940, la marginea pădurii de stejari aflate între satele Bei Bunar (azi Srediște, comuna Kainardja, oblast Silistra) și Cairac (azi Kamenți, comuna Kainardja, oblast Silistra) a fost sfințit un mic schit de lemn, care nu avea în construcție cuie de fier, acoperit cu stuf. Schitul Căpitanului Ion, cu hramurile Schimbării la Față și Înălțării Sfintei Cruci, îl avea drept ctitor pe căpitanul Ion Dobroneanu, iar la slujba de sfințire au luat parte protoiereul Silistrei, Stelian Popescu, alături de preoții din bisericile din Cairac (Ovid Mateescu) și Cainargeaua Mare (Gheorghe Dumitrescu), prefectul județului Durostor, Radu Munteanu, șeful delegației române cu atribuții de gestionare a retrocedării teritoriului, generalul Gheorghe Potopeanu (ministru în guvernele lui Ion Antonescu și Constantin Sănătescu și guvernator al Transnistriei, în 1944), puținii locuitori români din satele Bei Bunar și Cairac²², încă nerefugiați dincolo de frontiera stabilită prin Tratatul de la Craiova, din 7 septembrie 1940.

---

¹⁸ Silvana Cojocărașu, *Primul Război Mondial la Mangalia*, în „Mangalia News”, 12 august 2017, în <https://www.mangalianews.ro/2017/08/12/silvana-cojocarasu-primul-razboi-mondial-la-mangalia-dupa-o-suta-de-ani/> (accesat 10.06.2023).

¹⁹ Delia Roxana Cornea, *Restituiri culturale- povestea statuiilor regale din Dobrogea de Sud, repatriate în toamna anului 1940*, în „Analele Dobrogei”, III, 2020.

²⁰ Dragoș Dumitru Dragomir, *Monumentele istorice din Dobrogea Nouă în perioada 1878- 1940. Studiu de caz: Silistra*, în „Dunărea și Marea Neagră în spațiul eurasiatic. Istorie, relații politice și diplomatice”, VIII, nr. 2, 2020, pp. 146-156; Idem, *Monumentele istorice din mediul urban al județului Caliacra în perioada 1878-1940*, în „Dunărea și Marea Neagră în spațiul eurasiatic. Istorie, relații politice și diplomatice”, IX, nr. 3, 2021, pp. 68-80.

²¹ Silviu-Radian Hariton, *Nationalism, heroism and war monuments in Romania, 1900s-1930s*, în „New Europe College Yearbook”, 2010-2011.

²² *O solemnitate simbolică de mare importanță în Cadrilater*, în „Curentul”, an XIII, nr. 4537, 28 septembrie 1940, p. 6.

2. Dobrogea de Sud: margine de interese, idealuri și proiecte, teritoriul contestat, identitate națională exaltată²³

Ca margine pierdută de Imperiului Otoman la 1878, Dobrogea a urmat exemplul definitiv de teritoriu contestat, de regiune de contact a etniilor și de studiu de caz pentru construcția de identitate națională contestată, atât pentru români, cât și pentru bulgari. Mai târziu, în 1913, intrarea Dobrogei de Sud (județele Caliacra și Durostor) în componența României, prin Tratatul de pace de la București, a accelerat exaltarea naționalistă din partea mișcărilor politice bulgare și acțiunile de contestare a acestora din partea administrației românești.

Desigur, proiectul identitar românesc, înainte de Primul Război Mondial, nu avea nevoie de Dobrogea de Sud pentru a hrăni memoria instituționalizată a curentelor naționaliste și a programelor politice naționale. Regiunea, în sine, nu numai că era necunoscută celor mai mulți dintre românii Vechiului Regat dar reprezenta, de-a dreptul, un teritoriu atât de exotic și de marginal încât singuri decidenții textului Tratatului de pace de la București, și Regele Carol I, pot fi desemnați drept principalele forțe care au stabilit nevoia unei alte frontiere între Dunăre și Marea Neagră. În timp, însă, Regina Maria a marcat fundamental efortul de implantare a unei amprente de autoritate românească, prin contribuția personală esențială de transformare a provinciei în reședință regală privilegiată.

Domeniul de la Balcic²⁴ a devenit, până în 1938, un loc frecventat de lideri politici și militari, diplomați, activiști civici, oameni de cultură și membri ai familiilor regale. Reședința suveranei a constituit un subiect aparte de negocieri ale Tratatului de la Craiova, rămânând în posesia Familiei Regale până la proclamarea republicii, la 30 decembrie 1947²⁵.

Nu a existat o preocupare pentru Dobrogea de Sud din partea altor membri ai Familiei Regale (în afara Principesei Ileana, obișnuită prezentă la Balcic, alături de mama sa). Uneori, comunitățile locale au invitat explicit la stabilirea unei legături patrimoniale, după modelul Reginei Maria cu Balcicul. De pildă, un proprietar de terenuri din orașul Cavarna, Panaiot Diamandi, a donat în august 1934 un

---

²³ Florin Anghel, „Borderland’s Country: South Dobruja. Imperial Nostalgias on the Edge of the National Ideal”, în Emanuel Plopeanu, Gabriel Stelian Manea and Metin Omer eds., *The Empire. Between Dispute and Nostalgia*, Berlin, Peter Lang Internationaler Verlag Wissenschaften, 2021, pp. 173-191.

²⁴ Delia Roxana Cornea, *Reședințele regale de la Marea Neagră. Casele de vis ale reginelor României*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2021, pp. 185-250.

²⁵ Florin Anghel, *Locuri ale memoriei în disputele diplomatice. Domeniul regal de la Balcic în negocierile româno-bulgare din vara anului 1940*, în „Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”, Iași, vol. XVII, 2010, pp. 239-252.

teren de 1.500 metri pătrați Marelui Voievod Mihai (fostul și viitorul Rege), teren situat în imediata apropiere a portului orașului de la Marea Neagră (aflat la aproximativ 15 kilometri de Balcic). „Frumosul gest a produs o plăcută impresie și bucurie în localitate, unde locuitorii acestui oraș se vor mândri având un palat regal pe locul fostei cetăți Bizone, la poalele muntelui Cîracman, pe coasta de argint”, nota entuziasmat corespondentul în județul Caliacra al cotidianului de ce mai mare tiraj din țară, „Universul”²⁶.

Acest lucru nu se va întâmpla, viitorul Rege dispunând deja de o vilă pe malul mării, la Eforie²⁷, ridicată în 1932-1934 după planurile arhitectului Horia Creangă și pe care a utilizat-o extrem de rar. Expresie admirabilă a arhitecturii moderniste, pentru a accentua raportarea la ansamblu, vila este orientată spre est, la Marea Neagră, și spre Sud, către ansamblul de vile conceput de George Matei Cantacuzino și Henrieta Delavrancea Gibory, prin mari suprafețe vitrate și terase care coboară spre mare, oferind la Nord o fațadă albă. Marele Voievod Mihai a renunțat în 1935 la vila de la Eforie, cedând-o către Yacht Club²⁸.

Până în 1940, niciun proiect major de infrastructură nu au legat Bucureștii sau Constanța de Dobrogea de Sud. Dacă din 1913 funcționa o cale ferată secundară între Medgidia și Bazargic (legată de magistrala București-Constanța), abia la 31 mai 1936 Regele Carol al II-lea a inaugurat lucrările proiectului de autostradă Constanța-Balcic-Ecrene, un „bulevard maritim al Dobrogei”. Până în 1940 au fost dați în folosință primii 6 kilometri (actuala Șosea a Mangaliei din Constanța) care lega capătul dinspre sud al orașului cu bifurcația spre comuna Cumpăna²⁹. La sfârșitul anului 1939 și începutul lui 1940 se demara proiectul de modernizare a magistralei de cale ferată Bazargic- Medgidia-Tulcea. ³⁰Alte centre urbane, precum Silistra, Caverna sau Balcic erau lipsite de legături feroviare și aveau precare

---

²⁶ Marele Voievod Mihai proprietar la Caverna, în „Universul”, an 51, nr. 216, 10 august 1934, p. 11.

²⁷ Vila Marelui Voievod Mihai, actualmente Acapulco, este situată pe strada Tudor Vladimirescu 44, în Eforie Nord. Ruxandra Nemțeanu, *SOS-Aritectura de vilegiatură din orașul Eforie, județul Constanța*, în „Arhitectura”, nr. 6, 2012, în <https://www.arhitectura-1906.ro/2012/06/s-o-s-arhitectura-de-vilegiatura-din-orasul-eforie-judetul-constanta/> (accesat 10.06.2023).

²⁸ Auris Luca, *În perioada interbelică, elitele s-au alăturat regalității și au construit hoteluri în Eforie Nord*, în „Discover Dobrogea”, Constanța, 25 iulie 2023, <https://discoverdobrogea.ro/in-perioada-interbelica-elitele-s-au-alaturat-regalitatii-si-au-construit-hoteluri-in-eforie-nord/> (accesat 31.07.2023).

²⁹ Constantin Cheramidoglu, *Din istoria Constanței. De la Șoseaua Mangaliei la Autostrada spre Balcic*, în „Constanța Veche”, 14 august 2023, <https://www.constantaveche.ro/din-istoria-constantei-de-la-soseaua-mangaliei-la-autostrada-spre-balcic/> (accesat 28.06.2023).

³⁰ *Un an de construcții masive la calea ferată. Programul de construcții viitoare*, în „Universul”, an 57, nr. 1, 1 ianuarie 1940, p. 6.

conexiuni rutiere. Abia de la 1 aprilie 1940 C.F.R. a inaugurat linia curselor regulate de autobuze între Bazargic și Silistra³¹, ca să suplinească aceste inconveniente.

Până în primăvara anului 1940, autoritățile române nu au făcut niciun efort edilitar pentru a construi localuri decente de frontieră între România și Bulgaria, în Dobrogea de Sud. Cele două puncte vamale, de la Boteni (feroviar) și Mircea cel Bătrân (Cuiungiuc), rutier, „inspirau milă”, cum evoca un reportaj în acest sens, tipărit de „Universul” la sfârșitul lunii februarie 1940. „Gara Boteni,- susține materialul citat- unde se află și oficiul vamal și poliția de frontieră, este instalată într-un biet canton de pe vremuri, a cărui stare nu poate inspira decât milă și unde șeful stației locuiește într-un chip primitiv. Sală de așteptare pentru călători sau peron de coborâre din tren nu există. La al doilea punct de trecerea frontierei, Mircea cel Bătrân, prin care trece singura șosea de turism ce ne leagă direct cu Bulgaria, prin Bazargic-Oltenița-București, starea localurilor este tot atât de rea, ca și la Boteni”³². O licitație pentru contruirea unei noi clădiri de vamă la Mircea cel Bătrân a fost făcută publică, în presă, pentru data de 27 iunie 1940³³. La sfârșitul lunii septembrie 1940, un comunicat oficial informa despre înființarea punctelor vamale pe noua frontieră, tot fără infrastructura necesară: Ilanlâc (acum, Vama Veche), Negru Vodă și Ostrov, prin mutarea vechilor instituții din Dobrogea de Sud, de la Balcic (vamă mutată la Mangalia), Bazargic (la Negru Vodă) și Silistra (la Ostrov)³⁴.

Dobrogea de Sud a reprezentat mai degrabă un trofeu decât un rezultat benefic pentru construcția identitară românească și, de asemenea, a declanșat o discordie fără precedent în relațiile dintre București și Sofia. Presiunea acestei provincii asupra bunelor tradiții de vecinătate, frecvent amiabile începând cu mijlocul secolului al XIX-lea³⁵, a fost majoră până într-acolo încât a declanșat o amplă insurgență politică, diplomatică și intelectuală, la București dar mai ales la Sofia. Într-o cercetare dedicată problemei Dobrogei de Sud, Alberto Basciani a denumit acest măr al discordiei româno- bulgare drept un „conflict balcanic”³⁶.

---

³¹ *Curse de autobuze C.F.R între Bazargic- Silistra*, în „Universul”, an 57, 52, 3 aprilie 1940, p. 4.

³² *Starea localurilor dela punctele de frontieră din jud. Caliacra*, în „Universul”, an 57, nr. 56, 27 februarie 1940, p. 10.

³³ „Universul”, an 57, nr. 160, 13 iunie 1940, p. 4.

³⁴ *Fixarea punctelor vamale la noua graniță româno-bulgară*, în „Universul”, an 57, nr. 263, 24 septembrie 1940, p. 1.

³⁵ Constantin Velichi, *România și Renașterea bulgară*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.

³⁶ Alberto Basciani, *Un conflitto balcanico. La contesa fra Bulgaria e Romania in Dobrogi del Sud, 1918-1940*, Cosenza, Editrice Periferia, 2001.

Două argumente, apropiate în timp, întăresc convingerea că Dobrogea de Sud a fost marginală în toate proiectele decizionale românești și în eforturile de menținere, acolo, a unei identități. Insistența de a bloca stridențele bulgare a ținut mai degrabă de filosofia menținerii *status-quo*-ului frontierelor recunoscute internațional în 1919-1920 și, desigur, de opțiunile de putere regională, asumate după Conferința de pace de la Paris.

Ca prim argument, abia în 1943 (la trei ani de la pierderea definitivă a provinciei) a fost stabilită cu exactitate dimensiunea teritorială a Dobrogei de Sud de către autoritățile române: 7.685,8 kilometri pătrați, socotiți de Alexandru Budiș după valorile oferite de francezii Leon Lamouche și Henri Prost (7.695 kilometri pătrați)³⁷.

Al doilea argument spune că ministrul de Externe Mihail Manoilescu, sub a cărui gestiune politică și diplomatică s-au desfășurat negocierile care s-au finalizat prin semnarea tratatului din 7 septembrie 1940, povestește că a căutat în arhiva instituției pe care a condus-o „orice document” care ar fi legitimat o rezistență în fața cererilor bulgare (întărite de ale Germaniei) privind retrocedarea. Nu a găsit, pentru 1913, mai mult decât o „justificare” a unei „nebunii”: o frontieră strategică pe aliniamentul Turtucaia (la Dunăre)- Ecrene (la Marea Neagră)³⁸, ceea ce, desigur, era mult prea puțin.

În altă ordine de idei, există o sumă consistentă de explicații care insistă că intrarea Dobrogei de Sud între frontierele românești la 1913 ar fi „pus punct unei anomalii politico-geografice impuse la Tratatul de la Berlin, din 1878”, mai precis de Rusia, nemulțumită atunci de scandalul făcut de România în legătură cu cedarea județelor sud-basarabene (Cahul, Bolgrad, Ismail) și primirea Dobrogei otomane³⁹. În epocă, intrarea Dobrogei de Sud între frontierele românești a mai fost privită și drept o „axiomă” a politicii externe.

Dobrogea de Sud nu a fost o regiune istorică reprezentativă în conturarea unei mișcări naționale românești, a unei ideologii de stat sau în formarea unor elite reprezentative pentru legitimarea atributelor istorice ale stăpânirii românești asupra provinciei. România a ratat șansa unei reeditări a succesului dobândit în integrarea și modernizarea Dobrogei de Nord, în perioada 1878-1914.

Ar merita subliniat că, în Dobrogea de Sud, până în 1940, nici românii și nici bulgarii nu s-au constituit în comunitate dominantă. În 1912, pe cei 7.685 de kilometri pătrați ai Dobrogei de Sud locuiau

---

³⁷ George Ungureanu, *Cedarea Dobrogei de Sud (Cadrilaterului)*, în „Revista de istorie militară”, 1-2, 2020, p. 57.

³⁸ Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena. Memorii: iulie-august 1940*, București, Editura Enciclopedică, 1991, p. 179.

³⁹ Stoica Lascu, *La rectification de la frontière du sud de la Roumanie (1913). Contexte historique et géopolitique. Quelques témoignages roumains*, în „Annals of the Academy of Romanian Scientists. Series of History and Archaeology”, 8, 2016, 1, p. 7.

282.778 locuitori, din care 136.224 turci și tătari, 121.925 bulgari și doar 6.600 români (2,33% din totalul populației).⁴⁰ La semnarea Tratatului de la Craiova, în 1940, rămăseseră mai puțin de 100.000 de turci și tătari (96.869) dar 150.763 de bulgari și 108.404 români (29,14% din totalul de 372.058 al provinciei)⁴¹.

O parte a comunității românești din Dobrogea de Sud a fost reprezentată de aromânii din Balcani, așezați în cele două județe (Durostor și Caliacra) cu precădere în perioada 1925-1933. O consecință a sistemului de relații internaționale (înfrângerea Greciei în războiul din Turcia, în 1919-1922) și după ce, la Veria, în Grecia, un congres național aromân a cerut, la 30 noiembrie 1924, „colonizarea” macedoromânilor în România⁴², așezarea aromânilor în Dobrogea de Sud a însemnat aproximativ 5.000 de familii, adică în jur de 25.000 de suflete⁴³. În anii 1930, au existat cazuri de aromâni stabiliți în provincie care au aderat la principiile și acțiunile Mișcării Legionare, formațiune care a folosit o retorică antibulgară și care a acuzat autoritățile de trădarea „interesului românesc” din provincie⁴⁴.

Deși a persistat o imagine idilică și exotică, cu intense culori orientale, în ceea ce privește caracteristicile generale ale Dobrogei de Sud, din a doua jumătate a anilor 1930 provincia se golește treptat și brutal de comunitățile ei istorice de turci și tătari. „Viața în satele turcești ale Cadrilaterului- relatează Geo Bogza în vara anului 1939- se scurge între preceptele inflexibile ale Coranului și tributul implacabil de muncă pe care cultivatorii pământului pietros îl cere. Acesta din urmă îi apropie până la identitate de celelalte popoare dobrogene. Coranul îi desparte”⁴⁵. Diferențele de percepție în ceea ce privește viața cotidiană în Dobrogea de Sud erau majore în ceea ce

---

⁴⁰ Constantin Brătescu, *Populația Cadrilaterului între anii 1878 și 1938*, în „Analele Dobrogei”, XIX, partea II, 1938, p. 192.

⁴¹ *Ibidem*, p. 199. Brătescu scrie că, între 1930-1937, 28.264 turci și tătari au părăsit Dobrogea, plecând în Turcia.

⁴² Pentru problema începuturilor așezării aromânilor în Dobrogea de Sud: Steriu T. Hagigogu, Constantin Noe, Vasile Th. Muși, *Colonizarea macedoromânilor în Cadrilater*, București, Editura Etnologică, 2005.

⁴³ Stoica Lascu, *Documente arhivistice relativ la prezența în Dobrogea a românilor balcanici (1895-1950)*, în „Analele Universității Ovidius din Constanța-Seria Istorie”, 12-13, 2016, pp. 63-183.

⁴⁴ Roland Clark, *Claiming Ethnic Privilege: Aromanian Immigrants and Romanian Fascist Politics*, în „Contemporary European History”, Cambridge, vol. 24, nr. 1, 2015, pp. 37-58; Vladimir Solonari, *Purificarea națiunii. Dislocări forțate de populație și epurări etnice în România lui Ion Antonescu, 1940-1944*, Iași, Editura Polirom, 2015.

⁴⁵ Geo Bogza, *Țări de piatră, de foc și de pământ*, București, Editura Litera, 2011, pp. 156-157. Ediția anterioară a fost tipărită în 1939.

privește vilegiaturiştii, artiştii și vizitatorii ocazionali români și locuitorii permanenți, români și bulgari⁴⁶, dar și turci și tătari⁴⁷.

Convenția din 4 septembrie 1936, semnată de România și Turcia, instrumentalizează juridic această plecare grabnică și în masă, cele mai multe exiluri fiind decise din motive legate de mediocritatea vieții cotidiene și economice din provincie, de abuzurile administrației locale și de incapacitatea guvernelor de la București de a găsi soluții pentru integrarea administrativă a lor. Metin Omer a stabilit la peste 15.000 numărul de turci și tătari care au părăsit Dobrogea (dar prioritar cele două județe sudice) doar în 1936, după care au urmat aceia care locuiau o fâșie de circa 8 kilometri din zona de frontieră cu Bulgaria (practic o golire sistematică a acestor localități) (în anul 1937), și plecarea în masă a turcilor și tătarilor din Bazargic, Ezibei și Curtpânar (în 1938) și Accadânlar și Turtucaia (în 1939)⁴⁸.

Textul Tratatului de la Craiova a inclus schimbul de populație drept resort fundamental al cedării Dobrogei de Sud către Bulgaria. Alberto Basciani a stabilit că, după 7 septembrie 1940, Ion Antonescu a încercat o gestionare corectă și fără haos a părăsirii celor două județe de către români, totul pentru a transmite un mesaj ideologic puternic, către interior și către Germania, potrivit căruia țara s-ar fi schimbat radical.⁴⁹ Vladimir Solonari a explicat că schimbul de populație a cunoscut multe episoade arbitrare, de ambele părți. Când, la 2 decembrie 1940, Nicolae Dianu, copreședinte al Comisiei Comune pentru schimbul de populație, raporta că „evacuarea” a luat sfârșit, din Dobrogea de Sud pleaseră 104.000 români (58.000 din județul Caliacra și 59.000 din județul Durostor, conform datelor oferite de profesorul tulcean Răzvan Limona)⁵⁰ iar din județele Tulcea și Constanța în jur de 60.000 de bulgari⁵¹ (23.000 din județul Tulcea și 26.200 din județul Constanța, după datele puse în circulație de

---

⁴⁶ Florin Anghel, *Cotidianul mărunt al Dobrogei de Sud. Ce a văzut Iordan Iovkov (1880-1937) la frontiera cu România?*, în „Studii și materiale de istorie contemporană”, vol. 18, 2019, pp. 5-21.

⁴⁷ Metin Omer, *Emigrarea turcilor și tătarilor din România în Turcia între cele două Războaie Mondiale*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2020.

⁴⁸ Metin Omer, *Why Did They Leave? Perceptions on the Turkish Emigration from Dobrogea to Turkey (1918-1940)*, în „International Journal of Political Science and Urban Studies”, vol. 7, nr. 1, 2019, p. 44.

⁴⁹ Alberto Basciani, *Il trattato di Craiova del 7 settembre 1940 e gli scambi di popolazione tra la Romania e la Bulgaria (1940-1943)*, în „Geschichte und Region. Storia e regione”, XVIII, 2009, vol. 2, „Umsiedlung und Vortreibung in Europa. Spostamenti forzati di popolazioni in Europa, 1939-1955”, eds. Michael Wedekind, Davide Rodogno, p. 164.

⁵⁰ Răzvan Limona, *Populația Dobrogei în perioada interbelică*, Editura online Semănătorul, 2009, p. 77.

⁵¹ Vladimir Solonari, *op. cit.*, pp. 110-111.

Răzvan Limona)⁵². La 11 aprilie 1941 s-a semnat un nou protocol româno-bulgar privind un schimb suplimentar de populație, prin care între 15 mai și 10 iunie 1941 aproape 4.700 de români au părăsit Dobrogea de Sud în schimbul a 3.600 de etnici bulgari din județele Tulcea și Constanța⁵³.

Dacă în 1913, apoi imediat după Primul Război Mondial apartenența Dobrogei de Sud invoca prestigiul și capacitatea României de a exista ca putere regională (până în 1914 în regiunea balcanică, după 1918 în Europa Centrală și de Sud-Est), în 1940 această misiune se încheiase la București, o dată cu abdicarea Regelui Carol al II-lea și cu prăbușirea regimului lui politic și a structurilor de alianțe europene pe care se bazase, în 1918, România Mare.

Cât de necesară fost Dobrogea de Sud pentru identitatea românească?⁵⁴

3. Statui românești dispărute și locuri fără memorie în Dobrogea de Sud

Cele mai multe statui și memoriale ridicate de administrația românească în Dobrogea de Sud în anii 1920-1930 nu s-au păstrat refugiului din septembrie 1940. Ele au fost stimulate de un impuls de legitimare a prezenței administrative românești într-o regiune puternic contestată din punct de vedere istoric și identitar. De asemenea, cu excepții, personajele politice imortalizate în aceste monumente de for public nu aveau decât mediocre tangențe cu particularitățile provinciei, cu diversitatea demografică, confesională și culturală a locuitorilor sau cu nevoile comunităților locale. Prin urmare, locuitorii din Silistra sau Bazargic, capitalele celor două județe (Durostor, respectiv Caliacra) au găsit firave atașamente identitare sau emoționale pentru astfel de locuri unde se regăseau figurile lui Ion I.C. Brătianu, Alexandru Constantinescu sau Nicolae Filipescu.

În întreaga perioadă a administrării românești a Dobrogei de Sud a funcționat pe teritoriul provinciei un singur muzeu, cel din Balcic, deschis în 1935 la inițiativa primarului George Fotino și cu sprijinul Elizei Brătianu. Este vorba despre o construcție specială cu patru săli, din care două rezervate pieselor arheologice⁵⁵ descoperite pe teritoriul orașului și la Cavarna. La 1 martie se înființa oficial un

---

⁵² Răzvan Limona, *op.cit.*, p. 77.

⁵³ *Ibidem*, p. 78; Vladimir Solonari, *op.cit.*, p. 112.

⁵⁴ Stoica Lascu, *Din istoria Dobrogei de Sud în cadrul României întregite (1913- 1940)*, în „Revista Istorică”, 11-12, 1995, pp. 957-975.

⁵⁵ Ioan Micu, *Cetăți, muzee și colecții de antichități din Sudul Dobrogei*, în „Analele Dobrogei”, an XIX, vol. III, 1938, p. 82.

Muzeu al Capului Caliacra, din inițiativa Brigăzii III de Grăniceri-Brăila⁵⁶, care își avea sediul acolo, dar care nu a avut timpul necesar pentru organizare și funcționare. Piese arheologice descoperite în provincie au mai fost depozitate de profesorul Pericle Papahagi la Siliștra și de profesorul Octavian Mărculescu în cancelaria gimnaziului din Cavarna⁵⁷, ele fiind relocate la Constanța în septembrie 1940.

Nu este de mirare că singura operă de for public din Dobrogea de Sud salvată din retragerea administrației românești, în septembrie 1940, a fost bustul Reginei Maria, sculptură a lui Oscar Han, care a împodobit principala piațetă și stradă din Balcic. Atașamentul deopotrivă al autorităților locale, liderilor militari și locuitorilor români față de memoria suveranei a contribuit decisiv la această situație fericită, de păstrare și moștenire a operei de artă.

Primul monument de for public din Dobrogea de Sud a fost dezvelit la 8 noiembrie 1927. Este vorba despre un bust al Regelui Ferdinand, amplasat la Bazargic, capitala județului Caliacra. El nu a beneficiat de un spațiu central, vizibil, ci de curtea Regimentului 40 Infanterie. Realizare destul de modestă, în formă conică, având pe una dintre părți chipul în bronz al suveranului, ea s-a bucurat la dezvelirea oficială de prezența Princesei Ileana⁵⁸, aflată în acele zile la Balcic, alături de mama sa, Regina Maria. Suverana nu a participat, explicând în jurnalul ei că „nu mă duc nicăieri cât sunt în doliu”⁵⁹. Regina nu părea deloc mulțumită de organizarea evenimentului și de calitatea monumentului. Ea ținea să noteze la 8 noiembrie 1927 că „Ileana a trebuit să se ducă la Bazargic, pentru dezvelirea unui monument ridicat în memoria tatălui ei de către regimentul de acolo. Acest lucru a fost însoțit de obișnuitele ceremonii românești, simple, impresionante și cam la întâmplare, cu o mulțime de oameni care participă la tot ce se întâmplă oriunde, mai ales dacă nu au altă treabă de făcut”⁶⁰.

Acest monument modest nu s-a păstrat, fiind neclar cum, când și dacă a reușit să fie relocalat în timpul retragerii administrației românești, în septembrie 1940. Cel mai probabil a fost dislocat de pe

---

⁵⁶ *Ibidem*, p. 84.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Dezvelirea monumentului Regelui Ferdinand la Bazargic*, în „Cuvântul”, an III, nr. 923, 11 noiembrie 1927, p. 2. Virgiliu Z. Teodorescu, *Contribuții la istoria unor monumente dedicate cinstirii Regelui Ferdinand I*, în „Acta Moldaviae Meridionalis”, Vaslui, XXII-XXIV, 2001-2003, p. 749.

⁵⁹ Regina Maria a României, *Însemnări zilnice*, volumul IX (1 ianuarie-31 decembrie 1927), traducere de Sanda Ileana Racoviceanu, ediție de Olga-Silvia Turbatu, Iași, Editura Polirom, 2012, p. 367.

⁶⁰ *Ibidem*.

soclu și trimis la Constanța, alături de alte artefacte, dar, ori în timpul războiului, ori (cel mai sigur) după 1948, s-a pierdut definitiv.

La Bazargic un alt monument de for public a fost ridicat abia la 19 iunie 1938 și el îl reprezenta pe omul politic Nicolae Filipescu, patronul spiritual al liceului din oraș. Omul politic conservator, mort în 1916, mai avea un bust la Focșani⁶¹, realizat de Oscar Spathe (1928) și un monument proiectat în București⁶². Aici, la Bazargic, i-a fost alocat un spațiu modest ca vizibilitate, și anume grădina liceului care îi purta numele. Un comitet local, condus de B. Constantinescu-Micșești, directorul liceului, a adunat fondurile. La solemnitatea dezvelirii, regimul instituit de abia câteva luni (februarie 1938) de Regele Carol al II-lea a ținut să trimită la fața locului pe ministrul Educației, Episcopul Colan⁶³. Au mai fost prezenți și alți protagoniști ai regimului carlist, așa cum este cazul lui Emanoil Bucuța, reprezentant al Fundațiilor Regale, Romulus Seișanu, delegatul Ligii Antirevizioniste, prefectul de Caliacra și primarul Bazargicului, Romulus Frumușeanu⁶⁴. Acțiunea a fost legitimată de prezența unui reprezentant al familiei, inginerul E. Miclescu, fost senator⁶⁵. Ceremonia a durat puțin, la orele prânzului (12), întreaga delegație părăsind Bazargicul pentru a merge la Balcic, unde urma o altă dezvelire publică, a bustului profesorului Gheorghe Murgoci⁶⁶.

Nu s-a păstrat bustul lui Nicolae Filipescu, retragerea instituției școlare din Bazargic a presupus proceduri urgente, iar opera din bronz, relocată la Constanța, în septembrie 1940 în modestul muzeu regional⁶⁷, a fost pierdută în scurt timp, cel mai probabil topită sau distrusă în 1948.

Soarta monumentelor de la Bazargic, care îi întruchipau pe Regele Ferdinand și pe Nicolae Filipescu, au avut-o și cele dezvelite la Siliștriu, în ultima campanie electorală cu alegeri libere în România. La 7 noiembrie 1937 capitala județului Durostor era împodobită cu

---

⁶¹ Marian Florin Dirdală, *Povestea statuii din Focșani care se odihnește între gunoaie*, în „Ziarul de Vrancea”, 16 noiembrie 2015, <https://www.ziaruldevrancea.ro/special/educatie/1588823673-povestea-statuii-din-focsani-care-se-odihnește-intre-gunoaie.html> (accesat 26.06.2023).

⁶² Cezar Petre Buiumaci, *Proiectul unei statui-Nicolae Filipescu*, în „Materiale de Istorie și Muzeografie”, București, XXX, 2016, pp. 424-435.

⁶³ *Desvelirea bustului lui Nicolae Filipescu la Bazargic. Participă P.S.S. Episcopul Colan, ministrul Educației. Asistența. Cuvântările*, în „Curentul”, an XI, nr. 3730, 22 iunie 1938, p. 7; *Solemnitatea desvelirii bustului lui Nicolae Filipescu la Bazargic. Asistența. Cuvântările. Predica Î.P.S.S. Episcopul Colan, ministrul educației naționale*, în „România”, an I, nr. 20, 21 iunie 1938, p. 3.

⁶⁴ *Solemnitatea desvelirii bustului lui Nicolae Filipescu, la Bazargic. Un moment simbolic*, în „Universul”, an 55, nr. 170, 23 iunie 1938, p. 10.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Monumentele din Balcic și Bazargic au fost aduse la Constanța*, în „Dobrogea jună”, an XXXVI, nr. 91, 21 septembrie 1940, p. 3.

primele monumente de for public, busturile lui Ion I.C. Brătianu și Alexandru Constantinescu (fost ministru în guvernele liberale înainte, în timpul și după Primul Război Mondial). Trimis special al guvernului liberal condus de Gheorghe Tătărescu a fost subsecretarul de stat de la Ministerul Justiției, Aurelian Benteoiu⁶⁸, ialomițean de origine, cu o reședință de vară la Făcăieni și rănit în luptele de la Turtucaia în 1916. Alături de el a fost prezent primarul Silistrei, Tașcu Pucerea, dar și, ca în orice campanie electorală, Episcopul Gherontie⁶⁹.

Busturile, lucrate în bronz, erau amplasate în cele două laturi ale fațadei dinspre bulevard ale Palatului Administrativ (Tribunalul), pe socluri de marmură. Deși ministrul Benteoiu a insistat în fața audienței că alegerea celor două personaje din politica românească reprezenta un omagiu adus „a doi făuritori de istorie, vrednici sfinctici ai Regelui întregitor de neam”⁷⁰, mai degrabă motivația stabilirii acestor locuri de memorie în capitala județului Durostor a ținut de resorturi electorale, menite să sporească șansele liberalilor în alegerile parlamentare din 1937.

Cele două monumente ridicate în Silistra- primele de for public după instalarea administrației românești în 1913- constituiau parte a unei politici de stat de legitimare a curentelor identitare naționale (și naționaliste) în regiunile de frontieră percepute drept instabile. În zilele în care la Silistra erau omagiați Ion I.C. Brătianu și Alexandru Constantinescu, la Orhei, în Basarabia, se dezvelea statuia lui Vasile Lupu⁷¹, domnitor al Moldovei între 1634 și 1653. Este vorba despre o operă a artistului Oscar Han, amplasată în centrul orașului.

După aproape trei ani de la inaugurare, cele două busturi de la Silistra au fost dislocate și trimise, peste Dunăre, la Călărași, și de acolo, mai departe, la Constanța. Cotidianul cel mai important al provinciei, „Dobrogea jună”, informa că „au fost depuse la muzeul regional dobrogean toate monumentele ridicate la Bazargic și Balçic, printre care se află și bustul lui Nicolae Filipescu”⁷².

---

⁶⁸ *Desvelirea busturilor lui I.I.C. Brătianu și Al. Constantinescu la Silistra*, în „Universul”, an 54, nr. 309, 9 noiembrie 1937, p. 8.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Solemnitatea de la Silistra. Desvelirea busturilor lui I.I.C. Brătianu și Al. Constantinescu*, în „Adevărul”, an 51, nr. 16.497, 8 noiembrie 1937, p. 4.

⁷¹ Radu R. Rosetti, *Slăvirea unui voevod*, în „Universul”, an 54, ne. 314, 14 noiembrie 1937.

⁷² *Monumentele din Balçic și Bazargic au fost aduse la Constanța*, în „Dobrogea jună”, Constanța, an XXXVI, nr. 91, 21 septembrie 1940, p. 3.

4. Memorie și propagandă la frontiere: statuile Regelui Ferdinand de la Ismail și Tulcea (1937-1944) și Silistra (1939)

Cel mai important monument de for public instalat de administrația românească în partea de sud a Basarabiei a fost inaugurat la Ismail, la 4 noiembrie 1937, în plină campanie electorală a Partidului Național Liberal pentru obținerea unei majorități la alegerile parlamentare din decembrie. Statuia Regelui Ferdinand avea menirea de a consolida sentimentul de apartenență identitară într-o provincie de frontieră, Basarabia, care semnaliza pericolele din partea vecinătății imediate, U.R.S.S. Modificarea memoriei spațiului public în Ismail nu era un eveniment nou și nici unul care să aducă un sentiment suplimentar de solidaritate din partea locuitorilor. Lilia Țiganenko a explicat că, după înființarea orașului, prin decretul din 14/26 octombrie 1812 al Senatului Imperiului Rus⁷³, doar două străzi și-au menținut numele până în zilele noastre: Vodoprovodnaia și Kirpicinaia⁷⁴.

Autoritățile județului Ismail au decis în 1936 ridicarea unui monument și au comandat sculptorului Ioan C. Dimitriu-Bârlad o statuie a Regelui Ferdinand redat în picioare, cu uniformă militară și cu cască pe cap. Demersurile întreprinse la Comisia Superioară a Monumentelor Publice au fost analizate în ședința din aprilie 1937 și, în urma referatului pozitiv al sculptorului Frederic Storck, membru în comisie, s-a avizat ridicarea statuii⁷⁵.

Solemnitățile inaugurării a avut menirea de a susține organizațiile locale ale Partidului Național Liberal dar și întărirea propagandei naționale, la două decenii de la Unirea Basarabiei cu România. Cotidianul cu cel mai mare tiraj din țară, „Universul”, susținea că au venit la eveniment peste 40.000 de săteni. Acolo l-au văzut și audiat în primul rând pe ministrul Apărării, generalul Constantin Ilasievici, sosit în dimineața zilei de 4 noiembrie 1937 în portul orașului, cu vasul „Regele Carol II”⁷⁶.

Împreună cu toți comandanții militari ai județului și orașului și însoțit de autoritățile civile (prefectul județului Ismail, Marin Constantinescu și primarul orașului, Alexandru Minov), ministrul a parcurs strada principală, denumită Regina Maria, care lega portul de Catedrala Episcopală, pentru a se afla în fața monumentului

---

⁷³ Lilia Țiganenko, „Istoria străzilor Ismailului: de la Imperiul Rus până la România Mare”, în Lilia Țiganenko, Tatiana Șevciuk redactori, *Spațiul cultural românesc din Bugeac. Monografie*, Oradea, Editura Convex, 2021, p. 11.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 8.

⁷⁵ Virgiliu Z. Teodorescu, *op. cit.*, pp. 751-752.

⁷⁶ Solemnitățile din sudul Basarabiei. Desvelirea statuei Regelui Ferdinand la Ismail. Inaugurarea aeroportului și aerogării „Marele Voevod de Alba Iulia”, în „Universul”, an 54, nr. 307, 7 noiembrie 1937, p. 13.

Regelui Ferdinand. „Statuia Regelui înțelept, ridicată aici, la început de latinitate, la început de țară românească, răspunde unei Providențe și rămâne simbol în bronz, în apropierea istoricelor cetăți Tighina, Cetatea Albă și Chilia”, se adresa ministrul Ilasievici către mulțime. Primarul de Ismail plusa mult în fața istoriei: „Statuia regelui Făuritor ridicată aci în sudul Basarabiei reprezintă consacrarea unor acte istorice care nu se mai pot schimba niciodată. (...) Noi, cetățenii orașului Ismail, înălțăm sufletele spre a lua pe seama noastră și a străjui de azi înainte acest monument, făcând legământul sacru că vom păstra moștenirea lăsată de Regele Ferdinand și s-o facem să prospere”⁷⁷.

Nici comandantul Diviziei XII, staționată în oraș, nu s-a lăsat mai prejos cu promisiunile. „Noi, cetățenii orașului Ismail, cuprinși de aceste sentimente, înălțăm sufletele pentru a lua pe seama noastră și a străjui de azi înainte acest monument, făcând legământul sacru că vom păstra moștenirea lăsată de Regele Ferdinand și să o facem să prospere”⁷⁸. Legitimarea ambițiilor Regelui Carol al II-lea s-a făcut nu doar prin prezența la Ismail a mai multor membri ai guvernului liberal dar și prin defilarea Străjii Țării, care a impregnat momentul festiv cu și mai mult parfum electoral.

Moștenirea Unirii nu s-a păstrat, cum nici monumentul lui Ferdinand nu a putut rămâne în piața din fața Bisericii Episcopale din Ismail mai mult de doi ani și jumătate de la inaugurare. Același primar care dezvelise statuia în noiembrie 1937, la câteva ore după ce orașul a fost ocupat de trupele sovietice, la 29 iunie 1940, a fost văzut cum a rupt steagul românesc, a călcat portretul Regelui Carol al II-lea și a arborat drapelul roșu al U.R.S.S., în încercarea de a rămâne edil al Ismailului. Alexandru Minov n-a avut, însă, noroc⁷⁹ și a fost înlocuit iar represiunea sovietică, până în iunie 1941, a privit aproape exclusiv populația românească⁸⁰.

Relocată cu prioritate la sfârșitul lunii iunie 1940, statuia Regelui Ferdinand a fost trecută peste Dunăre, la Tulcea. Monumentul a fost depozitat, inițial, în curtea Batalionului 1 Grăniceri, unde era semnalat la sfârșitul lunii octombrie 1940⁸¹.

---

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ *Inaugurarea monumentului Regelui Ferdinand la Ismail*, în „Adevărul”, an 51, nr. 16.495, 6 noiembrie 1937, p. 5.

⁷⁹ Sergiu Cornea, *Particularitățile instaurării „puterii sovietice” în județul Ismail (iunie-septembrie 1940)*, în „Analele Universității „Dunărea de Jos” din Galați”, seria 19, Istorie, tom XX, 2021, p. 84.

⁸⁰ Liliia Tsyganenko, *Repressions against the Romanian people of Southern Bessarabia in the first year of the Soviet power (June 1940-1 June 1941)*, în „Danubius”, Galați, XXXVIII, supliment, 2020, pp. 177-188.

⁸¹ Virgiliu Z. Teodorescu, *op. cit.*, p. 752; Lavinia Vizauer, „Recuperarea memoriei orașului Tulcea prin documente de arhivă și imagini-vechi și nou”, în Daniel Flaut,

În tranziția de la guvernul condus de Ion Gigurtu la cel militar-legionar al generalului Antonescu, la începutul lunii septembrie 1940, primarul carlist al orașului, Teodor Economu, se hotărâse să mute statuia lui Spiru Haret, emblematică pentru oraș, din grădina publică, aflată pe faleza Dunării, la intersecția străzilor 14 Noiembrie cu Gloriei. Anunțată pentru 1 septembrie, ceremonia a fost anulată intempestiv⁸². Monumentul lui Spiru Haret, o operă emblematică a sculptorului tulcean Vasile Chiriachide, cu o înălțime de 4,20 metri și cu un soclu din piatră de calcar de Bașchiori, a fost executat în 1922 și amplasat în spațiul unde acum se găsește hotelul „Delta”⁸³, pe malul Dunării, în fața actualului Muzeu de Artă și a clădirii monumentale a Pescărilor. Acolo se regăsea principalul spațiu public al Tulcei, amenajat încă la 1900⁸⁴, cunoscut și sub numele de Piața Mircea cel Bătrân și tot acolo s-a decis a rămâne locul relocării statuii Regelui Ferdinand⁸⁵ adusă de la Ismail⁸⁶.

La 17 noiembrie 1940, piața a fost împânzită cu numeroase și imense drapele legionare și ale Germaniei naziste, pentru a împodobi ceremonia de dezvelire a monumentului. A fost unul dintre cele mai grandioase spectacole de propagandă legionară în Dobrogea, un moment utilizat la maxim de autoritățile locale și de militari pentru a asigura noua putere totalitară de loialitate deplină. „În fosta piață Mircea,- relatea „Dobrogea jună”, la 20 noiembrie 1940- în mijlocul ghirlandelor de flori, înconjurată de drapelele țărilor amice nouă, în care drapelul verde al Gărzii de Fier și zvestica germană predominau, înconjurată de toate acestea, pe un soclu monumental, se ridică statuia uriașă a Regelui Ferdinand. Într-o parte, pe un perete vopsit în verde era chipul Căpitanului, uriaș desenat, și cu icoana Arhanghelului Mihail, de asemenea măreață”⁸⁷. Publicul „imens”, așa cum susținea reporterul de la „Universul”⁸⁸, cuprindea și ofițeri și militari de artilerie, infanterie și din marina de coastă. Procesiunea de la Tulcea era condusă de generalul Gheorghe Avramescu, profesorul

---

Mihaela Iacob, Dorel Paraschiv editori, *Tulcea 1878-1948. Memoria unui oraș*, Muzeul Brăilei-Editura Istros, Brăila, 2012, p. 348.

⁸² *Amânarea unei solemnități*, în „Universul”, an 57, nr. 246, 7 septembrie 1940, p. 10.

⁸³ Constantin Găvenea, *Tulcea-imagini, oameni și amintiri de odinioară*, Iași, Editura Pim, 2021, pp. 212- 213.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 143.

⁸⁵ *Statuia Marelui Rege Ferdinand, la Tulcea*, în „Universul”, an 57, nr. 299, 30 octombrie 1940, p. 3.

⁸⁶ *Statuia Regelui Ferdinand dela Ismail va fi așezată la Tulcea*, în „Dobrogea jună”, an XXXVI, nr. 102, 30 octombrie 1940, p. 3.

⁸⁷ *Desvelirea statuei Regelui Ferdinand la Tulcea*, în „Dobrogea jună”, an XXXVI, nr. 108, 20 noiembrie 1940, p. 1.

⁸⁸ *Desvelirea statuei Regelui Ferdinand la Tulcea*, în „Universul”, an 57, nr. 321, 21 noiembrie 1940, p. 5.

Ion Stratulat, primarul legionar al orașului, Dumitru Predescu, prefectul legionar al județului, și de comandantul legionar al Tulcei⁸⁹.

Primarul Stratulat a anunțat schimbarea denumirii Pieței Mircea în Regele Ferdinand⁹⁰, iar generalul Gheorghe Avramescu a predat oficial monumentul în custodia autorității locale⁹¹, care îl evaluase, prin funcționarii Prefecturii Tulcea, la suma de 2, 5 milioane lei⁹². Finalul demonstrației legionare de forță din fața monumentului s-a încheiat, cum relatează tot „Dobrogea jună”, cu un istoric al Mișcării, făcut de prefectul județului, și cu o lectură a textului interpelării lui Corneliu Zelea Codreanu în Camera Deputaților, în 1938. Corul Legiunii, a mai amintit corespondentul, a intonat „Imnul tinereții legionare” în timpul defilării în fața autorităților⁹³.

Monumentul Regelui Ferdinand a rămas în Tulcea mai puțin de un an și jumătate pentru că, în contextul revenirii Basarabiei sub administrație românească, în iunie-iulie 1941, el a fost relocat și retrimis la Ismail.

Dacă în noiembrie 1940, în piața centrală a Tulcei, inaugurarea a prilejuit o manifestare explicită de propagandă legionară, tot așa cum în noiembrie 1937 fusese vorba despre o campanie a Partidului Național Liberal în dezvelirea de la Ismail, în vara anului 1942 s-a construit un act propagandistic al regimului Ion Antonescu.

La 20 iulie 1942, în piațeta Bisericii Catedrale din Ismail (construită între 1935 și 1937)⁹⁴, autoritățile române au reînălțat statuia Regelui Ferdinand, în prezența oficialităților militare și religioase. Momentul a fost legat de comemorarea a 15 ani de la moartea suveranului (1927) dar și de aniversarea unui an de când trupele române au revenit în Ismail (21 iulie 1941)⁹⁵. Ceremonia de reinstalare a statuii a fost condusă de Policarp, Episcopul de Cetatea Albă-Ismail⁹⁶, alături de oficialități locale instalate în 1941.⁹⁷ Mai puțin de doi ani a rămas sculptura lui Dimitriu-Bârlad în centrul Ismailului, până în iunie-iulie 1944, când autoritățile române au reînceput retragerea din Basarabia, în fața ofensivei sovietice. De

---

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ „Dobrogea jună”, 20 noiembrie 1940.

⁹² Virgiliu Z. Teodorescu, *op. cit.*, p. 762.

⁹³ „Dobrogea jună”, 20 noiembrie 1940.

⁹⁴ Leonid Dumitrașcu, *Arhitectura orașului Ismail în perioada interbelică*, în „Arta”, Chișinău, nr. 1. 2016, pp. 81-84.

⁹⁵ Nicolae Sfetcu, *Rolul Armatei Române în actul de la 23 august 1944*, București, MultiMedia Publishing, 2022, p. 6, DOI:10.13140/RG.2.2.27046.80964.

⁹⁶ „Buletinul Episcopiei Cetății Albe-Ismail”, nr. 8, august 1942.

⁹⁷ Svetlana Suveică, *Loialitate în perioada extremelor: funcționarii publici din Basarabia în perioada celui de-al Doilea Război Mondial*, în „Plural”, Chișinău, vol. 7, nr. 1, 2019, pp. 60-95.

această dată, spre deosebire de iunie 1940, refugiul intempestiv nu a mai permis timpul necesar pentru organizarea transporturilor sistematice de trupe, echipamente, arhive peste Dunăre. Statuia Regelui Ferdinand a rămas în Ismail în momentul ocupării orașului de către sovietici și a fost distrusă definitiv.

Monumentul Regelui Ferdinand de la Ismail, relocalizat la Tulcea, apoi retrimis la Ismail, în două provincii de frontieră, a avut, în cei aproape 7 ani de viață, o trecere tumultuoasă prin regimuri politice și legitimări ideologice, în perioada 1937- 1944.

La Silistra, în primăvara anului 1939, a fost ridicat un alt monument al Regelui Ferdinand, cea mai impunătoare lucrare de for public din Dobrogea de Sud, care, însă, a avut și viața cea mai scurtă de existență aici, de doar un an. La acel moment, inaugurarea lucrării de artă de la Silistra a fost cea mai importantă manifestare propagandistică și ideologică a regimului Regelui Carol al II-lea în provincia de la frontiera cu Bulgaria.

Statuia a fost inaugurată la 18 iunie 1939, în piața centrală a orașului, în fața geamiei Kurşumlu (Bairacla, cum mai era cunoscută), operă de arhitectură din secolul al XVII-lea, și domina, prin dimensiunile ei, cartierul de case și vile Art Deco din jur. Operă a sculptorului Ioan C. Dimitriu-Bărlad (la fel ca aceea de la Ismail), cu o înălțime de 4 metri, pe un soclu imens, de 6 metri, care îl înfățișa pe suveran în picioare, statuia a fost ridicată după ce un comitet local de inițiativă a strâns fonduri și a obținut toate avizele autorităților locale⁹⁸. Pentru acest moment festiv, au fost decorate toate clădirile publice și toate străzile principale din Silistra, laolaltă cu vitrinele marilor magazine. O hartă a României și numeroase portrete ale regelui Carol al II-lea au fost, de asemenea, plasate pe fațadele celor mai mari imobile din oraș⁹⁹. Se împlineau nouă ani de la Restaurația din iunie 1930 și puțin peste un an de când formațiunea unică, Frontul Renașterii Naționale, înlocuise peisajul politic românesc.

O delegație impresionantă de personaje guvernamentale s-a regăsit în piața din Silistra în acea dimineață de duminică, 18 iunie 1939, în frunte cu Nicolae Cornățeanu, ministru al Agriculturii, Eugen Titeanu, subsecretar de stat la Ministerul Propagandei și generalul N. Ciupercă, inspectorul general al Armatei¹⁰⁰. Gazetarul

---

⁹⁸ *Desvelirea monumentului Regelui Ferdinand la Silistra*, în „Universul”, an 56, nr. 163, 17 iunie 1939, p. 5.

⁹⁹ *Cum se va desfășura solemnitatea desvelirii monumentului Regelui Ferdinand la Silistra*, în „Universul”, an 56, nr. 165, 19 iunie 1939, p. 13.

¹⁰⁰ C. Șoldan, *Inaugurarea statuei Regelui Ferdinand la Silistra. Înălțătoarea manifestare românească la granița de Sud. Declarațiile de loialitate ale minorităților din Cadrilater*, în „Universul”, an 56, nr. 167, 21 iunie 1939, p. 5; Al. Vișinescu, *Desvelirea monumentului Regelui Ferdinand la Silistra. Înălțătoarea sărbătoare românească din Cadrilater*, în „Curentul”, an XII, nr. 4.078, 20 iunie 1939, p. 1 și 5.

„Curentului”, un cotidian devenit influent, nota că „Ferdinand și Mircea s-au întâlnit în aceeași simbolică veghe a brazdei românești, în același temeinic legământ de apărare a patrimoniului dobrogean”¹⁰¹.

Ziarele cu trimiși speciali inserau aproape în totalitate declarațiile oficialităților prezente, între care și a lui Nicolae Ottescu, rezidentul regal al Ținutului Marea. Acesta ținea să scoată în evidență că „statuia se înalță în acest colț de țară din inițiativa și contribuția locuitorilor unui oraș sărac. Este un simptom, e o dovadă și este o pildă. E un simptom de coeziune în jurul unei idei, e o dovadă de credință, e o pildă de conștiință civică”¹⁰².

Impulsionați de prezențele guvernamentale, reprezentanții comunităților turco-tătară și bulgară, înregimentați în Frontul Renașterii Naționale, și-au afirmat loialitatea față de regimul carlist. Selim Abdulachim¹⁰³, o longevivă prezență în politica de la București, ținea să mărturisească public „adânca noastră mulțumire față de noul regim, față de guvernul M.S. Regelui și în special față de Marele nostru Suveran pentru tratamentul acordat minorităților, fiindcă noi NU am înțeles să ne constituim într-un partid al populației turcești”¹⁰⁴. L-a completat reprezentantul comunității bulgare din Dobrogea, care la umbra noului monument din Silistra, asigura guvernul de la București că „am respins întotdeauna actele necugetate care vin din afară. Nu primim nici o sugestie și am înțeles să ne conducem noi singuri, din inspirația celor care au condus destinele țării românești”¹⁰⁵. Edilul orașului, Ervante Melidon, nu a pierdut ocazia să confirme că „importanța actului săvârșit azi la Silistra, în vechea cetate a lui Mircea cel Bătrân, a desvelirii monumentului Marelui Rege Ferdinand I cel Loial și Întregitorul de Neam, depășește cadrul înaltei sărbători de azi, căci el simbolizează un ideal înfăptuit, o mândrie perpetuă nu numai pentru silistreni și durostoreni, ci pentru întregul neam românesc”¹⁰⁶.

Inaugurarea de la Silistra a mai cuprins o defilare a primarilor din județul Durostor, a gărzilor Frontului Renașterii Naționale și a funcționarilor din instituțiile administrației locale, totul filmat de o caravană cinematografică, cu 5 automobile speciale¹⁰⁷. Programul manifestărilor s-a încheiat cu un mare praznic organizat în piața centrală a orașului, unde au fost prezente 1.200 de persoane¹⁰⁸. S-a

---

¹⁰¹ „Curentul”, an XII, nr. 4078, 20 iunie 1939, p. 1.

¹⁰² „Universul”, an 56, nr. 167, 21 iunie 1939, p. 5.

¹⁰³ Const. N. Sarry, *Selim Abdulachim*, în „Dobrogea jună”, an XXXIX, nr. 27, 31 martie 1943, p. 1 și 3.

¹⁰⁴ „Universul”, an 56, nr. 167, 20 iunie 1939, p. 1.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ „Curentul”, an XII, nr. 4078, 20 iunie 1939, p. 5.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

transmis în direct la postul de radio din București¹⁰⁹ momentul dezvelirii monumentului, după care reporterii speciali au relatat entuziast demonstrațiile de solidaritate cu regimul organizate de primar, discursurile guvernamentalilor, oficialităților locale și reprezentanților comunităților turcă, tătară și bulgară. Transmisiunea directă de la Silistra a postului național de radio român a fost între primele din istoria instituției (înființată în 1928). În septembrie 1940, un an mai târziu, Radio Sofia, postul național bulgar, va transmite în direct pentru prima dată în istoria sa cum trupele bulgare, însoțite de autorități, au preluat controlul Silistrei¹¹⁰ din mâinile autorităților române.

La începutul lunii septembrie 1940, monumentul Regelui Ferdinand a fost imbarcat și relocalat mai întâi la Ostrov (județul Constanța)¹¹¹, apoi la Călărași¹¹², după care a fost transportat la Cernavodă, la solicitarea primarului legionar de acolo, tânărul arhitect Ioan Pușchilă¹¹³. Ministerul legionar al Cultelor și Artelor a decis, în toamna anului 1940, ca statuia să fie relocalată la Călărași, ea fiind cerută atât de primarul Eugen Cialic, cât și autoritățile locale din Constanța, în ideea că aceasta din urmă ar fi fost „singura localitate indicată spre a o adăposti, deoarece, ridicată de dobrogeni, ea trebuie să rămână a lor”¹¹⁴. Edilul din Călărași începuse deja demersurile de amplasare a ei pe un teren central, situat pe strada Dobrogei (unde a funcționat Piața Centrală, acum demolată), care aparținea filialei Băncii Naționale a României. La 16 iunie 1941, conducerea B.N.R. transmitea primăriei din Călărași că solicită „amânarea pentru mai târziu” a amplasării monumentului, motiv pentru care edilul orașului a stabilit ca statuia să fie montată și dezvelită în Parcul Central, pe malul Borcei (în zona unde astăzi se află Pelicanii)¹¹⁵. Aici a rămas șapte ani, până când a fost demontată în 1948 și topită, fiind pierdută definitiv.

---

¹⁰⁹ *Cum se va desfășura solemnitatea desvelirii monumentului Regelui Ferdinand la Silistra*, „Universul”, an 56, nr. 165, 19 iunie 1939, p. 13.

¹¹⁰ Yoan Kolev, 1940: *Treaty of Craiova and the return of Southern Dobruja to Bulgaria*, în *Radio Bulgaria*, 11.07.2014, în <http://bnr.bg/en/post/100437047/bnr-80-years-in-80-years-treaty-of-craiova-and-return-of-south-dobruja> (accesat 16.11.2018).

¹¹¹ *Statuia Regelui Ferdinand din Silistra trebuie adusă la Constanța*, în „Universul”, an 57, nr. 262, 23 septembrie 1940, p. 8.

¹¹² „Dobrogea jună”, an XXXVI, nr. 92, 25 septembrie 1940, p. 4.

¹¹³ Vlad Mitric-Ciube, *Arhitecții români și detenția politică, 1944-1964*, București, Editura Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului, 2014.

¹¹⁴ „Universul”, 23 septembrie 1940, p. 8.

¹¹⁵ Constantin Tudor, Nicolae Țiripan, *Familia Regală a României și meleagurile călărășene*, Călărași, Editura Agora, 2019, pp. 129-130.

5. Regina Maria: de la Balcic, relocată, 80 de ani ascunsă în subsol, acum din nou la malul mării, în Constanța

În luna iunie 1932, pentru al cincilea an consecutiv, Regina Maria și-a petrecut o bună parte a verii în noua construcție comandată și decorată personal, vila Tenha Juvah, situată pe domeniul de pe malul Mării Negre, de la Balcic. România trecea prin serioase lipsuri bugetare și, după demisia guvernului condus de Nicolae Iorga (18 aprilie 1931- 5 iunie 1932), revenise la formula guvernamentală oferită de Partidul Național Țărănesc. În familie, Regina fusese martora rupturii definitive dintre Regele Carol al II-lea și fratele său, Prințul Nicolae, după ce ea însăși cunoscuse restricții serioase în îndeplinirea datoriilor oficiale. Tot acum, vilele regale de la Mamaia (care aparțineau Principesei Mamă Elena și Reginei Maria), ridicate în 1926-1928, au fost vândute prin intermediul ministrului Constantin Argetoianu.

Vilegiatura suveranei la Balcic, la începutul verii anului 1932, a fost motivată și de discuțiile purtate cu oficialitățile locale- dr. Ar. Stere, prefectul județului Caliacra și Octavian Moșescu¹¹⁶, primarul orașului- privind comandarea unui bust care să se regăsească pe artera principală a orașului. Sculptorul propus Reginei- și acceptat- a fost Oscar Han¹¹⁷.

Dezvelirea bustului Reginei Maria a avut loc la 18 septembrie 1933, în prezența Episcopului Gherontie al Tomisului, prefectului județului Caliacra, Vasile Tipărescu și al noului primar din Balcic, Gică Nicolau¹¹⁸. De la București, Regele Carol al II-lea i-a trimis pe Grigore Gafencu, subsecretar de stat la Ministerul Industriei și Comerțului, ca reprezentant al guvernului P.N.Ț., condus de Alexandru Vaida-Voevod, alături de secretarul general al Ministerului de Interne, Petre Frumuzachi¹¹⁹. Li s-au alăturat prefectul județului vecin, Durostor, oficialități locale ale județului Caliacra și orașului Balcic, comandantul garnizoanei din Bazargic, artiștii plastici Francisc Șirato, Nicolae Dărăscu, Nuți Acontz, Ioana Mănescu, Ștefan Constantinescu, Dumitru Pherekyde¹²⁰. Un pluton de grăniceri și orchestra Regimentului 40 Infanterie din Bazargic au asigurat onorurile militare¹²¹, presărate cu discursurile prefectului, primarului

---

¹¹⁶ Octavian Moșescu, *Restituiri boeme*, ediție de Oana Maria Cajal, București, Editura Tracusarte, 2017.

¹¹⁷ Delia Roxana Cornea, *Restituiri culturale*, p. 82.

¹¹⁸ *Desvelirea bustului reginei Maria la Balcic*, în *Curentul*, an VI, nr. 2.024, 20 septembrie 1933, p. 5.

¹¹⁹ *Desvelirea bustului reginei Maria la Balcic*, în „*Dimineața*”, an 29, nr. 9.601, 20 septembrie 1933, p. 3.

¹²⁰ *Ibidem*.

¹²¹ *Ibidem*.

și directorilor școlii primare și gimnaziului din Balcic, după care întreaga asistență a fost invitată, pentru o gustare, în saloanele restaurantului „Elita”¹²².

Executat din bronz, bustul o reprezintă pe Regina Maria purtând tiara cu 22 de anouri de diamante, primită de la mama sa, Marea Ducesă Maria Aleksandrovna, bijuterie trimisă în Rusia, în 1916, și nerecuperată vreodată. Soclul a fost comandat a fi din granit¹²³, constituit dintr-un bloc simplu și masiv, în linii drepte, având încrustat pe el doar cuvintele „Regina Maria”¹²⁴. Pentru amplasament s-a amenajat un scuar, la intersecția străzii Mircea cel Bătrân (azi Cerno More), cu bulevardul Regina Maria. Scuarul, existent și astăzi, a fost placat cu piatră de calcar dobrogean, în formă semicirculară. Locul a fost ales personal de Regina Maria¹²⁵, dintr-un loc al străzii din care se văd marea și clădirea vechiului depozit portuar. Piatra este elementul predominant al construcțiilor în oraș, așa cum asigură și Balcica Măciucă: „în Balcic aproape totul era piatră: o găseai peste tot. Cioplitorii făceau minuni din ea: vase pentru flori în cele mai diverse forme, mese, bănci, coloane pe care se așezau vasele cu flori sau bolți cu viță de vie”¹²⁶.

„Bustul - descrie corespondentul ziarului „Dimineața” în ziua inaugurării- reprezintă pe regina Maria. Nu a fost conceput fotografic. Artistul a plâsmuit în bronz ideea de regalitate. Regina poartă pe umeri o mantie regală, iar pe gât o simplă diademă, fără vreo altă podoabă. Nu e niciun indiciu plastic legat de modă și de efemerul omenesc”¹²⁷. „Monumentul - relatează corespondentul de la „Curentul”, tot în ziua inaugurării - reprezintă cel mai frumos bust al M.S. Reginei Maria și este conceput ca un simbol al regalității. De obicei aceste busturi sunt fotografiile plastice. Aici nu s-a eternizat ființa fizică cu tot ce are trecător, nici efemerul, ci trăsăturile în care sunt înscrise personalitatea constantă și tot ce alcătuiește spiritualitatea acestei personalități ce în istorie va însemna o pagină. Majestatea Sa poartă pe umeri mantia regală, fără nicio podoabă și fără nicio modă a costumului. Din atitudine se desprinde însă măreția regală încadrată în permanent”¹²⁸.

---

¹²² *Ibidem*.

¹²³ *Ibidem*, pp. 84-85.

¹²⁴ *Desvelirea bustului reginei Maria la Balcic*, în „Dimineața”, an 29, nr. 9.601, 20 septembrie 1933, p. 3.

¹²⁵ *Ibidem*.

¹²⁶ Balcica Măciucă, *Balcic*, București, Editura Universală, 2001, pp. 20-21.

¹²⁷ *Ibidem*.

¹²⁸ *Desvelirea bustului Reginei Maria la Balcic*, în „Curentul”, an VI, nr. 2.024, 20 septembrie 1933, p. 5; M. Man, *Desvelirea Bustului M.S. Regina Maria. Solemnitățile de la Balcic*, în „Dreptatea”, an VII, nr. 1.800, 21 septembrie 1933, p. 3.

Așteptările publice privind prezența la solemnitatea dezvelirii bustului erau mari, deoarece cel mai important cotidian al țării, „Universul”, își informase cititorii că au fost invitați Regele Carol al II-lea, Regina Maria, prim-ministrul Alexandru Vaida-Voevod și toți membrii guvernului național-țărănist¹²⁹.

În cele din urmă, doar reprezentantul guvernului, Grigore Gafencu, a bifat în agenda sa publică solemnitatea. El și-a asigurat, în aceeași zi, și o vizită de lucru pe șantierul aeroportului, aproape finalizat, din apropierea Balcicului. Construită în „stil turcesc”, din piatră locală dobrogeană, aerogara din Balcic era dotată cu două săli mari de așteptare, un birou de mesagerie poștală, post de telegraf, un restaurant și un salon oficial de recepție. Într-un dintre laturi, fusese amenajată locuința comandantului, inginerul Valeriu Ștefănescu¹³⁰. În jurul clădirii, în fața intrării principale, a fost amenajat un parc, cu tei, brazi, pini, migdali și smochini. În plus, proiectul vizat de Grigore Gafencu mai trebuia să cuprindă, ca anexe, trei terenuri de tenis și un mic stadion de fotbal¹³¹. De la începutul lunii iulie 1932 se inaugurase linia aeriană București-Constanța-Mangalia-Balcic, cu avioane bimotor Farman, având capacitatea de 10 pasageri la o cursă. Călătoria dura maxim 3 ore¹³² și era menită să rezolve parțial lipsa cronică a infrastructurii feroviare și rutiere spre această destinație estivală maritimă de top din România. Cursele plecau spre Balcic în zilele de sâmbătă și în ajunul sărbătorilor legale (zile libere), decolând la 17.15 de pe aerodromul de la Băneasa, cu escală la ora 18.45 la Constanța și sosire la ora 19.55 la Balcic. Înapoi, se pleca din Balcic la ora 6, escala la Constanța dura șapte ore (până la 17.15) și se ateriza la Băneasa la 18.45. Un bilet întreg nu era ieftin, costa 700 de lei de persoană iar din Constanța, spre Balcic, 350 lei¹³³.

Retragerea din Balcic, ca de altfel din întreaga Dobrogea de Sud, a fost rapidă dar nu intempestivă și dezorganizată, ca în cazul Basarabiei și nordului Bucovinei. Acesta este motivul pentru care o parte însemnată a monumentelor de for public amplasate în provincie au putut fi relocate. De la mijlocul lunii septembrie 1940, presa oficială de la București informa că „evacuarea teritoriului Dobrogei de Sud de către armata română va începe la 20 septembrie iar armata bulgară va începe ocuparea teritoriului la 21 septembrie, ora 9

---

¹²⁹ *Un bust al Reginei Maria la Balcic*, în „Universul”, an 50, nr. 252, 15 septembrie 1933, p. 9.

¹³⁰ *Vizita d-lui subsecretar de stat Gafencu la aeroportul Balcic*, în „Dreptatea”, an VII, nr.1.800, 21 septembrie 1933, p. 3.

¹³¹ *Ibidem*.

¹³² *Balcicul la 3 ore de București. Inaugurarea liniei aeriene București-Constanța-Mangalia-Balcic*, în „Universul”, an XLIX, nr. 184, 7 iulie 1932, p. 3.

¹³³ *Orariile aviației civile*, în „Universul”, an XLIX, nr. 219, 11 august 1932, p. 10.

dimineața”¹³⁴, lăsându-se câte o zi între cele două administrații. Retragerea din provincie s-a încheiat la 30 septembrie, ultima preluare de autoritate de către bulgari fiind Silistra, la 1 octombrie 1940.

Prima zonă evacuată de români a avut delimitare pe linia 2 kilometri Nord-Est de Turtucaia-Caralar-Bairam Bunar-Sud Bazargic-2 kilometri Nord-Est de Balcic și a început la 20 septembrie 1940¹³⁵. Orașele Balcic și Caverna au fost primele evacuate iar Silistra ultimul¹³⁶. Bazargic a fost evacuat la 23 septembrie 1940, ultimul tren cu oficiali, militari și polițiști români părăsind gara orașului în dimineața următoarei zile, 24 septembrie 1940¹³⁷. Turtucaia a fost predată bulgarilor la 21 septembrie 1940, printr-o ceremonie desfășurată pe șoseaua care leagă orașul de Ruse, în prezența ministrului Apărării, generalul Teodosii Daskalov, a guvernatorului militar al Dobrogei, generalul Gheorghe Popov, și a noului primar, Hristo Markov¹³⁸.

Încă la 24 august 1940 Regele Carol al II-lea a cerut mutarea inimii Reginei Maria, depusă în capela *Stella Maris*, aflată pe domeniul regal de la Balcic¹³⁹, lăsând clar să se înțeleagă ce urmează. În aceeași zi, un acord de principiu a fost încheiat la Craiova, el având drept teme cedarea Dobrogei de Sud de către România și schimbul de populație.

Câteva zile mai înainte, Ministerul Cultelor și Artelor însărcinase pe directorul Muzeului Simu, pictorul Marius Bunescu, cu înregistrarea și evaluarea colecțiilor de artă aflate pe teritoriile județelor Caliacra și Durostor. Artistul era un foarte bun cunoscător al Dobrogei, cele mai multe opere ale sale fiind peisaje ale provinciei, fie de la malul mării, fie de pe cel al Dunării. Operațiunea a fost rapidă, la 23 august 1940 Bunescu înaintând Ministerului un amplu raport în care prezenta situația de așteptare înfrigurată a evacuării: „1. Operele de artă din posesia Primăriei Balcic sunt împachetate în lăzi și gata de a fi transportate la locul indicat, în oraș mai existând 2-3 monumente pe piețele publice; 2. La Silistra nu există un muzeu local, care să conțină opere de artă plastică, iar în oraș sunt 2-3

---

¹³⁴ *Ocuparea și administrarea Dobrogei de Sud*, în „Curentul”, an XIII, nr. 4.523, 14 septembrie 1940, p. 8.

¹³⁵ *Prima zonă din Cadrilater a fost evacuată*, în „Curentul”, an XIII, nr. 4.532, 23 septembrie 1940, p. 1.

¹³⁶ „Curentul”, 14 septembrie 1940, p. 8.

¹³⁷ Ion Livezeanu, *Bazargicul a trăit ultima zi de administrație românească. Prin satele românești din Cadrilater. Plecarea trupelor române. Un oraș al nimănui*, în „Curentul”, an XIII, nr. 4.536, 27 septembrie 1940, p. 6.

¹³⁸ Lybomir Zlatev, *The Euphoria of the Return of South Dobrogea to Bulgaria and Rousse's Sociality*, în „Naučni Trudove na Russenskiia Universitet”, Ruse, tom 52, seria 6.2, 2013, p. 192.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 190.

monumente pe piețele publice; 3. În ceea ce privește Palatul Regal din Balcic, după convorbirile avute cu Serviciul Arhitecturii și cu dl. Secretar General al Palatului Regal din București, ar trebui ca evacuarea să fie făcută de un arhitect, încunoștinându-se și Palatul despre acest lucru; 4. Colecțiile arheologice locale sunt proprietatea primăriilor locale și sunt de asemenea, strănse”¹⁴⁰.

Primăria din Balcic evaluase, în august 1940, bustul în bronz al Reginei Maria la 400.000 lei iar pe cel al lui Gheorghe Murgoci, operă a lui Frederick Storck, aflat în curtea Gimnaziului, la 100.000 lei¹⁴¹.

Putem stabili că bustul Reginei Maria a fost dislocat din Balcic imediat după încheierea acordului de principiu din 24 august 1940 și a fost relocat rapid, împreună cu alte artefacte și arhive, pe calea maritimă. La momentul semnării Tratatului de la Craiova, la 7 septembrie 1940, statuia era deja la Constanța. Prin urmare, cel mai sigur drumul de la Balcic la Constanța, pe mare, s-a făcut la sfârșitul lunii august și în primele zile ale lunii septembrie 1940. Operațiunea de relocare a monumentului fusese cerută și în presa locală constănțeană, în contextul mai larg al discuțiilor despre refugiu și evacuare. Un amplu articol publicat de editorialistul Ion Neicu, la 28 august 1940, în „Dobrogea jună”, insista că „nu putem lăsa pe mâini străine și sub priviri batjocoritoare bronzul care, la Silistra, vecinicește pe Regele Întregirii neamului, pe Cel care, ca prinț moștenitor, avea comanda armatei în anul 1913. Nu putem lăsa la Balcic, bronzul Reginei care a creat acolo ceea ce se știe că a creat, nu-l putem lăsa pe al lui Murgoci, care, ca om de știință dar și desăvârșit scriitor, a găsit numele acela de argint pentru un țarm de mare pe care până atunci oamenii nu-l folosiseră decât pentru magazii urâte de cereale și pentru pescuitul scrumbiilor”¹⁴².

După relocare, bustul Reginei Maria, depozitat la Constanța, nu a reușit să fie amplasat într-un spațiu public din motive legate de desfășurările militare din perioada 1941-1944. A fost depozitat în subsolul Primăriei (actualul sediu al Muzeului de Istorie Națională și Arheologie) din Piața Ovidiu, unde a rămas, până în 1968, când a fost transportat în depozitele Muzeului „Ion Jalea”, de pe faleza Cazinoului.

Soarta acestui monument a fost impregnată cu noroc nesperat după instalarea regimului comunist, neregăsit în alte situații. Un document din 18 iulie 1951 emis de Comitetul pentru Așezăminte Culturale de pe lângă Consiliul de Miniștri cerea clarificări către

---

¹⁴⁰ Delia Roxana Cornea, *Restituiri culturale*, pp. 88-89.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 90.

¹⁴² Ion Neicu, *Să ne aducem larii și penajii*, în „Dobrogea jună”, an XXXVI, nr. 84, 28 august 1940, p. 2.

Direcția generală a Artelor Plastice în legătură cu „patru statui de bronz, în greutate totală de 600 kg și anume: trei ale fostei familii regale și una a avocatului Ioan N. Roman”. Erau solicitate soluții „dacă se poate să se dea altă întrebuințare materialului din care sunt executate”¹⁴³. Salvatorul pare să fi fost un vechi militant comunist, Petre Constantinescu-Iași, devenit membru al Academiei Republicii Populare Române în 1948 și ministru cu diferite portofolii în guvernele succedate între 1945 și 1957. La 3 octombrie 1951, Constantinescu-Iași, care își susținuse un doctorat în istoria artelor, scria din partea Academiei R.P.R. că „este necesar mai înainte de a se proceda la retopirea lor, să fie făcute cercetări la fața locului, iar rezultatele obținute, cu aprecieri asupra valorii artistice ce prezintă acestea, să fie comunicate”¹⁴⁴. Rezultatele au întârziat să apară iar bustul a rămas mai departe depozitat.

În subsolurile Primăriei constănțene, apoi ale Muzeului „Ion Jalea”, s-a regăsit și opera din bronz, din 1937, a lui Ion Jalea, care o întrușipează pe Regina Elisabeta (Carmen Sylva)¹⁴⁵, și care a fost repusă pe faleza Cazinoului în 2013. Bustul lui Ioan N. Roman, amintit și el în documentul înaintat în 1951 lui Petre Constantinescu-Iași, a fost dezvelit în 1932 și este o operă a lui Ioan Dimitriu-Bârlad¹⁴⁶, Inițial, acest bust a fost amplasat pe locul fostului monument *Avântul Țării*, demolat de autoritățile de ocupație în octombrie 1916. Și acest bust fost salvat iar astăzi se regăsește în piațeta Bibliotecii Județene.

Cu apelativ de inventar „statuie de femeie”, micul monument al Reginei Maria, de la Balcic, a rămas neexpus spațiului public în toată perioada comunistă și peste trei decenii după aceea. La 27 noiembrie 2020 a fost dezvelit în fața intrării Muzeului de Artă din Constanța¹⁴⁷, devenind singurul monument de for public din perioada interbelică dedicat Reginei Maria care încă există Totodată, este singura operă de for public din Dobrogea de Sud care a fost relocată, salvată, restaurată și reamplasată într-un spațiu urban.

---

¹⁴³ Delia Roxana Cornea, *Restituiri culturale*, p. 93.

¹⁴⁴ *Ibidem*.

¹⁴⁵ Constantin Cheramidoglu, *Statuile Constanței vechi*, în „Ex Ponto”, Constanța, an XI, nr. 3(40), 2013, p. 195.

¹⁴⁶ Stoica Lascu, *90 de ani de la dezvelirea bustului lui Ioan N. Roman*, „întrupat în bronzul care va rămâne în această piață a Constanței, în vederea generațiilor care vin după noi” (Jean Bart), în „Ziua de Constanța”, 24 decembrie 2022, <https://ziuaconstanta.ro/stiri/invitati/aniversari-la-tomis-in-2022-ii-90-de-ani-de-la-dezvelirea-bustului-lui-ioan-n-roman-intrupat-in-bronzul-care-va-ramane-pe-aceasta-piata-a-constantei-802429.html> (accesat 4.07.2023).

¹⁴⁷ Florin Anghel, *Bustul Reginei Maria, adus de la Balcic în 1940, a fost amplasat în fața Muzeului de Artă din Constanța*, în „Info Sud-Est”, Constanța, 30 noiembrie 2020, <https://www.info-sud-est.ro/bustul-reginei-maria-adus-de-la-balcic-in-1940-a-fost-amplasat-in-fata-muzeului-de-arta-din-constanta/> (accesat 31.07.2023).

6. Câteva concluzii: ineditul relocărilor și disparițiilor locurilor de memorie din Dobrogea de Sud

Spre deosebire de celelalte cedări teritoriale din vara anului 1940, care au privit Basarabia, Nordul Bucovinei, ținutul Herța și jumătate din Transilvania, retragerea din Dobrogea de Sud a avut particularități care au deosebit-o.

Serhy Yekelchyuk explică faptul că schimbările teritoriale din 1939-1940, prin intrarea Ucrainei de Vest (de la Polonia) și a Nordului Bucovinei (de la România), în componența R.S.S. Ucrainene, ar fi ajutat la întărirea conceptului de „reunificare a poporului ucrainean” în discursul oficial sovietic¹⁴⁸. Istoricul ucrainean Viktor Drozdov susține și el că propaganda sovietică din vara anului 1940 a argumentat anexarea Basarabiei și Nordului Bucovinei prin ideea „eliberării acestor teritorii de către clasa muncitoare de sub dominația capitalistă” (editorialul din „Pravda”, din 29 iunie 1940), ele fiind regiuni ce fuseseră transformate în „colonii ale boierilor români” (editorial din „Sovețkaia Ukraina, din 29 iunie 1940)¹⁴⁹. Or, în cazul Dobrogei de Sud nu au existat teorii politice și ideologice ale luptei de clasă sau ale reunificării poporului bulgar ci doar referitoare la repararea unei situații din 1913, din care România ar fi profitat fără a deține argumente istorice sau demografice.

Locurile memoriei românești în Dobrogea de Sud erau fragile și inconsistente istoric, puțin legitimate de evoluția în timp a provinciei. Măsurile administrative rapide de revenire la memoria bulgară ale autorităților de la Sofia, în septembrie 1940, nu au fost contestate de către partea română. Presa informa la 20 iulie 1940 despre numirea unui nou primar la Bazargic, în persoana lui Vasile Covată, liderul Partidului Națiunii din județul Caliacra, care își anunța programul de reforme, propunând „o nouă eră de activitate edilitară curajoasă și neobosită, în gospodăria cu atâtea cerințe a Bazargicului”¹⁵⁰. Două săptămâni mai târziu, o corespondență din 2 august 1940 pentru cel mai important cotidian al României, „Universul”, relatează că noul edil a început „reparația radicală” a străzilor Principesa Maria, Viitorului și

---

¹⁴⁸ Serhy Yekelchyuk, *Stalin's Empire of Memory: Russian-Ukrainian Relation in the Soviet Historical Imagination*, Toronto, Buffalo, London, University of Toronto Press, 2004, p. 24.

¹⁴⁹ Viktor Drozdov, *Soviet Politics of Memory in Southern Bessarabia and Northern Bukovyna: Representation of the Past and Mythmaking during World War II*, în „Plural. Istorie, Cultură. Societate”, Chișinău, vol. 10, nr. 2, 2022, pp. 89-90.

¹⁵⁰ Noul primar al Bazargicului, în „Dobrogea jună”, an XXXVI, nr. 73, 20 iulie 1940, p. 4.

I.G. Duca și că urmau „lucrări în alte cartiere ale orașului”¹⁵¹. Peste alte șase săptămâni, la 26 septembrie 1940, totul era complet modificat: Bazargicul aparținea Bulgariei, toate locurile românești ale memoriei fuseseră relocalate iar locuitorii români dispăruseră aproape cu totul, în urma unui rapid schimb de populație. „Bazargicul se va numi de acum înainte Dobrici- scria „Curentul”- și pentru a i se da o importanță deosebită se speră ca aici să fie instalată reședința uneia dintre guberniile vecinilor de la Sud”¹⁵². Nu au existat comunități românești istorice majoritare în Dobrogea de Sud (cu câteva excepții) care să impună memorie iar transferul toponimic de la Bazargic este simptomatic pentru întreaga provincie, modificările fiind rapide, necontestate și fără să afecteze evoluțiile locale.

Dacă în celelalte teritorii cedate în 1940 cea mai mare parte a populației românești a rămas pe loc, în cazul Dobrogei de Sud românii au plecat aproape în totalitate în doar câteva săptămâni, aspect care a modificat radical substanța demografică, socială și a memoriei istorice din provincie.

Radu Tudoran, care aștepta publicarea excepționalului roman despre Cetatea Albă „Un port de la răsărit” (1941), a fost singurul reporter român trimis în Dobrogea de Sud după retragere și a publicat la începutul anului 1941 o serie de reportaje din provincie. El a semnalat înlocuirea rapidă, radicală și decisivă a oricărei memorii românești cu cea bulgară, în fapt o revenire la situația de dinainte de 1913. Această schimbare bruscă s-a produs prin plecarea aproape a tuturor românilor din provincie dar și prin lipsa instrumentelor de memorie românească în acest spațiu. Revenirea la spațiul bulgar în Dobrogea de Sud nu era nici ea o tranziție prea simplă. Radu Tudoran observa, în Bazargic, că „printre refugiați, ca și printre localnici, mai nimeni nu cunoaște alfabetul bulgăresc, nici chiar cei care vorbesc limba. Zidurile și gardurile sunt totuși pline de ordonante și anunțuri tipărite în acest alfabet”¹⁵³. „A fost o grijă colectivă să nu scape nimic, - nota Radu Tudoran în Bazargic - să nu rămână nicio urmă, nicio amintire. Hotelurile, restaurantele, cafenelele care se numeau Alba Iulia, Regina, București... se numesc acum Bulgaria, Dobrogea, Berlin...”¹⁵⁴. În Transilvania de Nord Vest (între 1940 și 1944), Basarabia, Nordul Bucovinei și ținutul Herța (după 1940 și după

---

¹⁵¹ A început campania edilitară la bazargic. Spulberarea unor zvonuri tendențioase, în „Universul”, an 57, nr. 214, 6 august 1940, p. 8.

¹⁵² Administrația bulgară a schimbat numele orașului Bazargic, în „Curentul”, an XIII, nr. 4.537, 28 septembrie 1940, p. 6.

¹⁵³ Radu Tudoran, *Cadrilaterul fără români. Alfabetul latin-alfabetul chirilic*, în „Curentul”, an XIV, nr. 4.642, 15 ianuarie 1941, p. 5.

¹⁵⁴ Idem, *Cadrilaterul fără români. Însemnări dintr'o călătorie în teritoriul cedat. Cum au fost șterse semnele vechi și cum se pun alte semne*, în „Curentul”, an XIV, nr. 4.639, 12 ianuarie 1941, p. 7.

1944), chiar în condiții represive, au continuat să existe instituții românești (sau în „limba moldovenească”), inclusiv școli și publicații. În Dobrogea de Sud, după septembrie 1940, au fost dizolvate toate structurile de limbă română sau înființate de administrația românească, atât din lipsa elementului etnic dar și pentru o restabilire a instrumentelor decizionale și educaționale în limba bulgară.

O parte însemnată a comunităților românești din Dobrogea de Sud a fost întemeiată după Primul Război Mondial, prin invitarea în țară a românilor din state balcanice. Aceștia, chiar dacă vorbitori și congeneri cu românii băștinași (minoritari), nu aveau cum să fie legați emoțional și prin educație de evenimente istorice majore ale statului român, precum Războiul de Independență sau cel din 1916-1919. Jertfele, ocupația, lipsurile, eroii aparțineau în primul rând celor care cunoscuseră direct situațiile sau care primiseră de la părinți și bunici aceste testimoniale de familie. Românii balcanici, gospodari și buni cetățeni, aveau mai degrabă moștenirea civică a statelor de unde au plecat, ei fiind la prima generație de cetățeni ai Dobrogei de Sud. Prin urmare, locurile memoriei românești erau respectate, îngrijite dar nu erau și parte emoțională a unui tezaur de familie sau de comunitate.

Eliminarea aproape completă a comunităților românești din Dobrogea de Sud, prin schimburile de populație din 1940 și parțial din 1941, a anulat potențarea istorică sau emoțională a vreunui loc de memorie, a stabilimentelor tradiționale ridicate de aceștia după 1913 (cimitire, școli, biserici, clădiri publice, reședințe private) sau legate de toponimie. Iar astăzi, Dobrogea de Sud este golită pe de-a întregul de orice conținut al administrației românești din 1913-1940 sau de vreuna dintre puținele rămășițe ale acestei istorii.

PERSONALITĂȚI ALE ÎNVĂȚĂMÂNTULUI FARMACEUTIC TÂRGUMUREȘEAN

Dana Mircia*

DOI: 10.2478/amsh-2023-0006

Abstract

Notable Figures of Târgu Mureș Pharmaceutical Education

Medicine and pharmacy - which are connected not only with the positive sciences but also with art, literature and philosophy - enjoy a prodigious past. Knowledge of the history of medicine and pharmacy does not only mean giving us an addition of brilliance, and of nobility. It cannot be just an intellectual exercise, not even an acquisition of the certainty of belonging to a borderline-profession between science and art, which fully contributed to the progress of civilization but, following the aphorism – Historia Magistra Vitae - knowing the past of that profession offers ideas for present and future. The process of modernization of the Romanian health system has undergone a long evolution over 100 years. With the general reform and organization of health legislation, it has become a necessity to standardize the art of preparing medicines and selling them. The sanitary legislation provided in turn the way of setting up pharmacies, the superior training of pharmacists, laws meant to rationalize the consumption of medicines, the regulation of the selling price of medicines. The foundation of the first schools in the field of health, of the first medicine universities led to the collaboration of a large number of specialists in the field of health, which has as a concrete result the elaboration of the first Pharmacopoeia.

The main research topics of the paper are: when and how they appear in our historiography, the concerns related to the history of pharmacy; who were the authors concerned with this subject; if the works are addressed to the academic environment or to the general public. Whether the authors resorted to foreign historiographical models or relied more on internal documents and where this historiographical subject is with us compared to similar Western historiography.

Keywords: *University; higher education; pharmacy; knowledge; Târgu Mureș*

Anul 1945 face posibilă reînființarea Universității Maghiare, Universitatea Bolyai. În lipsa bazei materiale trebuia găsită o alternativă pentru buna desfășurare a activităților practice. Soluția a

---

* Ph.D. Candidate, George Emil Palade University of Medicine, Pharmacy, Sciences and Technology from Târgu Mureș, Romania, danamircia@yahoo.com

fost găsită în cele din urmă la Târgu Mureș unde erau disponibile clădiri clinici și facilități pentru formare medicală¹.

Intitulul de Învățământ Medical și Farmaceutic Superior se înființează după modelul Institutelor surori din București, Cluj și Iași, diferența fiind în păstrarea de către IMF Târgu Mureș a specificului educației naționale.

S-au purtat negocieri privind existența Universității în limba maghiară, profesorii români fiind de acord cu existența Universității maghiare, dar nu la Cluj.

La invitația lui Luka Laszlo, un influent funcționar de partid, profesorii unguri sosesc la Târgu Mureș². Aceștia vizitează spațiul în care urma să funcționeze Universitatea Maghiară, spațiu în care și-a desfășurat activitatea Școala Militară de Cadeți, edificiu ridicat în stilul Art Nouveau în anul 1907 de către frații Grumwald.

Din luna octombrie 1945 peste 600 de studenți au început anul universitar în noua locație. În octombrie începe relocarea fiind încheiat un acord prin care bunurile materiale, echipamente de laborator, echipamentele pentru departamentele clinice ar putea fi aduse de către facultatea relocată în proporție de 50%. De la sfârșitul anului 1945 pregătirea medicală a putut fi continuată la Târgu Mureș în limba maghiară ca extensie a UBB. În urma reformei educaționale din 1948, Facultatea de Medicină este separată de Universitatea Bolyai. Aceasta, împreună cu Facultatea de Farmacie au devenit Institutul de Medicină și Farmacie de la Târgu Mureș, unde în scurt timp se pun bazele unui oraș universitar, odată cu mutarea Academiei de Arte Teatrale, moment în care Târgu Mureș devine al doilea centru cultural al maghiarilor din Transilvania³.

Din 1962 IMF trece printr-un amplu proces de transformare, influența tendințelor ideologice în educație fiind în creștere, căci profesorii universitari au fost obligați să intre în partid considerându-se că munca unui bun profesor se baza pe principii marxiste. Cu un an înainte rectorul din acea perioadă, Tibor Andrasofszky, decide introducerea predării și în limba română fapt care va avea drept consecință scăderea procentului studenților maghiari⁴.

Învățământul farmaceutic de la Târgu Mureș a evoluat în sens pozitiv ca urmare a contribuției unor cadre didactice remarcabile, indiferent că vorbim de medici, biologi, chimiști ori farmaciști.

---

¹ Emese Sipos, Kinga Papp, *The history of hungarian pharmacist education in Transylvania: a review of the past fifteen years*, Cluj-Napoca, Editura Muzeului Ardelean, 2023, p. 103.

² *Ibidem*, p. 104.

³ Valentin Maier, *Învățământul superior românesc de medicină și farmacie (1948-1989)*, în „*Historia Universitatis Iassiensis*”, V/2014, p. 119.

⁴ Idem, *Centrul universitar Târgu Mureș, în perioada comunistă*, în „*Studia Universitatis Petru Maior*”, *Historia*, 1, 2017, pp. 157-172.

Familia Hanko din Lemhemy rămâne un reper pentru această profesie în spațiul transilvănean. Numeroși descendenți ai acestei familii aleg profesia de farmacist. Printre ei se număra și Hanko Zoltan, care după terminarea liceului se înscrie la Universitatea Regele Ferdinand I unde studiază medicina, studii întrerupte din cauza încorporării. Își continuă studiile la Universitatea București. Licența o va susține în anul 1941 la Szeged. În același an se stabilește împreună cu familia la Cluj și își va desfășura activitatea în laboratorul fabricii Hygea din localitate. Este mobilizat în armata maghiară, ajunge să fie prizonier de război în Germania, așteptând alături de alte mii de prizonieri să fie deportat în lagărul sovietic. Decide să evadeze în zona Prutului, gardienii trag după el, dar este salvat de gamela metalică pe care o purta în rucsac și care a oprit glonțul. Se întoarce acasă în 1945, iar din acel moment destinul său este legat de învățământul universitar transilvănean⁵ și de istoria Universității de Medicină și Farmacie care urma să se înființeze la Târgu Mureș.

Din 1948 devine lector în cadrul departamentului Școlii Medicale Universitare. A fost șeful Farmaciei Universitare până când farmacia intră sub jurisdicția Direcției spitalelor. Din 1963 a fost unul din organizatorii Conferinței Naționale de Farmacie unde cadrele didactice ale IMF Târgu Mureș au prezentat numeroase lucrări. A publicat în revista „Farmacia” și a fost coautor la *Farmacopeea Română* respectiv la manualul de Tehnică Farmaceutică⁶. Se retrage din activitate în anul 1970, păstrând legătura cu doar câțiva colegi și prieteni vechi. Trece în neființă la 20 iunie 1978.

Jablonkay Istvan, proaspăt specialist cu diplomă de doctor la Universitatea Pazmany-Peter la catedra de geografie și istorie naturală, își începe activitatea la Târgu Mureș în cadrul liceului romano-catolic⁷. Va desfășura o activitate intensă în cadrul laboratorului de științe naturale, loc în care se va întoarce după demobilizare în calitate de profesor. În anul 1946 rectorul Lajos Csogor îi solicită colaborarea. Până în anul 1948 a fost profesor de Geografie medicală și cercetător științific, ca după reforma educațională din 1948 să fie invitat să devină profesor de Botanică farmaceutică și să organizeze catedra de Botanică farmaceutică. În anul universitar 1948-1949 este numit conferențiar, apoi profesor asistent ulterior profesor asociat. Are o contribuție importantă la dotarea învățământului universitar cu mijloace didactice moderne. În primele săptămâni de la numirea sa a trimis Consiliului Universității scrisori prin care solicita înființarea unei Grădini Botanice,

---

⁵ Emese Sipos, Kinga Papp, *op. cit.*, p. 104.

⁶ *Ibidem*, p. 106.

⁷ *Ibidem*, p. 108.

argumentând că aceasta s-ar afla în strânsă legătură cu predarea botanicii.

Cele trei obiective principale ale Grădinii Botanice au fost: obiectivul didactic - creșterea și identificarea principalelor plante medicinale în habitatul lor natural precum și studii fiziologice și ecologice, descoperirea de medicamente noi în colaborare cu alte institute din țară; obiectivul științific - studierea condițiilor de dezvoltare a plantelor, studiul impactului creșterii plantelor asupra mediului înconjurător, studiul efectelor modificării condițiilor naturale; obiectivul social - recreerea oamenilor suprasolicitați de muncă și îmbunătățirea simțului estetic⁸.

Perimetrul Grădinii Botanice a fost trasat în anul 1949, totodată a fost desemnată o echipă care a avut sarcina de a lucra la dezvoltarea Grădinii Botanice. La 5 aprilie 1950 Consiliul Institutului înființează o grădină de plante medicinale. Planurile pentru amenajarea grădinii au fost desenate de profesorul Jablonkay, la scurt timp fiind cultivate peste 800 de specii de plante. În acest demers au primit ajutor din partea Grădinilor Botanice din Cluj, Iași și București care au donat mai multe specii de plante⁹.

Activitatea științifică a profesorului Jablonkay s-a materializat în 8 volume în care se regăsesc studii despre flora din județul Harghita, Munții Călimani, Munții Drăguș, Valea Ilvei, Gheorgheni, Lacul Roșu, Hășmașul Mare, Ghimeș, Valea Uzului.

În 1952 îi va expira viza de cetățean maghiar rezident în România, ca urmare postul pe care îl ocupa se desființează. Până la pensionare a fost profesor, iar după pensionare devine ghid turistic și va pune bazele unui muzeu local.

Ferenc Obál a studiat medicina la Universitatea Pázmány Péter și la Universitatea Karl din Rupprecht (1934-1940). Și-a început cariera universitară ca stagiar la Universitatea din Rupprecht (1934-1940), la Institutul de Patologie Generală și Bacteriologie (1939-1940), apoi la Universitatea Maghiară din Cluj, unde a lucrat ca asistent universitar (1940-1943), apoi conferențiar (1943-1945). Din anul 1945 Universitatea din Cluj s-a mutat la Târgu Mureș, a devenit profesor la Departamentul de Patologie, a fost, de asemenea, șeful Institutului de Fiziologie și Farmacologie, în calitate de profesor asociat, fiind cetățean ungar. După ce s-a întors acasă, a devenit director al Institutului Național de Neurochirurgie din Budapesta respectiv șef al Departamentului de EEG și electroencefalografie al Institutului Național de Neuroștiințe (1953-1958) și profesor la Universitatea de Medicină Albert Szent-Györgyi Albert, Szeged, din

---

⁸ *Ibidem*, p. 109.

⁹ Maria Péter. *Az erdélyi gyógyszerészet magyar vonatkozásai. I-II. k.* Az Erdélyi Múzeum-Egysület kiadása, Kolozsvár, 2013, p. 85.

1958 până la pensionare în anul 1986¹⁰. În activitatea sa științifică a fost implicat în cercetarea neurofarmacologică experimentală și clinică, în principal în domeniile absorbției intestinale, motilității splinei, circulației limfatice și fiziopatologia splinei, a sfincterului și a controlului auditiv și a sistemului neuroregulator. De asemenea, a realizat progrese semnificative la nivel internațional în ceea ce privește mecanismul biochimic de acțiune al toxinelor, reglarea reflexelor condiționate interoceptive, în special reglarea neurocibernetică¹¹. El este fondatorul organizației maghiare de cercetare clinică în encefalografie în Ungaria și realizatorul primului dispozitiv EEG maghiar.

Pentru meritele sale a fost numit membru de onoare al Academiei de Științe Medicale din România în 1995. În 1996, a fost distins cu titlul de Doctor Honoris Causa al Universității de Medicină și Farmacie din Târgu Mureș. Din 1940 este membru al Secției Medicale a Asociației Muzeelor din Transilvania. Este autorul mai multor note și manuale universitare și a publicat numeroase lucrări, în limbile maghiară, română, germană și engleză¹².

László Mártonfi s-a născut la 2 ianuarie 1903 la Gherla; profesor universitar, personalitate remarcabilă în domeniul chimiei farmaceutice. Și-a început educația școlară la Cluj și a absolvit liceul în anul 1922. A absolvit Universitatea de Științe Ferdinand I din Cluj, iar în anul 1932 Facultatea de Farmacie. A obținut, de asemenea, un doctorat în Farmacie în anul 1931. Între 1926-1932 și-a desfășurat activitatea ca asistent al profesorului - Gh. Profesor P. Pamfil - Universitatea din Cluj. La 1 februarie 1949 a fost numit profesor la Universitatea din Târgu Mureș, la Facultatea de Farmacie, unde a lucrat până la pensionare. A fost fondatorul disciplinelor cu profil chimic în cadrul facultății de Farmacie. A fost, de asemenea, responsabil de predarea farmacologiei între anii 1951-1962. În calitate de profesor universitar, a fost unul dintre primii care a pus la dispoziția studenților cursuri litografiate. Prelegerile sale sunt bogate în informații practice. Timp de aproape un deceniu, profesorul László Mártonfi a reprezentat facultatea la Revista de farmacie din București. A contribuit la elaborarea edițiilor a VII-a și a VIII-a ale Farmacopeei Române¹³. Dintre rezultatele cercetărilor sale științifice, cele mai importante sunt studierea și obținerea produselor de contrast pe bază de ulei.

El a dezvoltat o metodă de dozare a sulfului, astfel încât a primit un certificat de inovație (1956), iar metoda sa a fost adoptată

---

¹⁰ *Ibidem*, p. 90.

¹¹ *Ibidem*, p. 92.

¹² *Ibidem*, p. 93.

¹³ *Ibidem*, p. 95.

de Farmacopeea Română. Pentru foștii săi studenți și colegi, profesorul László Mártonfi a fost un model de modestie. Acuratețea și conștiinciozitatea sa au fost exemplare. Și-a iubit profesia și a transmis dragostea pentru meseria sa studenților săi¹⁴.

Kopp Elemer, născut la Cluj în anul 1890, obține la Universitatea Tehnică din Budapesta o diplomă în inginerie chimică în anul 1913, iar în anul 1916 a primit titlul de doctor. Primul său loc de muncă a fost la fabrica de zahăr Botfalu, unde a dezvoltat o nouă sursă de nitrogen din sfecla de zahăr. În 1920 a fost invitat să se alăture Stațiunii Experimentale de Plante Medicinale din Cluj, unde efectuează noi cercetări. În 1923, Kopp a preluat laboratorul de chimie, unde a fost responsabil cu analiza fitochimică, calitatea agrotehnică și analiza cantitativă a apei. Mai târziu, se implică tot mai mult în cunoașterea plantelor medicinale. La acea vreme, era membru al Institutului de Fitoterapie din Cluj. Din 1938 Elemér Kopp este numit director al stațiunii experimentale¹⁵. În 1948 este invitat la Târgu Mureș ca profesor la Universitatea de Științe Medicale și Farmacie. În cercetările sale a considerat că ar fi necesar să se mărească conținutul de morfină al semințelor de mac, astfel încât semințele să poată fi vândute în continuare în industria alimentară. El a conceput o metodă chimică pentru a obține acest lucru și pentru a determina conținutul de morfină. Pentru a atinge acest obiectiv, a folosit doar populații sănătoase de mac cultivate în mediul rural.

Pentru realizările sale, Elemér Kopp a fost distins cu mai multe premii în țară și în străinătate, cum ar fi premiul János Kabay de la fabrica de alcaloizi de la Tisza. Conținutul de morfină al alcaloizilor a fost studiat la Târgu Mureș pe fosta moșie Máriaffi¹⁶.

Vizitele în laboratorul de farmacognozie ale profesorilor Dr. János Halmai, director al Institutului de cercetare a plantelor și medicamentelor din Budapesta (1957), iar mai târziu a profesorului Sándor Sárkány și a Dr. Péter Tétényi, de la Budakalasz și a Dr. Pál Spanyol, director al Institutului de Cercetare a Plantelor Medicinale din Budapesta și Directorul Institutului Central de Cercetări Alimentare din Budapesta, au însemnat recunoașterea internațională a catedrei de farmacognozie dar și a IMF Târgu Mureș. Pentru activitatea sa, Marea Adunare Națională din România i-a acordat Ordinului Meritul Muncii și titlul de profesor emerit.

Elemér Kopp a obținut titlul de conducător de doctorat în România, după ce a primit distincții de stat în domeniul fitoterapiei. Sub coordonarea sa, între anii 1955 și 1963 au primit titlul de

---

¹⁴ *Ibidem*, p. 97.

¹⁵ Árpád Szöllősi *A Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem 1945-2005*, Mentor kiadó, Marosvásárhely, 2009, p. 52.

¹⁶ *Ibidem*, p. 55.

doctor¹⁷: Erzsébet Rácz-Kotilla (1962), Csedő Károly (1962), Emanoil Grigorescu (1963), Lajos Ádám, Lajos Karres. Szántó Éva, Csegedi Jolán, Gáspár Mária. Ultimii patru sunt de la Cluj Napoca și au susținut tezele la Departamentul de Farmacognozie al Facultății de Farmacie din Cluj în fața Prof. univ. dr. Teodor Goina.

Pentru a aduce un omagiu activității sale s-a înființat „Bursa Elemér Kopp”, care este deschisă exclusiv tinerilor cercetători cu vârsta sub 30 de ani. Acest act nobil este un alt mod de a aduce un omagiu omului de știință și operei sale¹⁸.

Gábor Rácz, figură prominentă în cercetarea fitoterapiei transilvănene, s-a născut la Arad. Și-a terminat studiile liceale în orașul său natal în 1946. După absolvire, timp de un an și-a desfășurat activitatea la Rozsnyai Hunor, ca asistent farmacist. Și-a început studiile universitare la Universitatea din Cluj, și-a continuat studiile la IMF Târgu Mureș, absolvind Facultatea de Farmacie în anul 1950. Ulterior, a început o carieră universitară prodigioasă. În 1949 a devenit preparator la Facultatea de Farmacie și obține titlul de doctor în anul 1958 sub coordonarea profesorului Elemér Kopp. Și-a desfășurat activitatea la Disciplina de Botanică farmaceutică în calitate de conferențiar universitar, iar până în anul 1992 profesor universitar la Disciplina de Farmacognozie¹⁹. A fost director de Departament din 1956 până în 1992, cu întreruperi între 1986 și 1992 (1956-1958, 1962-1976, 1984-1986), decan al Facultății de Farmacie.

Urmând calea trasată de profesorul Elemér Kopp, a lucrat cu colegii săi, profesori și conferențieri la fondarea unei școli de fitoterapie. Ca bază de cercetare a folosit Grădina de plante medicinale. De asemenea, a jucat un rol important în dezvoltarea Grădinii Botanice. În calitate de conducător de doctorat – a coordonat 18 teze de doctorat. A avut o contribuție definitorie la punerea în evidență a plantelor medicinale din Transilvania precum și în evaluarea și utilizarea științifică a datelor experimentale și evaluarea chimică și farmacologică a substanțelor active din drogurile vegetale. Soția sa, Dr. Erzsébet Rácz-Kotilla este fondatoarea publicației anuale periodice din 1959 - Index seminum - catalogul semințelor, iar din 1965 ca supliment la acesta - Note botanice. Rezultatele acestor cercetări au dus la dezvoltarea mai multor produse farmaceutice și cosmetice pe bază de plante, iar produsele cosmetice au fost produse și comercializate²⁰. A contribuit la crearea și dezvoltarea Laboratorului

---

¹⁷ *Ibidem*, p. 60.

¹⁸ *Ibidem*, p. 65.

¹⁹ Árpád Gyéresi, *Al șaselea deceniu - Facultatea de Farmacie din Tîrgu Mureș, Târgu Mureș*, Editura FarmaMedia, 2011, p. 85.

²⁰ *Ibidem*, p. 88.

Galenus din cadrul Centrului Farmaceutic al Județului Mureș și al Departamentului de Microproducție al Facultății de Farmacie. Contribuția sa a fost semnificativă la compania farmaceutică Armedica (astăzi: Richter Gedeon - România). În ultimul sfert de secol din viața sa, de viziunea sa profesională largă și expertiza sa au beneficiat institute și universități din Ungaria. Prima invitație a avut loc în 1992, la Pécs din partea Facultății de Medicină a Universității din Pécs²¹. Prelegerile de Fitoterapie clinică aveau un rol de pionierat, iar sfaturile sale au contribuit la modelarea Școlii de Farmacognozie, care a apărut mai târziu la Pécs. În calitate de profesor invitat la Facultatea de Medicină a Universității din Szeged a ținut prelegeri de fitoterapie și homeopatie. În Keszthely, timp de 10 ani a susținut prelegeri în cadrul cursurilor postuniversitare de medicină. A ținut prelegeri similare în Germania (Frankfurt, Düsseldorf) pe aceeași temă și a popularizat practica fitoterapiei. În semn de recunoaștere a expertizei sale, a fost ales membru al Academiei de Științe Medicale din România. Prestigiul său profesional l-a făcut membru al Academiei Române și al Comitetului pentru Cercetări Fitotehnice al Academiei Române. De asemenea, a deținut un număr mare de funcții științifice și a publicat numeroase cărți, fiind coautor în mai multe ediții ale Farmacopeei Române. În 1990, a fost membru fondator și membru de onoare al Asociației Muzeelor Transilvane (EME). Universitatea de Medicină și Farmacie din Târgu Mureș, în 1998, iar mai târziu, în 2010, Universitatea din Oradea i-au acordat titlul de Doctor Honoris Causa. Prof. Gábor Rácz a fost un membru activ și respectat al Societății Farmaceutice Române și Maghiare.

Ultima sa lucrare majoră a fost elaborată în colaborare cu Erzsébet Rácz-Kotilla și Lászlo Szabó, *Fitoterapia și bazele medicinei alternative*, care a fost publicată în anul 2012. Aceasta este o ediție revizuită a lucrărilor sale precedente, în care el și coautorii săi prezintă noile rezultate ale cercetării²². Cartea a fost publicată în memoria lui Béla Páter și Elemér Kopp, în amintirea lor și a abordărilor științifice actuale a domeniului plantelor medicinale. Profesorul Gábor Rácz a încetat din viață la 17 iunie 2013, la Pécs, Ungaria.

Grădina Botanică a fost înființată în același timp cu Facultatea de Farmacie din Târgu Mureș (1948). Din grupul de inițiativă face parte și prof. univ. dr. Gábor Rácz, pentru ca grădina să poată începe să funcționeze cât mai curând posibil, în conformitate cu scopul său educațional, s-a depus o muncă profesională incomensurabilă și chiar fizică (împrejmuirea zonei)²³.

---

²¹ *Ibidem*, p. 90.

²² *Ibidem*, p. 92.

²³ *Ibidem*, p. 93.

În această perioadă, au fost introduse mai multe specii de tulpini moi și lemnoase pentru a mări materialul taxonomic. În același timp, trebuie menționat faptul că Grădina Botanică din Cluj a contribuit 800 de mostre de semințe pentru îmbogățirea colecției de plante a grădinii²⁴.

În primii ani de la înființarea grădinii, primul colaborator al activității profesionale a fost dr. Anna Cseh Halmágyi, doctor (între 1951 și 1953), care fusese asistent universitar la Catedra de sistematică vegetală a fostei Universitatea "Bolyai" din Cluj-Napoca. După ce a fost concediată din postul de la Cluj în 1951, a fost angajată ca muncitor necalificat la Grădina Botanică din Târgu Mureș, contribuind la activitatea grădinii prin competența sa²⁵.

În primele decenii, îngrijirea materialului vegetal în scopuri educaționale și științifice a fost asigurată de grădinarii Sándor Szilágyi și, mai târziu, Zoltán Szállasi. Din 1968, Grădina a fost administrată de Gyula Székely, inginer agronom²⁶.

Grădina Botanică este situată pe terasa de la baza Platoului Cornești, pe o suprafață de aproximativ 2,5 ha, și este împărțită în două părți:

- o parte este ocupată de păduri de stejar și carpen, cu un teren mai abrupt și cu

exemplare vechi de secole;

- cealaltă parte este mai plană și mai expusă la soare (această zonă a servit cândva drept poligon de tragere și a oferit spațiu pentru terenurile de bowling și de tenis ale școlii de cadetși care a precedat Universitatea).

Materialul vegetal din ambele zone este folosit pentru activitatea didactică și pentru lucrări științifice. Speciile de plante cultivate sunt identificate prin denumirile lor științifice.

Grădina îndeplinește două funcții esențiale:

(a). Funcția învățământului botanic în universitate:

În centura (zona) de stejar, consultarea este posibilă datorită unui număr mare de specii de plante. Aici, speciile de plante sunt dispuse pe trei niveluri altitudinale:

Nivelul pinilor, cu specii aparținând următoarelor familii: *Pinaceae*, *Abietaceae*, *Ginkgoaceae*, *Aceraceae*, *Fagaceae*, *Betulaceae*, *Salicaceae*, (*Loranthaceae*), *Oleaceae*, *Rhamnaceae*, *Juglandaceae*, *Eleagnaceae*.

Nivelul arbustiv cu specii din următoarele familii: *Berberidaceae*, *Saxifraga- ceae*, *Aceraceae*, *Caprifoliaceae*, *Cornaceae*, *Rosaceae*, *Staphyleaceae*, *Oleaceae*.

---

²⁴ *Ibidem*, p. 97.

²⁵ *Ibidem*, p. 100.

²⁶ *Ibidem*, p. 101.

Nivelul de subarboret (plante erbacee), cu un număr mare de specii din grupa celor care iubesc lumina primăvara și din grupa celor care iubesc umbra vara-toamna. Acestea sunt incluse în următoarele familii: *Rosaceae*, *Lamiaceae*, *Apiaceae*, *Brassicaceae*, *Ranunculaceae*, *Polygonaceae*, *Plantaginaceae*, *Solanaceae*, *Fabaceae*, *Rubiaceae*, *Orobanchaceae*, *Poaceae*²⁷.

Zona taxonomică plată și însorită (fosta zonă de tir), în care straturile sunt împărțite pe familii de plante, în care sunt cultivate speciile potrivite pentru familia respectivă.

Amplasarea acestora depinde de mărimea familiilor și este adaptată la criteriile de consultare. Familiile din această zonă sunt: *Rosaceae*, *Fabaceae*, *Apiaceae*, *Solanaceae*, *Lamiaceae*, *Scrophulariaceae*, *Geraniaceae*, *Cistaceae*, *Rutaceae*, *Plantaginaceae*, *Polygonaceae*, *Brassicaceae*, *Ranunculaceae*, *Malvaceae*, *Asteraceae*, *Valerianaceae*, *Primulaceae*, *Polemoniaceae*, *Araliaceae*, *Phytolaccaceae*, *Caryophyllaceae*.

Spațiul plat și însorit de înmulțire și aclimatizare (zona fostului teren de tenis), materialul vegetal erbaceu plantat în straturi de specialități diferite sau mixte, iar plantele altoite spontan din floră și plantele introduse din relațiile de schimb de semințe sunt înmulțite sau aclimatizate²⁸.

(b). Servicii naționale și străine (internaționale)

La inițiativa prof. univ. dr. Găbor Răcz, au fost înființate disciplina de Farmacognozie și Grădina de plante medicinale. Totodată, publică un catalog anual de semințe pentru schimbul național și internațional de semințe. Semințele sunt colectate de către personalul Grădinii, iar catalogul de semințe este editat de către personalul Grădinii, sub îndrumarea șefilor de disciplină.

Primul catalog de semințe a fost publicat în 1959, de Zoltán Kisgyörgy în calitate de curator al materialului semințier. Numărul de semințe recomandate pentru schimb în catalog, pe an pentru fiecare specie este mai mic de o mie sau mai mare de o mie. Este de preferat să se mențină numărul de specii sub 1.000 pentru a asigura calitatea și identitatea semințelor²⁹.

Catalogul de semințe cuprinde o anexă, *Note Botanice*, cu publicații științifice realizate la disciplinele de Botanică farmaceutică, Farmacognozie și alte discipline înrudite. Lucrările publicate sunt numerotate în fascicule. Primul Fascicul a fost publicat în 1964. În Fasciculele *Note Botanice*, se publică periodic (din cinci în cinci ani) listele cu lucrări științifice publicate, lucrări de diplomă și teze de

---

²⁷ Árpád Gyéresi, *70 de ani de învățământ farmaceutic în limba maghiară*, Editura Muzeului Ardelean, Târgu Mureș, 2018, p. 56.

²⁸ *Ibidem*, p. 58.

²⁹ *Ibidem*, p. 60.

doctorat, precum și recenzii la cărți de specialitate³⁰.

Note Botanice a fost considerată o publicație științifică anuală timp de aproape cincizeci de ani, în virtutea apariției sale continue și a fost una dintre publicațiile importante ale Universității de Medicină și Farmacie din Târgu Mureș.

Catalogul semințelor și Note Botanice sunt trimise anual la aproximativ cincisprezece instituții naționale și șaptezeci de grădini de plante medicinale străine³¹.

Concluzii

Institutul de Învățământ Medical și Farmaceutic Superior se înființează după modelul Institutelor surori din București, Cluj și Iași, diferența fiind în păstrarea de către IMF Târgu Mureș a specificului educației naționale.

Din luna octombrie 1945 peste 600 de studenți au început anul universitar în noua locație. În urma reformei educaționale din 1948, Facultatea de Medicină este separată de Universitatea Bolyai. Aceasta, împreună cu Facultatea de Farmacie au devenit Institutul de Medicină și Farmacie de la Târgu Mureș unde în scurt timp se pun bazele unui oraș universitar, odată cu mutarea Academiei de Arte Teatrale, moment în care Târgu Mureș devine al doilea centru cultural al maghiarilor din Transilvania.

Învățământul farmaceutic de la Târgu Mureș a evoluat în sens pozitiv ca urmare a contribuției unor cadre didactice remarcabile indiferent că vorbim de medici, biologi, chimiști ori farmaciști: Hanko Zoltan, Jablonkay Istvan, László Mártonfi, Kopp Elemer, Gábor Rác.

Pe lângă activitatea didactică aceștia au avut o contribuție importantă la înființarea în anul 1948 a Grădinii Botanice și ulterior a Grădinii de Plante Medicinale.

Activitatea lor se materializează în studii, cărți de specialitate, articole științifice, contribuie la elaborarea Farmacopeei Române de-a lungul anilor.

Aportul științific și didactic al acestor personalități marcante ale învățământului farmaceutic târgumureșean contribuie la creșterea prestigiului Facultății de Farmacie în țară și în străinătate.

---

³⁰ *Ibidem*, p. 70.

³¹ *Ibidem*, p. 84.

RELIGIOSITY AND AUTOETHNOGRAPHY. PROSPECTING THE LIFE - NARRATIVES OF TWO ROMANIAN ROMA FROM POST-COMMUNIST ROMANIA*

Marian Zăloagă**

DOI: 10.2478/amsh-2023-0007

Abstract

Studies on the religion and the religiosity of Roma people represent a significant part of the Romani research published during the last decades. Unlike the interviews used by the non - Roma social scientists, the texts I am addressing in the present article are more elaborate ingroup voices of Roma elites. They are more sophisticated in tackling the religiosity matters and are, purposely or not, contributing to the transnational Roma literature. Their reading allows access to the voice of two Romanian Roma elites who approach the matter of fighting racism not only from their own lived religion experience but also from the perspective of the relatives and friends recollected in the pages of the autoethnographically writings.

Keywords: *Romanian Roma identity; autoethnography; religion, religiosity*

It has been reiterated that the knowledge production about the Gypsies/Roma people was for a long time a field regulated by the non-Roma. As a consequence, the discourses visited fluctuated between a variety of overtones and paradigms relevant for the cultural history of the majority groups. Many authors who approached the topic insisted on the controlling and/or repressive measures that had been enforced by different institutional actors. Biased leanings such as the criminalization or the infantilization of the Roma groups characterized numerous outgroup inquiries. It is true that there was a category of non-Roma authors who preferred to elaborate on the theme of an exotically romanticized otherness of the Gypsies/Roma who were represented in such a manner as to be contrasted with what the idea of modern European civilization was epitomized to be standing for. It has been recently emphasized that in fictional, scientific or hybrid productions, the Gypsies/Roma were turned into objects of the

---

* The research has received funding from the NO Grants 2014-2021, under Project contract UEFISCDI no. 38/2021.

** Scientific Researcher, Ph.D., "Gheorghe Șincai" Institute of Socio-Human Research of the Romanian Academy, marian.zaloaga@academia-cj.ro; zaloagam@yahoo.com

hegemonic and biased Western gaze.¹ Inevitably, such printings are more likely to mirror the political viewpoints corresponding to the ideological clashes within the non-Roma cultures. Admittedly, the discourses about the Gypsies/Roma in these texts display an obvious tendency of the non-Roma to objectify the members of the marginalized and heterogenous ethnic groups that are now gradually identifying as Roma. In my opinion, the examination of the representation of the Romanies is directly or indirectly suited to express the values, respectively, the shortcomings acknowledged at the level of the practices and policies of the Christian/European and non-Christian/-European normative cultures.

For a very long time, the bookish modes of knowing/representing otherness have been widely ignored by the Roma themselves. Only its everyday and usually discriminatory expression shared by the ordinary non-Roma could be acknowledged by the members of this ethnic group. Folkloric and popular culture productions articulating a prevalently deviant representation of the Roma, have been in the long run internalized both by non-Roma and the Roma communities. In the process it cannot be denied that, occasionally, some elements intrinsic to this othering rhetoric could be pragmatically exploited by both sides. However, the relation was constantly asymmetrical and one needs to recognize that these discourses contributed to the demeaning and to the self -/ stigmatization of the Roma.

The aforementioned ignorance with respect to the knowledge production occurring outside the Roma group has been recently replaced by a new stand. At the impulse of non-Roma elites, already two generations of Roma elites have found it imperative to try to emancipate the people they have been claiming to represent from the negative power of the outgroups' biased discourses. In order to change this state of affairs, Roma representatives understood it was prerequisite to actively engage in knowledge production. Presently, by means of writing back, Roma elites strive to proudly give voice to a marginalized and highly diverse ethnic group. The legitimate claim to turn the transnational Roma people into a subject with its distinct voice/(s), involved the critical examination of previous academic as

---

¹ The most encompassing post-colonial approaches to the topic are: David Mayall, *Gypsy Identities 1500-2000. From Egipcians and Moon-men to the Ethnic Romany*, London& New York, Routledge, 2003 and the recent synthesis of Klaus-Michael Bogdal, *Europa erfindet die Zigeuner: Eine Geschichte von Faszination und Verachtung*, Berlin, Suhrkamp Verlag, 2011. Another useful reference bringing together voices from the Western and Eastern academia as well as some Romanian Roma representatives is the volume edited by Herbert Uerlings, Iulia-Karin Pătruț (eds.) *'Zigeuner' und Nation Repräsentation – Inklusion – Exklusion*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag, 2008.

well as fictional or semi-fictional productions. In the footsteps of the non-Roma academics and public speakers, Roma activists have started to question hegemonic modes of knowledge production. In their affirmative action they focus on historical instances that have been until very recently ignored. More specifically, they develop not only a victimizing rhetoric but also encourage the Roma elites to manifest agency and even to embrace decolonizing versions of writing that would, eventually, contribute to the collective self – esteem and to the empowerment of the ethnic group.²

The in-group participation in the process of knowledge production is only few decades old. However, the investment of some Roma in their cultural capital has made them more acutely aware of the power of the words of the non-Roma. Exactly the later watchfulness stimulated some Roma educated elites to develop a sense of belonging to an unjustly disparaged group and to publicly contest the outgroups' biased discourses.

To all these internal accumulations one should highlight the importance of a transformation that has been going on within the normative cultures' academia. At this level, the post-modernist turn encouraged the exploration of the ways in which the engagement in the identity politics can impact on the knowledge production. It led to a divorce from the cold pretense of positivist objectivity and made it possible that the resources of the subjective narratives could be integrated as essential elements in the knowledge production of all sorts. Personal experiences (re-)/collected from various everyday contexts are now regarded to be relevant information that may enable a more refined understanding of sensitive social issues. Also, in case of my research interest, they are regarded as valuable items capable to highlight the challenges and the transformations of the Roma authors in their efforts to normalize or even banalize the Otherness allocated for centuries to their ethnic group.

Autoethnographic genre and the Roma voicing

Autoethnographic writing appears to be a stimulating tackling because it encourages the manifestation of the subjectivities of the represented subject. As a subgenre of life - writing, autoethnography represents a qualitative approach helpful not only to explore, but also

---

² A claim to a veritable participation with the final goal of decolonization and emancipation of the Roma transnational identity has been formulated by two Romanian Roma intellectuals. See: Iulius Rostas, *A Task for Sisyphus: Why Europe's Roma Policies Fail*, Budapest & New York, Central European University Press, 2019, pp. 40-41, 165-166, 174-184; Vasile Ionescu, *Rromii – o istorie culturală. A doua abolire și imperatiul etic al recunoașterii*, București, Editura Centrului Național de Cultură a Romilor, 2022, pp. 80, 83, 90, 96-100.

to politically instrumentalize personal/auctorial subjectivity. As compared to other genres of life - writings such as the memoir or the journal, autoethnography accounts for the author's personal experience by considering his/her cultural background, or else said by highlighting the intricacy between the personal and the cultural in a narrative.³ Lately, this genre has achieved many followers from the field of the humanities and the social sciences and has been displaying many variations.

Indeed, autoethnography is particularly valued for featuring a high level of flexibility in modes of producing knowledge. Additionally, this sort of life - narrative is appreciated for raising critical questions with regard to positionality⁴ of those referred to in a textual - testimonial context. An autoethnographic production usually starts with the premise that "the lived experiences of emotional epiphanies" need to be observed and examined because "they influence our perceptions and interpretations of people's lives."⁵ Else said, autoethnography draws its particular profile from its pursuit to show "the relational entanglements that permeate how life is lived and told to others."⁶ Like no other life - writing genre, the autoethnography inspires the author to be self - reflexive while displaying his/her personal vulnerable position, in the same time, inviting the readers to viscerally identify with the feelings evoked in the text.⁷ Essentially, the evocative autoethnography texts often engage with the topic of vulnerability. Its explorations would eventually prompt to the co-participation of both writer and readers to produce meaning by addressing a human life in both its emotional and analytical parameters.⁸ Exactly, the very personalized engagement that characterizes this approach enables both sides to address sensitive matters such as cultural prejudices, stereotypes and social injustices. The appeal to the personal affects, narrated in the first person, may turn the text into a more effective tool that is adequate to critically address power differentials between groups. Hence, by co-participating the readers this approach may gain a more embodied comprehension about the power of prejudices and the experience of

---

³ Tony E. Adams, Stacy Holman Jones, and Carolyn Ellis, „Introduction. Making Sense and Taking Action: Creating A Caring Community of Autoethnographers”, in Tony E. Adams, Stacy Holman Jones and Carolyn Ellis (eds.), *Handbook of Autoethnography*, Second Edition, London & New York, Routledge, 2021, pp. 1-3.

⁴ Yassir Morsi, "Using 'Auto-Ethnography' to Write about Racism", in *Handbook of Autoethnography...*, p. 509.

⁵ Arthur Bochner, Carolyn Ellis, *Evocative Autoethnography Writing Lives and Telling Stories*, London & New York, Routledge, 2016, p. 50.

⁶ *Ibidem*, p. 51.

⁷ *Ibidem*, pp. 54-55, 60, 79.

⁸ *Ibidem*, pp. 59-60, 87, 91; Jillian A. Tullis, "Self and Others: Ethics in Autoethnographic Research", in *Handbook of Autoethnography ...*, p. 106.

stigmatization. The immediate consequence would be an acute awareness about their reiteration and/or, eventually, such readings may even stimulate the reader to get actively and politically engaged, to take the side of the stigmatized.⁹ In other words, by telling stories that express feelings of anger and unveil attitudes of resistance to the negatively stereotypic cultural discourses, the autoethnographic narrative has the potential to turn passive reproducers of normative and institutionalized “insidious ideas and practices”¹⁰ into active opponents or public fighters against them.

It has been recognized that by means of telling stories power dynamics may be challenged and the multiplication of the voices and of the perspectives available can significantly help in this respect. Moreover, the myriad of voices made audible by means of the autoethnographic texts can reveal the instrumental and intersectional features manifesting particularly when layers of identity are engendered.¹¹ This entanglement explains why the autoethnography is intrinsically linked to the emancipative writings of the members of the marginalized groups confronting all sort of historical oppressions. Obviously, these narratives are uttered by those members aware of their privileged condition but who, from a point on in their life, may find it morally important to (re-)/identify with the disempowered/unheard groups.¹² In order to achieve an immediate effect, the autoethnographic texts articulate a narrative which builds around the emotivity of the story teller. Concomitantly,

---

⁹ Susanna Maria O’Neil, “On becoming a better supervisor. A Deconstruction of Autoethnography as Method for Professional Development”, in *South African Journal of Higher Education*, Volume 32, Number 6, 2018, p. 488; <http://dx.doi.org/10.20853/32-6-2970>; Tony E. Adams, Stacy Holman Jones, and Carolyn Ellis, “Introduction. Making Sense and Taking Action: Creating A Caring Community of Autoethnographers”, p. 5; Arthur Bochner, Carolyn Ellis, *Evocative Autoethnography...*, p. 52; Robin M. Boylorn, Mark P. Orbe, “Introduction. Critical Autoethnography as Method of Choice”, in Robin M. Boylorn and Mark P. Orbe, (eds.), *Critical Autoethnography. Intersecting Cultural Identities in Everyday Life*, Walnut Creek, Ca, Left Coast Press, Inc., 2014, pp. 17, 20; Robin M. Boylorn, “A Story & A Stereotype. An Angry and Strong Auto/Ethnography of Race, Class, and Gender”, in *Critical Autoethnography. Intersecting Cultural Identities in Everyday Life*, p. 132; Jillian A. Tullis, “Self and Others: Ethics in Autoethnographic Research”, in *Handbook of Autoethnography...*, p. 106.

¹⁰ Robin M. Boylorn, “A Story & A Stereotype...”, p. 133; Robin M. Boylorn, Mark P. Orbe, “Introduction. Critical Autoethnography as Method of Choice”, p. 3; Gresilda A. Tilley-Lubbs, “Autoethnography Crosses Cultural Borders”, in *Handbook of Autoethnography...*, p. 312.

¹¹ Robin M. Boylorn, Mark P. Orbe, “Introduction. Critical Autoethnography as Method of Choice”, pp. 11, 22.

¹² Arthur Bochner, Carolyn Ellis, *Evocative Autoethnography ...*, p. 239; Robin M. Boylorn, Mark P. Orbe, “Introduction. Critical Autoethnography as Method of Choice”, p. 22; Robin M. Boylorn, “A Story and A Stereotype...”, p. 131; Yassir Morsi, “Using “Auto-Ethnography” to Write about Racism”, p. 509.

such writings become an invitation made to the readers to sensorially/bodily and affectively identify with the life experiences of the author and of the groups he has chosen to give voice to.¹³ Consequently, an essential peculiarity of this subgenre of life - writing is to tell the story of those who choose to self-anchor within specific cultures.

In achieving its societal goal, it strongly relies on the use of narrator's "personal experiences to [underline] the entanglement of the personal and the social."¹⁴ However, it would be a mistake to believe that such texts written by representatives of discriminated minorities are simply indulging with the topic of sufferance. Their purpose goes beyond simple victimization. Rather, such writings should be understood as societal calls made by the authors - who address both the in-group and the out-group - to publicly denounce the potential perpetrators of the social injustices.¹⁵

Similar to any biographical narrative, the autoethnographic writing resides on memory and inevitably on its shortcomings. Memory is intrinsic to any self - narrative and admittedly it is a partial, situated and an active process of working through the relevant information from the past. The past events are inescapably transformed to carry "personal, political, emotional and relational" significance for the present.¹⁶ The autoethnographic texts can make use of a variety of sources such as journals, e-mails, blogs, memos, sketches, field notes, personal documents, interviews, memorabilia, photos, multimedia materials, official records or personal journals, and newspaper articles.¹⁷ Frequently, autoethnographic productions plainly assume the flaws in the terms of the accuracy of recording the past. Nevertheless, they hope to compensate with the reframing of the events/experiences and with their emphasizing the relational value of reshaping/rearranging of the facts recollected from the past. Consequently, through the writing process these recollections may also be given a completely new meaning. Else said, by the appeal to the past events, recognisably fragmentary by its nature, one may concoct a text which relinquishes factual objectivity. Nonetheless,

---

¹³ Arthur Bochner, Carolyn Ellis, *Evocative Autoethnography...*, pp. 63, 213; Robin M. Boylorn, Mark P. Orbe, "Introduction. Critical Autoethnography as Method of Choice", pp. 5, 15.

¹⁴ Heewon Chang, "Individual and Collaborative Autoethnography for Social Science Research", in *Handbook of Autoethnography...*, p. 53.

¹⁵ Tami Spry, "The Matter of Performative Autoethnography", in *Handbook of Autoethnography...*, p. 70; Arthur Bochner, Carolyn Ellis, *Evocative Autoethnography ...*, pp. 70, 173.

¹⁶ Arthur Bochner, Carolyn Ellis, *Evocative Autoethnography ...*, pp. 239-240, 252.

¹⁷ S.M. O'Neil, "On becoming a better supervisor. A Deconstruction of Autoethnography...", p. 490; Heewon Chang, "Individual and Collaborative Autoethnography for Social Science Research", p. 58.

through the effect of verisimilitude it may transform the elaboration and also the reading of the life - narrative into a transformative experience.¹⁸ More than a detached academic research on topics such as discrimination and/or racism, story – telling in which the mundane data from the personal past are interpolated appear to be more persuasive when one talks about the collective generational trauma because the personal details can sensorially enrich the consistence of the testimonies delivered by the disempowered.¹⁹

Depending on the styles adopted by each author, autoethnographic productions promise to “provide a more engaged, embodied, and ethically accountable analysis because they [advocate] a relational reading.”²⁰ Yet, regardless of the style, the accountment for the positionality in terms of age, race, gender, social status, religion, etc., represent key references in the autoethnographic publications. Such elements featuring the peculiarity of these texts must be seriously considered not only for their performative, embodied, politically empowering characteristics, but also for their envisioned therapeutic effect.²¹

More than other life – narratives genres, autoethnography can be regarded as an auctorial performative act and in the same time a call to defiance of the modes of knowledge production as conventionally pursued in the hegemonic Western academia.²² Nonetheless, despite of the emphasis on the subjective modes of knowing, one should not be tempted to consider evocative approaches from autoethnographic writings as opposed to the analytical inquiries. Depending on the author there is always a fine balance between these two aspects. Indeed, the hybridity of the autoethnographic text may apparently blur the lines between the two registers because, in fact, these writings’ purpose is to complement the scientific methodologies with the power of the evocative and creative modes of telling a story. By seeking to find a balance between facts and reiterated human values and feelings, an autoethnographic approach can also build bridges between the social sciences and the humanities.²³ What

---

¹⁸ Arthur Bochner, Carolyn Ellis, *Evocative Autoethnography ...*, pp. 243, 255; Yassir Morsi, “Using ‘Auto-Ethnography’ to Write about Racism...”, p. 510.

¹⁹ Tony E. Adams, Stacy Holman Jones, and Carolyn Ellis, “Introduction. Making Sense and Taking Action...”, p. 4; Yassir Morsi, “Using ‘Auto-Ethnography’ to Write about Racism...”, p. 507; Arthur Bochner, Carolyn Ellis, *Evocative Autoethnography ...*, p. 249.

²⁰ Aisha Durham, “Textual Experience. A Relational Reading of Culture”, in *Handbook of Autoethnography...*, p. 322.

²¹ Robin M. Boylorn, Mark P. Orbe, “Introduction. Critical Autoethnography as Method of Choice”, p. 17; Yassir Morsi, “Using ‘Auto-Ethnography’ to Write about Racism...”, p. 511.

²² Yassir Morsi, “Using ‘Auto-Ethnography’ to Write about Racism...”, p. 511.

²³ Arthur Bochner, Carolyn Ellis, *Evocative Autoethnography...*, pp. 65, 66, 218, 231.

seems to be crucial to the overall discussion about this biographical subgenre is in what way the reincorporation of the feelings in the modes of knowledge production may conduct to a new textual outcome capable to “to resist mythical normative perspectives” and ultimately to “challenge hegemonic presumptions about difference.”²⁴

Fictional, semi-fictional and even academic productions which have been published recently in the field of Romani studies display features characteristic to the autoethnographical writings. Recent conference presentations or publications show an increased interest in exploiting the resourcefulness of autoethnographic narrative. Roma and non-Roma authors seem attracted by this approach which invites both the authors and the readers to reflect on the personal participative involvement in the artistic and in the knowledge productions referring to topics such as the development of intellectualism, the trans-national Roma literature and linguistics, the legacy of the injustices deriving from confronting the supremacy of the white, etc.²⁵ In her valuable research, Paola Toninato rightly pointed that influenced by the post-colonial theories, Romani authors who have engaged in the process of renegotiating and redrawing the group’s image, have increasingly begun “to challenge hegemonic representation of the fictional «Gypsies» in particular through autoethnographic writings.”²⁶ Therefore, they adopted a “constructive confrontation”²⁷, critically looking at the process of self - representation identified in different productions such as the “autobiographic texts, short stories, diaries, poetry, fiction, handbooks.”²⁸ It has been observed that in their explorations Roma

---

²⁴ Robin M. Boylorn, Mark P. Orbe, “Introduction. Critical Autoethnography as Method of Choice”, pp. 17, 22.

²⁵ Stefania Cotei, “Discovering Whiteness: A Critical Autoethnography of How Mindfulness can Help us Move beyond the Victim Perpetrator Paradigm”, in *Critical Approaches to Romani Studies*, May 18 – May 20, 2022, Hybrid conference at Södertörn University, Stockholm, Abstracts, <https://www.sh.se/download/18.5e5550aa18002b8586b918f9/1651656687597/Abstracts%202022.pdf> [last accessed 06.04.2023], p. 11; Russel Patrick Brown, “Towards Romani Intellectualism: Autoethnography as Method of Activism”, in *Critical Approaches to Romani Studies*, May 18 – May 20, 2022 Hybrid conference at Södertörn University, Stockholm, Abstracts, <https://www.sh.se/download/18.5e5550aa18002b8586b918f9/1651656687597/Abstracts%202022.pdf> [last accessed 06.04.2023], p. 8; Jelena Filipović, “Transdisciplinary qualitative paradigm in applied linguistics: autoethnography, participatory action research and minority language teaching and learning”, in *International Journal of Qualitative Studies in Education*, Volume 32, Issue 5, 2019, pp. 493-509.

²⁶ Paola Toninato, “Translating Gypsies. Nomadic Writing and the Negotiation of Romani Identity”, in *The Translator*, Volume 12, No. 2, 2006, p. 240.

²⁷ *Ibidem*, p. 241.

²⁸ *Ibidem*.

authors purposely position themselves as “cultural mediators between Roma and the Gadžé cultures.”²⁹ It is true that most of the studies already published focus on the literature produced by Roma authors from the Western European milieu, some sonorous names already becoming emblematic/canonical in voicing the Roma people.³⁰ In preparation of the terrain for future autoethnographic surveys relevant for the Eastern European and specifically for Romanian Roma, a series of publications have been recently edited. Elena Marushiakova and Vesselin Popov coordinated a series of volumes that are portraying the main Roma representatives who through their activism struggled to give voice to the ethnic group they claimed to represent.³¹ Petre Matei also published a significant volume in which he covers the articulation of Romanian Roma identity in the interwar printed press.³² However, the afore mentioned projects only covered the first half of the 20th century and only a restricted number of texts may be reckoned as autoethnographic productions. An exception is the tackling of the matter of Roma publications in the interwar Romania by Raluca Bianca Roman. She highlighted the political emancipative purposes of the literary texts (e.g. letters, reviews, poems, songs etc.) published in the Roma press and in the non - Roma daily and cultural journals³³. Even though presently one can record an affluence of printings giving voice to the representatives of the ethnic group, the publications authored by Romanian Roma from the post-communist period, continue to remain almost entirely unexamined.³⁴

---

²⁹ *Ibidem*, p. 240.

³⁰ Thomas Acton, “Foreword”, in Ian Hancock, *The Pariah Syndrome. An Account of Gypsy Slavery and Persecution*, Ann Arbor, Karoma Publishers, Inc., 1987, p. XII.

³¹ Elena Marushiakova, Vesselin Popov (eds.), *Roma Voices in History. A Sourcebook. Roma Civic Emancipation in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II*, Paderborn, Brill-Schöning, 2021; Elena Marushiakova, Vesselin Popov (eds.) *Roma Portraits in History Roma Civic Emancipation Elite in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II*, Paderborn, Brill-Schöning, 2022.

³² Petre Matei (ed.), *Mișcarea romă din România în presa interbelică: 1933-1941*, Cluj-Napoca/București, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale/Editura Institutului pentru Studierea Holocaustului din România “Elie Wiesel”, 2022.

³³ Raluca Bianca Roman, Sofiya Zahova, Aleksandar G. Marinov (eds.), “Romania” in *Roma Writings. Romani Literature and Press in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II*, Paderborn, Brill/Ferdinand Schöningh, 2021, pp. 93-128.

³⁴ An exception is represented by previous research I undertook years ago. See: Marian Zăloagă, “Semantica rasei - De la clasificări tradiționale ale „țiganului” la discursul elitei rome din România contemporană”, in *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”*, XI, 2008, pp. 157-188.

Religion and religiosity and their significance in the Romanian Roma autoethnographic productions

In the present paper I chose to focus on the relevance of religiosity and religion in the life - narrative volumes published by two ethnic Roma activists from post-communist Romania. Rudolf Moca's "O picătură de viață" (2007)³⁵ and Valeriu Nicolae's "Țigan. Țândări!" (2022)³⁶ are rare but extremely valuable exercises of autoethnographic writing authored by Roma elites from Romania. What the two Roma representatives have in common is their engagement with the political representation of the ethnic group at different levels, regional respectively national and transnational. Both authors have a considerable degree of familiarity with journalistic activity. Having already been public spokesmen encouraged them to get engaged in a process of textual performativity of the selves³⁷ deemed to reveal certain peculiarities of the ethnic group they had chosen to give voice to.

The styles adopted by each author in telling their life - stories differs. It ranges from the implied religious emotiveness to a critical provocative stance. Despite the difference in the style and overtone, these texts are an intentional exhibition and exploration of the personal experiences, implicitly aiming to provoke emotional reactions, respectively, to trigger a response of the Roma or of the non - Roma readership to the social injustices.³⁸ In their writings, both authors confront the widely shared prejudiced discourses which also affects the understanding of the Roma people's spiritual and religious life. To a certain degree, the examination of these two life narratives under this specific aspect, is relevant because they may complement the cultural ethnographical, sociological and historical studies dedicated to the religious affiliation or to the forms of religiosity of the Romanian Roma people, authored by in-group intellectuals during the post - communist period.³⁹

---

³⁵ Rudolf Moca, *O picătură de viață*, Cluj-Napoca, AMM, 2007.

³⁶ Valeriu Nicolae, *Țigan. Țândări*, București, Editura Asociația Casa Bună, 2022.

³⁷ See also: Aisha Durham, "Textual Experience a Relational Reading of Culture", in *Handbook of Autoethnography...*, pp. 322-323.

³⁸ Heewon Chang, "Individual and Collaborative Autoethnography...", p. 60.

³⁹ See: Delia Grigore, *Curs de antropologie și folclor rrom: Introducere în studiul elementelor de cultură tradițională ale identității contemporane*, București, Editura Credis, 2001; Vasile Burtea, *Rromii în sincronia și diacronia populațiilor de contact*, București, Lumina Lex, 2002; V. Burtea, "Religiozitatea rromilor din România și raporturile acestora cu bisericile", in Dieter Brandes & Olga Lukacs (eds.), *Un proiect de reîmpăcare a bisericilor – Punte între biserici, culturi și religii*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2007, pp. 241-245; Vasile Ionescu, *Rromii – o istorie culturală. A doua abolire și imperativul etic al recunoașterii*, București, Editura Centrului Național de Cultură a Romilor, 2022; Petre Petcuț, *Rromii. Sclavie și libertate. Constituirea și emanciparea*

Autoethnographic works like those I am considering in the present paper are also relevant for the research in the field of lived religion. In fact, autoethnographic productions and the studies focusing on lived religion share a common trait that is their hybrid character. They are located at the intersection of the social sciences and the humanities, and both are informative about the everyday, bodily sensorial and emotional experience of the ordinary and/or marginalized people.⁴⁰

There are several factors that persuaded me to inspect the significance of the religious/-ity in the emerging Romanian Roma literature. For a very long period, religious references have been markers that contributed to an overstated otherness of the Romanies. Attributed infamous religious behaviour or even sheer irreligiosity has been discursively rehearsed to justify the long lasting rejective practices towards the Roma ethnics. Even nowadays, in an apparently secularized context, derogative labelling, hate and racist discourses, which has lately become to be coined as manifestation of antigypsyism,⁴¹ may infer religious references that can legitimize the social exclusion of the Romanies. In spite of significant transformations occurring in post-communist Romania with respect to the manifestation of religiosity among non-Roma and Roma ethnics, segregating practices continue to be a reality. They can be immediately relevant and manifest through the exclusion of the ethnic Roma from sharing the same burial sites with the non - Roma communities affiliated to traditional churches.⁴²

---

unei noi categorii etnice și sociale la nord de Dunăre 1370-1914, București, Editura Centrului Național de Cultură a Romilor, 2015; Marius Căldăraru, *Particularitățile misiunii Bisericii Ortodoxe Române în comunitățile romilor căldărari*, București, Editura Universității din București, 2022.

⁴⁰ Nancy T. Ammerman, "Lived Religion as an Emerging Field: An Assessment of Its Contours and Frontiers", in *Nordic Journal of Religion and Society*, Volume 29, No. 2, 2016, pp. 84, 90; Meredith B McGuire, "Individual Sensory Experiences, Socialized Senses, and Everyday Lived Religion in Practice", in *Social Compass* Vol. 63(2), 2016, pp. 152–162.

⁴¹ Ian Hancock, *The Pariah Syndrome...*, passim; Ian Hancock, *Danger! Educated Gypsy. Selected Essays*, (ed.) Dileep Karanth, (Hertfordshire: University of Hertfordshire Press, 2010), pp. 42-46, 107-114, 277-278; Wolfgang Wippermann, *Wie die Zigeuner. Antisemitismus und Antiziganismus im Vergleich*, Berlin, Elefant - Press - Verlag, 1997; Wolfgang Benz, *Sinti und Roma: Die unerwünschte Minderheit – Über das Vorurteil Antiziganismus*, Berlin, Metropol Verlag, 2014; Jan Selling, Markus End, Hristo Kyuchukov, Pia Laskar (eds.), *Antiziganism: What's in a Word? Proceedings from the Uppsala International Conference on the Discrimination, Marginalization and Persecution of Roma, 23-25 October 2013*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2015; Iulius Rostas, *A Task for Sisyphus: Why Europe's Roma Policies Fail*, Budapest & New York, Central European University Press, 2019, pp. 10-20.

⁴² The phenomenon is encountered in the parish graveyards from the rural milieu. See: Sorin Gog and Maria Roth, "The Roma People of Romania", in Michael D. Palmer

Such bitter occurrences have been documented by academic studies and NGO's reports elaborated by social and cultural scientists. I find it stimulating to look at the rare life - narratives of the Romanian Roma elites and to discern whether by means of religious references and/or practices authors might have sought for and/or succeeded to establish fraternal relations with the majorities or, on the contrary, such references only infer frustration or revolt against a prolonged unfair treatment from the side of the members of the traditional churches.⁴³ The religious references at the level of these autoethnographic texts may also be correlated with the research undertaken by cultural anthropologists which have delivered rich evidence with regard to the religious ardor manifesting among the Roma which eagerly went into the direction of religious conversion. It has been asserted that the phenomenon of religious conversion led to the abandonment of traditional beliefs and also of the forms of semi-/religious practices associated with the exotized Roma culture. Admittedly, this phenomenon implied the disaffiliation from the regionally hegemonic confessions which had social consequences. It has contributed to a renewed process of othering of the Roma converts in relation to both the out-group and the in-group members. Indeed, cultural anthropologist and sociologists of religion have identified the emergence of more or less elaborated personal narratives of religious rebirth shared by converted Roma people, which, in my opinion, can be regarded as proto-auto-ethnographical exercises. Their examination has highlighted that by means of religious re-affiliation, Roma ethnics might seek to escape social marginalization. Beyond intentions, the process had various consequences. It stimulated tendencies of auto-assimilation or it was able to create a moralistically purged new ethnic imaginary conducting to the auto-segregation of certain communities of converted Roma.⁴⁴

Having in mind the personal testimonies recorded and examined in the afore mentioned studies, in the present paper I am interested to understand whether this mass of academic literature - which hinted that the religious re-affiliation may be understood as a move instrumental in obtaining social deliverance and/or justice -

---

& Stanley M. Burgess (eds.), *The Wiley-Blackwell Companion to Religion and Social Justice*, Malden, MA, Blackwell Publishing, 2012, pp. 389, 391; Vasile Ionescu, *Rromii – o istorie culturală...*, p. 61; Vasile Ionescu, "Legislația și instituția sclaviei rromilor în Țările Române. O contribuție antropologică", in Adrian-Nicolae Furtună (ed.), *Culegere de Studii Rome*, București, Editura Centrului Național de Cultură a Romilor, 2022, p. 35.

⁴³ Sorin Căce, Cristina Tomescu, Daniela Cojocaru, "The Role of Religion in Several Roma Communities", in *Revista de Cercetare și Interventie Socială*, 36, 2012, pp. 162-177; V. Ionescu, *Rromii – o istorie culturală...*, p. 70.

⁴⁴ Sorin Gog and Maria Roth, "The Roma People of Romania", pp. 394, 398.

has any correlative in the texts of the two Romanian Roma authors. Unlike the interviews employed by the social scientists, the texts I am addressing in my study are more sophisticated in the ways they tackle the religious matters. Purposely or not, they also contribute to the transnational and cross-border Roma literature.⁴⁵ More than the academic productions which has fewer potential readers, semi-literary Roma authored texts may be regarded as veritable attempts to “re-claim Romani-ness” by means of overt expression of “a new Romani subjectivity – a subjectivity that is firmly rooted in counter-histories of Roma.”⁴⁶ The resulting counter-narratives are veritable samples of writing - back which, broadly speaking, can be regarded as post - positivist challenges to the knowledge production dedicated to the Roma people. The autoethnographic productions I am referring in this paper elaborate around facets of the Romanian Roma identities, and utterly represent undertakings with strong social and political implications. Having higher chances to be read outside the academia, these Romanian Roma life-narratives are undeniably thought to reply and to dismantle the hegemonic modes of imagining the Gypsies.⁴⁷

Despite its heterogeneity, the enriching body of Roma literature seeks to take control, by means of different narrating strategies, over the self - representation of the heterogenous groups confronting with a “traumatic collective experience.”⁴⁸ A perceptible denouncing tone can be traced in both texts I am focusing on which underscores the political significance of these writings. It has been generally acknowledged that many of the Roma literary productions have an “(auto-)biographical or docufictional character”⁴⁹ and that quite often the auctorial “self-representation might [...] fulfill some of the general expectations of what Roma are supposed to be and do”⁵⁰. From a positivist perspective, this would automatically be regarded as a specious approach. However, due to the power of its subjectivity, the Roma literature needs to be regarded as an assumed political exercise aiming the cultural decolonization and the emancipation of the Roma people. Authors hope to achieve this goal by voluntarily turning themselves into public voices. By narrating their lives, they attempt

---

⁴⁵ Marina Ortrud M. Hertrampf, “Romani Literature(s) as Minor Literature(s) in the Context of World Literature: A Survey of Romani Literatures in French and Spanish”, in *Critical Romani Studies*, Vol. 3, No. 2, 2020, pp. 42-57.

⁴⁶ Ioanida Costache, “Reclaiming Romani-ness: Identity Politics, Universality and Otherness or, Towards a (New) Romani Subjectivity”, in *Critical Romani Studies*, Vol. 1, No. 1, 2018, pp. 30–43.

⁴⁷ *Ibidem*, pp. 39, 42.

⁴⁸ Ana Belén Martín Sevillano, “The Romani Ethos: A Transnational Approach to Romani Literature” in *Critical Romani Studies*, Vol. 3, No. 2, 2020, pp. 24-40.

⁴⁹ M. O. M. Hertrampf, “Romani Literature(s)...”, p. 50.

⁵⁰ A. B. M. Sevillano, “The Romani Ethos...”, p. 34.

to normalize or banalize the Roma, hence, undermining the influence of the bohemian, the mystical, the unordinary and the non-conformist Gypsy as it has been imagined in the non – Roma literature.⁵¹

Such texts can be regarded as typical examples of “*para-literature*”⁵² which are addressing both non - Roma and the young generation of Roma readership who uncritically absorbed elements of the identity prescribed to the “Gypsy Other.”⁵³ In the struggle for recognition and emancipation from the normative pan-Christian prejudiced discourses, each Roma author has the potential to turn into a prophet for the minority. Some may be aware and accept this mission while others may not.

In my opinion, Romanian Roma authors engaged with autoethnographic writing have the standing to illustrate the past and/or the contemporary everyday biases Roma people have been confronting with. Their texts shall not to be regarded as unserious and easy productions or as eventual appendixes to the social research that has been already carried by Roma and non-Roma academics. Since they draw on the manifestations of lived religion recollected through various episodes from the authors’ life, they need to be earnestly considered and be regarded as complementary testimonies about the religiousness manifesting within the Roma culture.

Two Romanian Roma authors’ profile and the prospective reception of their writings

The authors of the texts I am scrutinizing are two Romanian Roma males which chose to voice the Romanian Roma by taking advantage of their higher education. Indeed, this cultural capital makes them peculiar in the mass of Roma population who have generally been struggling to graduate both in communist and post-communist times. However, in spite of their higher education it does not mean that their life - path was free of material hardships that is recognized to be transgenerational and frequently associated with the Roma communities. Although they belong to different generational cohorts, their life - narratives show the recurrence of these patterns of acute material insecurity. Despite the divergence in the age category, their autoethnographic texts were published nearly to a similar stage in life. Considering the cumulative life experiences as matured men and their education, they both found it relevant to

---

⁵¹ Oksana Marafioti, “Romani Identity in Literary Practices”, in *Critical Romani Studies*, Vol. 3, No. 2, 2020, pp.116-121; A. B. M. Sevillano, “The Romani Ethos...”, p. 33.

⁵² Ileana D. Chirilă, “Unity or Contiguity: Expanding the Field of Romani Literature”, in *Critical Romani Studies*, Vol. 3, No. 2, 2020, p. 20.

⁵³ O. Marafioti, “Romani Identity in Literary Practices”, p. 117.

reflect to their Roma identity from the position of agents involved in the voicing of the ethnic group in the post-communist Romania. It is essential to point that their narratives and specifically the religious references in these texts occur in a pluri-confessional landscape when the options for the manifestation of lived religiosity are unhampered by repressive state policies. However, both recover in their texts episodes from the Communist times, when the ethnic group was not officially recognized as a minority and when the religious affiliation of the Roma aspiring elites was monitored by secret police (Securitate).⁵⁴

One of the notable differences between the life-paths and implicitly the content of the life - narratives of the two Romanian Roma authors can be identified to the level they had reached in the process of representing the marginalized ethnic group. Hence, Rudolf Moca belongs to the first generation of post-communist Romanian Roma who after the regime change joined the group of public voices speaking on behalf of the vulnerable group.⁵⁵ His area of representativity can be located at regional level. Moca's public engagement in service of the Roma cause illustrates that the political representation of the Romanian Roma was from the very start influenced by factionalism deriving from regional cultural and historical conditions. On the other side, Valeriu Nicolae, has been coming of age exactly in the post - communist years when the social precarities and life choices brought him not only to different countries and continents, but also gave him the chance to play a part in the representation of the ethnic groups at a national and international stage.

Inevitably, their becoming as ordinary Romanian citizens, was influenced to some extent by the communist state atheistic view of the world. As a consequence, their life - narratives can be contrasted with the texts authored by non-Roma who insisted on the significance of the self - entitled King Cioabă, a Romanian Roma traditional leader from Sibiu, who claimed to be a central political representative of the ethnic group and, also, performed as neo-protestant pastors.⁵⁶

In contrast to the life of the hyper-mediatised Romanian Roma king, Valeriu Nicolae's and Rudolf Moca's communist education and their post-communist life trajectories impacted on the way they

---

⁵⁴ Manuela Marin, "Romii și regimul comunist din România", in Liliana Corobca (ed.), *Panorama comunismului în România*, Iași, Editura Polirom, 2020, pp. 465-477; Manuela Marin, "Studiu introductiv," in Manuela Marin (ed.) *Romii și regimul comunist: marginalizare, integrare și opoziție*, Vol. 1, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2017, pp. 57-63.

⁵⁵ Franz Remmel, *Die Roma Rumäniens – Volk ohne Hinterland*, Wien, Picus Verlag, 1993; Franz Remmel, *Alle Wunder dauern drei Tage. Vom Bulibascha der Zigeuner zum Kaiser der Roma*, Reșița, Editura InterGraf, 2005.

⁵⁶ F. Remmel, *Die Roma Rumäniens...*, pp. 89, 93, 94, 95.

accounted for their individual and collective identity as Romanian Roma. In both cases, the voicing of their *Romani-ness* has been, at first, made public in the mass media. R. Moca hosted a series of broadcastings dedicated to the Roma people at the local television and radio stations from Târgu – Mureș. He also produced an amateurish movie with anthropological claims, accompanied by a book published at a small local publishing house.⁵⁷ For his part, Valeriu Nicolae got involved in journalist activities, and collaborated with national newspapers. Due to his power of argument and to international expertise to the Council of Europe he became a representative of the Roma in a technocrat government. Much of his professional expertise and public engagement, which has always had a social and charitable feature transgressing rigid ethnic boundaries, brought him a wider public acknowledgement and audience. The respected French – German ARTE TV - channel highlighted his activity in addressing social inequalities in one of the worst famed slums in Bucharest.⁵⁸

The texts I am focusing on in this study bear an undeniable personal character and show the intricacy between analytical and evocative styles. In order to have a wide-ranging picture on how religious reference is or is not found relevant in self - narratives of the two Romanian Roma authors, I have chosen to refer only to those fragments that explicitly or implicitly hint to the religious life and to the experiences which are formulated quite often only by a vague reference to a religious institution and/or to a set of dogmas. Inevitably, conditioned by the content of the two autoethnographic volumes and influenced by the approaches adopted in the studies of lived religions, I chose to explore the ongoing process of personal encountering with the religiosity as it has been manifesting in parallel to the churchly routine and its ritual and practices. Thus, I am considering all sorts of religious and spiritual reference that are often unspecific from the perspective of the adherence to a denomination.⁵⁹ My analysis also acknowledges the effect of the popular religiosity in developing and maintaining a specific attitude toward a marginal/(-ized) group and subsequently highlights how the resulting outcome

---

⁵⁷ Rudolf Moca, *Rromii, Oamenii Focului. Tradiții, Obiceiuri, Legende, Basme, Mituri și Descântece din Folclorul Oral*, Târgu Mureș, Editura Nico, 2011. In this volume Moca collected various customs from rural milieu of Mureș County documenting the participation of ethnic Roma in carols singing (pp. 60-61) and the practice of fasting for the pascal celebration, their participation to the Mass celebrating Christ resurrection held in protestant or neo-protestant churches where the Roma believers have been registered (p. 62). In the previous pages he emphasized the very particular feature of Roma religiosity understood as a bricolage of non-Christian mythologies and a reinterpretation of Christian beliefs.

⁵⁸See: <https://www.arte.tv/en/videos/104796-003-A/re-bucharest-s-lost-children/> [Last accessed 05.04.2023].

⁵⁹ N. T. Ammerman, "Lived Religion as an Emerging Field...", p. 87.

was experienced and expressed in the textual life - narrative articulated by the in-group voices. Intentionally or not, episodes from these autoethnographic productions are able to reveal levels of internalization, accommodations to and even response strategies developed by ordinary Romanian Roma individuals to prejudiced discourses and to social practices which determined the authors and/or other discriminated co-ethnics to navigate between multiple or go beyond any religious affiliation.⁶⁰

Despite obvious unevenness noticeable at the level of authorial style, unilateral or plural cultural referentiality and to the extent of reception,⁶¹ I consider the two samples of Romanian Roma autoethnographic productions as illustrative for the way in which present day Romanian Roma voices chose to argue on how religious references have been staying behind the cultural stigmatization of the Roma. In the same time, these writings can be illustrative for the way in which certain Roma individuals – i.e., family members or acquaintances – were able to formulate responses to the societal antigypsyism manifesting, in an inconspicuous or in an obvious manner, in the communist and post-communist Romanian society.

Although a parallel examination would seem more scholarly appropriate, I prefer to examine the productions in a sequence. The motivation behind this approach on the matters is determined by the acknowledgment that their personal testimonies are unique and highly situational. Therefore, a symmetrical comparative approach would be more likely to impoverish the semantical value of the qualitative references to religion each author decided to recollect and draw on in the published life - narrative. Inevitably, in the conclusion I will reflect upon the commonalities and the particularities of each voice as they are relevant for the authors' situatedness.

Rudolf Moca's "drop of life". From the temptation of orientalism to the mundane practice of religious acculturation

Born, raised and professionally active in a multi-cultural and pluri-confessional Transylvanian County of Romania constantly scoring high in the national censuses with respect to the ethnic

---

⁶⁰ Marian Zăloagă, "The Religious Affiliations of the Romanies from Post-Socialist Romania. Considerations Concerning the In-Group Academic Productions", in *Review of Ecumenical Studies*, Volume 14, Issue 3, 2022, pp. 431-460; Marian Zăloagă, "Religious Affiliation as a Political Site of Contestation? Polemical Voices of a New Generation of Romanian Romani Authors", in *Acta Marisiensis. Seria Historia*, Vol. 4, 2022, pp. 129-162.

⁶¹ See: Mărișescu Deian-Nicolae review to Valeriu Nicolae, "Țigan Țândări", Casa Buna Association, Bucharest 2022, ISBN: 978-973-0-36105-6, in *Review of Ecumenical Studies*, Volume 14, Issue 3, 2022, pp. 558-560.

declaration of the Roma identity, in the last decades Rudolf Moca has been a very active public figure. As already pointed, he has been a TV and radio producer, having developed a long career as a puppeteer at the Târgu - Mureş theatre for children. Already in the first pages of his autoethnographic book, he underscores that from the very beginning of his existence he had to face the effects of racial discrimination. Unexpectedly, firstly it manifested in-group, more specifically in his family. He shows how the grandmother, from his father's side, went stigmatizing and bullying him due to his blackness. The words use had been harsh and were in most cases verbalized through a series of curses targeted against him. They were expressed without any kind of remorse and, apparently, with nobody from the family circle being preoccupied or able to prevent them from proliferating. According to Moca, in a very rough tongue the grandmother discriminated between nephews. She openly favoured those nephews she was fond of, the so - called "angels" simply because they were "not like this black one, [a veritable "buffalo offspring"] given birth by the Devil himself."⁶² Moca suggests that this demeaning and even persecutive attitude was motivated by the mixed Hungarian - Gypsy identity his grandmother had inherited. This biographical detail about the grandmother has a deeper social and cultural significance. It unveils the effects of internalized racism, in the same time being illustrative for other forms of cultural racism manifesting at regional level. Else said, Roma people from the present - days Mureş Country appear to have overtaken from the out-group (e.g., the Magyars) an antigypsy discourse, which came to be appropriated and instrumentalized in-group in a stigmatizing fashion.

In Moca's text, the portrait of the persecutive grandmother is overwhelming because her power position was not only relevant in-group but also out-group. To some extent, her witch crafts gave her agency in relation to the *Gadjo* world and inside the family environment, as well. One may suspect that in order to vindictively reply to the long discriminatory treatment, Moca choses to compare the perpetrator - grandmother with a devilish hag. Accordingly, Moca writes that she had "magical powers and [was regarded by everyone as] a sister of the Devil. Some had seen her while hanging around in the graveyards", even at the age of 78.⁶³ Moca seems to be convinced that the grandmother was definitely "involved with impure matters"⁶⁴ which the author claims, she had passed on to the persecuted grandson, not before he had been, once again, cursed not to unveil these secret knowledge to anyone, or else he would be affected by "the

---

⁶² R. Moca, *O picătură de viață*, p. 7.

⁶³ *Ibidem*, p. 8.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 14.

evilness of her witchcraft.”⁶⁵ In Moca’s narrative, witchcraft is associated with a type of informal but trans-ethnic form of empowerment because it exploited the religious superstitions of the non-Roma and Roma people alike.⁶⁶ The grandmother’s notoriety of being into the possession of Demonic powers, cunningly exploited to find a large clientele, is evoked through two references to her demise. Moca writes that the grandmother died at the venerable age of 117 and that “nobody attended the funeral, frightened that something wrong might happen”⁶⁷, because, several years before, when she had turned 100 years old, she had found herself into clinical death and shockingly woke up from the coffin during the wake. Allegedly, in Moca’s text this incidence was only possible “due to the power of the Satan, which married her.”⁶⁸ One may suspect that through this framing of the grandmother’s image, Moca retrospectively gets revenge for the discriminations he had to endure in a childhood in a milieu where any human being would expect to find unconditioned love, protection and eventually basic spiritual guidance. Instead, he had received the opposite. However, some ambivalent episodes he chose to recollect cannot be understood independent of the stereotypical internal and external representations the old Gypsy woman.

In contrast, to the stereotypical and apparently transcultural representation of the “old hag” exploiting of the powers of the malevolent magic, the figure of the mother is the embodiment of a pious believer. From the beginning, she is fervently praying for the integrity of the author as an unborn child, because she already had buried two children.⁶⁹ In many respects, the micro-familial unit the child Moca belonged to is described as very impoverished. In the book, the elder members are described as struggling to align to the banal and elementary practices of a Christian family belonging to the traditional denominations. The author does not make a specific declaration of faith, but in the third person he narrates that: “the Christmas was about to come. The child never had a Christmas tree.

---

⁶⁵ *Ibidem*, p. 14.

⁶⁶ Marian Zăloagă, “Magia țigănească. De la șarlatanie la procesul de disciplinare socială a lumii săsești în secolele XVIII-XIX”, in Toader Nicoară (ed.), *Disciplinarea socială și modernitatea în societatea modernă și contemporană (sec. XVI-XXI)*, Cluj - Napoca, Editura Accent, 2011, pp. 42-63; Ioan Pop-Curșeu, “The Gypsy-Witch: Social-Cultural Representations, Fascination and Fears”, in *Revista de Etnografie și Folclor/ Journal of Ethnography and Folklore*, New Series, No. 1–2, 2014, pp. 23-45; Marius Căldăraru, *Particularitățile Misiunii Bisericii Ortodoxe Române în Comunitățile Romilor Căldărari*, București, Editura Universității din București, 2022, pp. 124, 188-190, 208, 243, 245.

⁶⁷ R. Moca, *O picătură...*, p. 23.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 15.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 7.

The father bought a small one, and adorned it with painted nuts and tinsel made of coloured craped paper, biscuits and some apples...The child looked after only by the guardian angel and the Santa Claus, kneeled in front of the wonder tree, put his clasped hands for a prayer and uttered «Înger-Îngerașul meu» (My guardian little angel) the prayer his mother taught him.”⁷⁰ This evocative episode from the age of six years old is able to suggest that in the rural milieu, even in the ethnic Roma families, the basic familiarization with the Christianity, in terms prayers, would occur in the domestic life and was a self-assumed task of the women.

The meeting of another feminine character, namely Rudolf Moca's wife is recollected in almost pious and religious terms and regarded as a divine bless. The marriage with a woman “baptised with the name of the Saint Mary”⁷¹ is recorded in very precise temporal parameters, however, without any reference to the religious ceremony. The event occurred in the 1970s when the process of urbanization may have brought along a tendency of secularization, therefore, one may only presume that the event consisted only of a civil marriage. The supposition may be indirectly validated by the auctorial silence on this matter. On the other hand, the wife's passing is narrated as a veritable Christian martyrdom after a painful battle against cancer. Moca wrote: “On April 14, 1990, after the habitual hygiene, Maria refused to eat anything. [...] suddenly, she asked me to bring the Bible and read from it. I took the Holy Book from the shelf and randomly open it. It opened to The Psalms, I read,” and she, reportedly, asked him to listen to her last words “without interruptions”.⁷² This very intimate episode of separation and grief, is relevant because it indicates that an urbanised Roma family was in the possession of a Bible. The author considers it irrelevant to provide any information about the acquisition of the book. Being in their ownership, immediately after the fall of the communism, may suggest that in the new historical context the access to religious artefacts and to religious literature became a more facile matter. Looking at things in an even more autobiographical key, the possession of the Bible seems to have been regarded, also in a Roma family, as a protective and benedictory item. It was expected to provide with spiritual assistance and emotional relief for those family members confronting with an inevitable demise. Being read it involves it has not just a talismanic value, but the owners were, to a certain degree, convinced of its divine message.

---

⁷⁰ *Ibidem*, pp. 9-10.

⁷¹ *Ibidem*, p. 23.

⁷² *Ibidem*, p. 28.

The description of the burial of his wife is significant from several reasons. Moca recalls that “according to her expressed will, the body was taken to the native village and put to rest next to the remains of her father who died exactly on her birthday on February 2nd. The grave was covered with thousands of flowers. A cross and a plate to the remembrance of those who would be eventually passing by «Here rests, into God, Maria Moca. She lived 42 years!»”⁷³ Besides the dramatic effect, the biographical episode conveys something about the lived religion of ordinary Romanian Roma. Moreover, in a context when religious freedoms were regained and the assertiveness of confessional belonging could accompany it,⁷⁴ the Transylvania Roma author remains silent about the confessional belonging of the wife. Instead, Moca prefers to tell the story of an ordinary Roma family from the village Crăești (Adămuș) which for generations buried their deaths in the local parish graveyard. Unlike many studies on Roma, outlining the practice of the exclusion from the consecrated ground, Moca’s deposition suggests that the non- Roma local community did not embrace such a stigmatizing attitude. It contradicts the data delivered by some social studies which claim that the phenomenon has occurred frequently in Transylvania and Romania in the long historical run.⁷⁵

Another family moment which can hint to the lived religion of Moca’s Roma family refers to the wedding ceremony of his daughter. He recounts that it was arranged as a princely event, the bride being led to the church in a four horse - drawn carriage, according to the wishes of the adored mother and wife.⁷⁶ Again the confessional belonging of the Moca’s family members remains obscured. What appeared to be relevant to mention is that the event was deployed under the auspices of an institutionalised religious actor. Although staged in an extravagant manner - that may be understood as an attempt to compensate for the internalised stigma of the marginalized people facing years of impoverishment -, the fugitive information about the wedding indirectly suggests an integrative inclination illustrated by the adoption of conformist religious practices customary to the normative cultures. Moca’s life - narrative does not suggest the manifestation of an overt structural racism rooted in the religious institutional dogmas and / or manifesting in the local parishes’ practices. Yet, he hints that antigypsyism can be identified in

---

⁷³ *Ibidem*, p. 30.

⁷⁴ Ioan Popoviciu & Salomea Popoviciu, “Liderii religioși. Evoluții alternative: de la țiganul păcătos la țiganul mântuit”, in Elena Zamfir, & Vasile Burtea (eds.), *Prezent și perspective în cultura romă în viziunea intelectualilor, liderilor și oamenilor de succes romi*, București, CNCR Romano Kher & ICCV 2012, pp. 125-138.

⁷⁵ Sorin Gog & Maria Roth, “The Roma People of Romania”, pp. 389, 391.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 31.

the cultural discourses of the majorities which has consequences in the process of self-validation of the ordinary Roma. He repeatedly testifies to have encountered and experienced racial discrimination. At first it occurred in - group and only later in life outside it, and it derived from the social shortages of the Roma family, and in this specific case, was also a consequence of Moca's skin tone which made him easily identifiable as an archetypal "Gypsy". However, broadly speaking, the autoethnographic text published by Rudolf Moca infers that the discriminating powers of an adopted biased discourse may be, eventually, fought back by means of acculturations, spiritual guidance and popular debates with religious content. The series of broadcastings with parish priests from different communities available on line is also telling for Moca's effort to build bridges and question negative stereotypes in a dialogic manner.⁷⁷

Valeriu Nicolae's voice on the splintering power of the prejudices against the Gypsies

Valeriu Nicolae presents himself as an in-group voice who was born in an ethnically mixed Romanian - Roma family from the multi-cultural Banat region. However, he grew up mostly in the southern part of Romania where, from the point of view of religious affiliation, most of the population was Orthodox. Similarly, to Moca he also experienced discrimination due to his blackness and to the family's social - economic precarity. Like in Moca's volume the recurring reference to the angels represents a metaphor employed to suggest the alleged cultural and moral superiority of whiteness. Basically, the antagonism between the angels (i.e. the white people/non-Roma) and the vampires (i.e. the blacks/the Roma) represents the backbone of his ironic but symbolic representation of the world as an adult assuming a prevailing Roma ethnic identity. Societal racism against the Roma is, hence, expressed in these imaginary semi-religious terms. References to angels appear in the reverie of his uncle Gogu who had fallen in love with a Romanian girl and who in revolt, after

---

⁷⁷ It is interesting that most of them are engaged with local parish priest belonging to the main religious actor in Romania, that is the Romanian Orthodox Church. See: #RomoSapiens cu părintele-paroh Silviu Feier de la Biserica Ortodoxă cu Hramul Sf. Ierarh Nicolae <https://fb.watch/mKHLaPPnua/>; Despre rânduielile, obiceiurile și datinile creștinești ale sărbătorilor de iarnă <https://fb.watch/mKHyBiQID9/>; Spiritul duhovnicesc al preotului-protopop <https://fb.watch/mKHBjNmHre/>; Diferența dintre Taina Sfântului Botez și Rânduiala Bobotezei (Sfințirea caselor) va fi explicată - pe înțelesul tuturor - de Părintele: Vasile Iağăr <https://fb.watch/mKHDnkH0oc/>; În Întâmpinarea Sfintelor Paști! Biserica Ortodoxă -II- Iernut, cu Hramul „Sf. Nicolae”, - preot - paroh , părintele Stavrofor Silviu Feier <https://www.facebook.com/1301915771/videos/10225777530127266/> [last accessed 30.08.2023].

confronting with societal prejudices, chose to go in the mountains to find God and to stab him to death. After being found almost in a state of revelation, the uncle was repeating “«here come the angels» they are not white, they are exactly like us the Gypsies – brownish but with wings.”⁷⁸ Such passage which obviously transgresses reality suggests that fighting racism can be an irrational undertaking which would end up with the loss of one’s mind or have even worse consequences. To give more consistency to this personal belief, Valeriu Nicolae narrates the story of Liliana a young Roma girl who wanted to be white and escape rejection. She also fails to achieve this symbolic transgression because she accidentally died in a mountain trip. The episode recounting Liliana’s destiny finishes with the Valeriu Nicolae’s comment: “angels are too white for the Gypsies, we got stuck with the vampires.”⁷⁹ However, despite recognising the fatal risks brought by the endeavour to confront an internalized dichotomic cultural representation, Valeriu Nicolae states that “the mixing up between the angels and the vampires may happen”, although it is a rare occurrence.⁸⁰ Such episodes in which the stigmatization of Roma is metaphorically explored by means of imaginary supernatural references bring evidence for the highly nuanced and very complex manner in which Valeriu Nicolae articulates his life - narrative as a Roma.

Before going further with the discussion about the religious references interposed in the autoethnographic volume which Valeriu Nicolae has published in 2022, I find it useful to refer to several of his previous publications. In my opinion this is imperative since some of his articles may be revealing for his understanding on how antigypsyism could be conceptualised and how it has shaped Romanies’ personal and collective attitudes with respect to the religious actors from Romania. There is also an additional argument that can support my taking into consideration of the articles preceding the highly biographical volume published by Valeriu Nicolae. I could notice that even in some of his academic publications, the author sees no contradiction to address antigypsyism in a caustic and also very personal manner.

Hence in an article published in 2002 in an academic journal Valeriu Nicolae stated: “I am a Gypsy. But I was fortunate enough to grow up in a family that could ensure that I was well educated.”⁸¹ This statement outlines the awareness of the author of his privileged

---

⁷⁸ Valeriu Nicolae, *Țigan. Țândări*, București, Editura Asociația Casa Bună, 2022, p. 260.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 267.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 268.

⁸¹ Valeriu Nicolae, “Romanian Gypsies”, in *Peace Review: A Journal of Social Justice*, 14, 4, 2002, p. 385.

position. It is uttered in such a manner to give personal stance to a conventionally detached academic text. Adoption of a compassionate tone implies a divorce from the power of argument of the positivist discourse and a definite step towards the re-humanization of the social research. For the sake of credibility, an in-group voice may find such a personalized testimony a more potent way to successfully raise societal awareness about the marginalized and unprivileged Roma people. In his studies, Valeriu Nicolae has underlined that “antigypsyism is able to adapt and Roma people remain targeted regardless of the changes”⁸² occurring in some sectors like the religious landscape or at the level of the polymorphous manifestations of the lived religion. Despite some inaccuracies in his argument with regard to the emancipation of the church slaves,⁸³ Valeriu Nicolae’s article is conclusive for the manifestation of everyday antigypsyism. In an affected manner, he narrates about how a “brother and a sister [ended] in the orphanage because their father is in prison for stealing a coffin to bury their mother. The village priest refused to provide a funeral for the woman unless they had a coffin although he was aware that they were not able to afford one.”⁸⁴ Several pages later, Valeriu Nicolae also illustrates the pseudo - religious but obviously racist discourse from the pages of an extremist right-wing party newspaper. He informs that “During the elections, [the newspaper] «România Mare» printed a Christmas carol whose lyrics stated that the Romanian people was requesting [Vadim] Tudor [the leader of the party] to get rid of the Gypsies, the Hungarians and the Jews.”⁸⁵ In another article authored by Valeriu Nicolae while he was a representative of the Roma at European institutions, he acknowledged that “European Roma are not a homogenous group. [...] Roma in Europe follow a number of different religions: Christianity (Orthodox, Catholic and Protestant), Islam (both Shia and Sunni), Judaism, as well as atheism” and that the “prejudices against Roma are based not only on race, but on a combination - unique in each region or country - of religion, language, culture and physical appearance.”⁸⁶ In all the aforementioned texts, without being turned into a central points of reference, the religious biases continue to be recognized as elements able to give substance to the very “protean

---

⁸² Valeriu Nicolae, Towards a Definition of Anti-Gypsyism, (2006) at https://ergonetwork.eu/wp-content/uploads/2019/01/Valeriu-Nicolae_towards-a-definition-of-antigypsyism.pdf [last accessed 06.10. 2022].

⁸³ Valeriu Nicolae, “Romanian Gypsies”, p. 386.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 388.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 392.

⁸⁶ Valeriu Nicolae, Towards a Definition of Anti-Gypsyism, (2006) at https://ergonetwork.eu/wp-content/uploads/2019/01/Valeriu-Nicolae_towards-a-definition-of-antigypsyism.pdf [last accessed 06.10. 2022].

and polymorphous” anti-Roma discourses, ultimately to the antigypsyism.⁸⁷

In order to underline the harmful impact of an until recently ignored racial discourse, Valeriu Nicolae repeatedly underlines that what particularizes the antigypsyism is its historically demonstrated potential to dehumanize the targeted people.⁸⁸ In his academic articles, Valeriu Nicolae has demonstrated that the hate speech and grass-root practices directed against Roma can be traced in very mundane interactions. If this acute sense of stigmatization is highlighted from a personal perspective in peer - reviewed articles, where the author does not shy to use a first-person voice, it is unsurprising to see the matter similarly addressed in the autoethnographic publication, titled “Țigan. Țăndări” (Gypsy. Splintered into pieces).

Directly involved in policy making and in some charitable projects Valeriu Nicolae shares a bitter reflection on the immediate harsh realities he is witnessing on a daily basis. The autoethnographic feature of the “Țigan. Țăndări” is strengthened by the authors’ re-assertiveness of his belongingness to a marginalised minority. In sarcastic words, he upholds that “It is wonderful to be a Gypsy [...] partly human, partly animal, possessor of magical talents”⁸⁹ who must accommodate to the “disdain, rejection and the hate which are in fact a misunderstanding or a callous interpretation of a natural expression of the Christian love, actually, deployed to contribute to our «education».”⁹⁰ One may observe an unambiguous concord between the academic and non- academic texts in which Valeriu Nicolae addresses the topic of antigypsyism. In both sorts of publications, Valeriu Nicolae alludes that the racism against Roma can be diffusely rooted in religious beliefs and practices. The policies, the everyday attitudes and the practices towards the Roma are understood as “domestication” attempts undertaken by a normative and biased majority society. Considering the negative social effects as experienced by the targeted group, an ingroup Roma voice engaged in writing back may feel entitled to regard the non-Roma regulated system in which he needs to live as an unfair world “run by a sarcastic Divinity, [resignedly concluding that there] is no reason to expect it to be any different than it already is.”⁹¹

From the very first pages of his book, Valeriu Nicolae finds it significant to provide his readers with some reading keys. In this

---

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ Valeriu Nicolae, “Words That Kill”, in *Index on Censorship*, Volume 35, Issue 1, 2006, p. 137.

⁸⁹ Valeriu Nicolae, *Țigan. Țăndări*, p. 416.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 417.

⁹¹ *Ibidem*, p. 268.

respect he explains that the volume is organized in 50 chapters, the ones with prime numbers having a particular character while the rest being a mixture of fiction and residues of memories.⁹² The observation is significant since the author reiterates the mystical symbolism of the numbers, although he discloses to the readers that his formal education is leaning in the direction of the hard sciences. Correspondingly, Valeriu Nicolae refers to the number of books in the Catholic Bible, to the number of angels guarding the entrance to Hell as ascribed in the book of Quran, or to the numerological unit from the Bahai religion.⁹³ This speculative approach encourages him to uphold that “some hundred years ago, everything could be explained through magic. At the beginning of the Christian era the apostles were considered magicians. Jesus was a magician.”⁹⁴ Such religious references may seem erratic to most of the readers, but when considered within the overall organisation of the volume they emphasize the autoethnographic feature of the text. Mystical avowals appear to be appealed in order to advise a transcendental reading of the world. By incorporating these elements, the author hopes to be able to come closer to the cultural - spiritual peculiarities of an ethnic group he is identifying with. Else said, the construction of the self in the life - narrative would be incomplete without this belief in the supranatural dimension of life. Although they apparently may be contrasting with the rational superior education of the author, in fact, such beliefs are rather (re-)/called to complement his understanding of life. Indirectly, they would encourage the auctorial reconnection to the mysterious system of beliefs discursively associated to the Roma culture.

Like in the case of Moca's life - narrative, a feminine member of the family is designated to have been in the possession of magical powers. In this respect Valeriu Nicolae writes about his aunt Geta, who “was a toxic witch. And then she realised we were so much similar, only that I was younger and smarter. The tradition has it that the witchcraft is inherited on feminine line only. She had noticed that when I was angry with my mother she got ill, [...] that I was able to cure the dogs, that I came into possession of knowledge about the human bodies and the plants without having to learn too much about them.”⁹⁵ In line with the magical powers stereotypically attributed to the image of Roma woman,⁹⁶ Valeriu Nicolae, recalls an entire dynasty

---

⁹² *Ibidem*, p. 7.

⁹³ *Ibidem*, pp. 5, 6.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 8.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 9.

⁹⁶ I. Pop-Curșeu, “The Gypsy-Witch...”, pp. 23-45; Marian Zăloagă, Die ‘Zigeunerin’ als ‘Hexe’. Eine Analyse der gegenwärtigen und historischen Dimension eines Diskurses und seiner Bedeutung für Identität, in Herbert Uerlings & Iulia-Karin

of witches from his own family: “the great grandmother was a medicine doctor and a witch in our village [...] mother and the sister Geta have learned a lot of things from her, among which how the mushrooms have to be harvested and particularly which of them have a hallucinatory effect”. [However, more than her sister, aunt Geta] “has inherited the talents of the grandmother and has become a nurse and a witch.”⁹⁷ On an amusing tone, the author mentions that the mushroom recipes served to the multi-ethnic feminine clientele were essential for the exploitation of the naivety of the women “who were laughing a lot with Geta and listened to all the silly things they heard from her.” Notably, Nicolae divulges the ethnicity of the clientele, German and Hungarian, but also Roma women, designated as “co-ethnics who came over for a gossip or to remove a spell.”⁹⁸ In another places, the witchcraft skills attributed to aunt Geta are approached in an apparent ironical tone. Accordingly, “Geta also predicts the future in a cup of coffee, in cowries and does everything the women from Caransebeş, with no access to psychotherapy or to a psychologist, might be in need of.”⁹⁹ Again, the feminine magic as practiced by the aunt is presented as a sheer exploitation of some weaknesses encountered among a feminine clientele whose lived religiosity was confounding with a set of superstitious beliefs and practices. There is no hint to a potentially malevolent magic, but the entire performance of the aunt is interpreted as a process of emotional deliverance to the benefit of a playful clientele driven by sheer naivety. In a specific circumstance, the author himself actively and vocally dismantles Geta’s fortune telling, claiming that he “was not a Gadje” to be fooled around by such occult practices. However, his strong convictions that all these feminine practices were nothing but ridiculous beliefs could be reconsidered in the context when he narrates a life episode concerning a love affair with a Jewish - American upper-class female. Her name started with K. and his age and the date of meeting also coincided with the aunt’s foretelling, hence, prompting the author of the autoethnographic texts to transiently question his rationalist *Weltanschauung*.

The comprehension of the episodes where the magic is dealt with, reveals a Roma author who may adopt an ambivalent attitude. In my opinion, this is telling for Valeriu Nicolae’s *in-between situatedness* and for the inner confrontation going on between his

---

Pătruţ, (eds.), *‘Zigeuner’ und Nation*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag, 2008, pp. 551-569.

⁹⁷ Valeriu Nicolae, *Țigan. Țândări*, p. 84.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 85.

⁹⁹ *Ibidem*, pp. 90-91.

Gadje education and the process of self - identification with the Roma culture and spirituality.

Generally, the flexible approach to religiosity seems to be motivated by a set of traumatizing biographical occurrences. In Valeriu Nicolae's word "The Sundays were particularly cursed days [in my family, because] the alcoholic talents of my father collided violently with the professional obsessive talents of my mother."¹⁰⁰ Mundane troubles turned the weekly holidays into a perfect context for domestic conflicts which had not been prevented by the attendance of any member of the family to the religious services, regardless of the confession. It remains unclear whether the remoteness of the church from domicile of the Roma family, the lack of catechization or the indifference of the parish priest and of the Roma themselves, were standing behind this estrangement attitude in relation to the church/(es). Unlike sociological studies exploiting narrative interviews with Roma and non-Roma,¹⁰¹ Valeriu Nicolae is not interested to pinpoint a clear cause. However, speculations can be advanced since the autoethnographic productions basically invites the reader to personally get involved with the text.

Therefore, although the representatives of the traditional churches could choose not to get involved with the catechisation of the Roma during the communist and/or the post-communist times, the idea of religious indifference cannot be extended to all the Romanies mentioned in Valeriu Nicolae's book. In this respect, the author recounts how his mother reacted to a neighbour who cursed her lad by referring to the churchly act of viaticum (i.e. "grijania").¹⁰² On the other hand, going to church required a certain sartorial code many Roma would not afford. Possibly, the non - attendance to the church services of the Romanies accounted for in the book could have been motivated by the precarity of material condition they were confronting with. This supposition is indirectly suggested by an episode in which Valeriu Nicolae illustrates the level of everyday poverty in a marginal neighbourhood. Over there, according to the inhabitants' understanding - adopted as an acceptable point of view by the author himself -, "if you see someone in a suit it means either he went out begging, or was involved into evangelization."¹⁰³ In theory, this would work as an acceptable explanation which might motivate

---

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 59.

¹⁰¹ Octav Cristea, Puiu Lățea, Liviu Chelcea, "Stigmatul etnic la o comunitate de rromi", in *Romanothan. Studii despre rromi*, Vol. 1, No.1, 1997, p. 65; Sorin Căce, Cristina Tomescu, Daniela Cojocaru, "The Role of Religion in Several Roma Communities", p. 175; Sorin Gog & Maria Roth, "The Roma People of Romania", p. 391.

¹⁰² Valeriu Nicolae, *Țigan. Țândări*, p. 146.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 54.

why Roma have chosen not to attend the customary gatherings of the traditional churches. By being absent, they prevented to be judged by the normative parish members or by the parish priest and would not suffer the effects of stigmatization and exclusion.

Nonetheless, it is likely that non-attendance to the church services would be simply a personal choice. At a certain point, Valeriu Nicolae mentions that he preferred to avoid interactions with an old friend who, he learned, “*went crazy with the religious matters.*”¹⁰⁴ Hence, he suggests that the avoided person has turned into a religious bigot. However, in the act of remembering the youth good year, the author agrees that there was something he had found appealing to religion, namely, specific religious edifices. He recalls that in Caransebeș he enjoyed “going, from time to time, to the Catholic church from the city centre, which was the most beautiful thing I had known”, the place of worship having also a family significance, as it was the church where his cousin Karina, born in a mixed Swabian - Roma family, had been baptised.¹⁰⁵

The attitude towards religious ceremonies is also recalled as fluctuating in time. As an individual Valeriu Nicolae could adopt either an infantile - exploitative or a pious – conformist attitude. In the first case, he describes how he initiated a friend to exploit the funerary convoys by blocking the way to the graveyard and asking for money in return.¹⁰⁶ Respectively, when he recollects the tragedy of Monica, an impoverished woman who died after a hard life and an unsuccessful series of seven surgeries, Valeriu Nicolae wrote: “today I have been together with Alex to buy what is required for the burial.”¹⁰⁷ All these personal positionalities and practices transcend definite religious affiliations which are rarely disclosed. They can only be envisaged due to the popular rituals mentioned or preformed, not exactly out of conviction but rather as mimetically reproduced customs. Commonly, the episodes that narrate manifestations of lived religion are expressed in supra-confessional and/or in ecumenical manner. Frequently, familiar or incidental Roma and non-Roma characters in Valeriu Nicolae’s life - narrative are described as being adepts of a similar approach to religiosity. However, when the author is returning to his personal convictions, the matter may eventually touch agnostic overtones.

In the autoethnographic volume, religious institutions and sites are considered only in challenging life situation when a pragmatic and immediate solution was expected. A good example in

---

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 117.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 37.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 95.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 131.

this respect is the episode encountered in the United States of America, when in a desperate circumstance the young Romanian Roma migrant found a telephone number and called the Chicago based “Romanian church and asked for help” and in a short period of time he was able to find a starting job.¹⁰⁸ However, with a detached nonchalance Valeriu Nicolae does not bother to explain or to justify himself and also does not bother to gainsay the long lasting accusation that Roma have been profiteers in religious matters.¹⁰⁹

On the other hand, during his staying in Chicago he had the chance to interact with a converted to Christianity Jewish layer who challenged him to discuss about his religious affiliation. The author narrates that she regarded herself to be a good Christian, therefore, considered it essential to insist on this topic since she had invited him into her opulent house. Valeriu Nicolae’s self-referential answer is formulated to represent a dismantling of her biased categorical thinking and of her implicit blind confidence in the divine blessing as reflected by her material affluence. He answered: “I have no damn idea what I am. God is a matter that works sensationally in moment of desperation, fear, hope – and as I am here - I supposed I am in a way connected to God. But does it make me a Christian, I am not sure about this?”¹¹⁰ Indirectly, Valeriu Nicolae suggests that certainties in this field would be impossible for him to formulate or to publicly affirm. In a defensive reply, he turns the casual discussion into a contestation of the American Christianity stressing that he noticed that the capitalism has corrupted the essential ideas of the founder and of the propagators of this system of beliefs. He felt it was legitimate to “judge the hypocrisy of the priest and the pastors or of the politicians who claim that your society is built on the word of God. In the end, [he stated] who is truly right, Saul who said he was inspired by Jesus, or Nietzsche reasoning that Saul was the biggest impostor?”¹¹¹ Wherefore such a critical philosophical interlude received a place in his life narrative? Possibly because of his ethnic identity, or, of his, at that time, social precariousness. Both could nurture his personal awareness that too strong beliefs and the social categorising that are related to religious doctrines and thinking are more likely to lead to all sort of discriminations. However, personally, Valeriu Nicolae seems to withstand the idea of formal assimilation through religious affiliation, although, he does not doubt the genuineness of the process. In this respect, he does not omit to

---

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 305.

¹⁰⁹ Matthew T. Loveland & Delia Popescu, “The Gypsy Threat Narrative: Explaining Anti-Roma Attitudes in the European Union” in *Humanity & Society*, 40, No. 3, 2016, pp. 334, 339-340. <https://doi.org/10.1177/0160597615601715>

¹¹⁰ Valeriu Nicolae, *Țigan. Țândări*, p. 313.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 317.

mention that the American Jewish female companion was listening to Catholic musical repertoire while she was jogging and lost her *Walkman*¹¹² which ultimately led to their re-encounter. Yet, as a Roma ethnic, he considers himself morally entitled to reply to any form of discriminatory practices by constantly interrogating every set of categorical thinking.

Valeriu Nicolae proves unfailing in rejecting bigoted religious discourses. He chooses to do so not only in the morally debauched America but also in other parts of the globe in contexts in which he would be expected to empathize with the groups facing everyday undignified treatments. He recalls an episode in the West Bank, where he witnessed the effects of the political, ethnic and religious radicalism among the young educated Palestinians. He recalls how, in his presence, they were joyfully celebrating when a local radio station broadcasted the death of some blown up Jewish soldiers. This attitude from the part of the victims of discrimination, generated an almost bodily outrageous reaction followed by a semi-religious reflection formulated by Valeriu Nicolae on his way to the airport. He noted: "I am looking to the Jewish, the Muslims and the Christian cemeteries from the Mount of Olives. I recollect the belief that the state of the body when we die will be like that at the Last Judgement and that we shall strive to be buried as close as possible to the eastern gate of Jerusalem which will hasten the rebirth [...] I am shattered inside. I wish, if it was possible, to be born again. I know it is impossible. Nevertheless, I would like to."¹¹³ Perhaps this episode illustrates best the author's assessment of three religious systems (e.g. the Judaism, Christianity and Islamism) textually related. Indirectly, the Romanian Roma author suggests that these religious systems seem to have failed their mission because in everyday context they apparently generate antagonistic, even deadly relations.

There has become customary in the academic literature to adopt a comparative approach with respect to antisemitism and antigypsyism and to look at the religious roots of the cultural prejudices targeting these ethnic groups.¹¹⁴ However, in his autoethnographic text, Valeriu Nicolae tends to look at the rhetoric of

---

¹¹² *Ibidem*, p. 310.

¹¹³ *Ibidem*, p. 304.

¹¹⁴ Antisemitism and antigypsyism have been lately examined in the context of the Holocaust research. Both are understood by historians as policies of ethnic cleansing. In the Romanian historiography a comparative approach had been undertaken by: Vladimir Solonari, *Purificarea Națiunii, Dislocări forțate de populație și epurări etnice în România lui Ion Antonescu, 1940-1944*, Iași, Editura Polirom, 2015, pp. 245-267; Viorel Achim, "Die Zwangsarbeit der deportierten Juden und Roma für die Wehrmacht in Transnistrien", in Dieter Pohl & Tanja Sebta (eds.), *Zwangsarbeit in Hitlers Europa. Besatzung, Arbeit, Folgen*, Berlin, Metropol Verlag, 2013, pp. 271-292.

the secular or of the religious representatives as unconvincing. This positionality prevents Valeriu Nicolae to be in tune with the victimary rethoric adopted by other historically persecuted groups. Accordingly, Valeriu Nicolae narrates an episode that occurred to a conference in the admittedly beloved Italy. He wrote: “A rabbi pop who was struck by inspiration talks as if he wants to win the world championship of emphatical talking about our relation to divinity. Overwhelmed with piety, I am rather thinking how nice would be to have right here a nice barbeque party with some music played by the cousin Guță or by Mr. Salam.”¹¹⁵ By trifling grave matters of the contemporary times, Valeriu Nicolae displays an assumed anticlerical position and concurrently his adherence to the idea of a highly intimate and genuinely tolerant and depoliticized religious experience. In Nicolae Valeriu’s life - narrative there is no room for a conformist discourse comparable to that dedicated by the non - Roma academia or by the Roma activists to the persecution of the minorities. On the contrary, the conference episode illustrates the author’s non-alignment to the cultural conventionalities agreed upon in the elite milieus and voiced by religious or secular representatives.

Rather than adjusting his life - narrative as an ethnic Roma so that it could be perfectly in tune with the studies dedicated to the social and religious cast-offs, Nicolae prefers to adopt a derisive attitude. He proceeds in this manner even when he refers to the religiosity of his adored mother. He calls her the “main priest - women of the god Ajax”, because every Sunday she used to ritualistically refresh the floor rugs.¹¹⁶ The hint to an act of penance can be straightforwardly deduced. Going even further on this line, in his effort to escape the dryness of the clerical (i.e. the rabbi of Florence) discourse, Nicolae accounts that he preferred to contemplate, almost in an animistic way, the Dolomites mountains panorama. The scenery is compared to the visual representation of “The Abduction from the Seraglio” as known from a kitschy wall carpet hanged on the walls of many Romanian and Romanian Roma families. Derisively the author explains that the representation could be mistakenly regarded as a religiously themed icon, which “my mother used to worship during Ceausescu’s time, when we were not in the possession of the 68 icons and the 43 «Last Supper» pictures which we acquired immediately after the 1989 Revolution. Luckily, several years later, my mother converted to neo-Protestantism and we got rid of all these. Only my father continued to be a dedicated worshiper of the demijohns despite all the wishes and prayers” of the desperate wife.¹¹⁷ The personal

---

¹¹⁵ Valeriu Nicolae, *Țigan. Țândări*, p. 356.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 60.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 357.

mocking overtone is noticeable. In the story telling process this kind of humoresque overtones may have a therapeutic effect that is, essentially, the aim of almost all life – narrative texts.¹¹⁸ Nevertheless, such pieces of private information can be regarded as hints towards the religious revivalism¹¹⁹ that occurred in the recent period in Romania and answered to the crave for religious practices partly hampered to manifest during the communist times. Taking as sample the religiosity of his own mother, Valeriu Nicolae's testimony reveals a continuity and, at the same time, a progressive readjustment of the lived religiosity during the period of transition from a repressive political regime to a democratic one. During the Communism regime and several years after this bygone authoritarian regime, the spiritual needs were poignant enough to lead to various forms of idolatrous manifestations. During the early post-communist years, it could consist in a propensity to purchase popular cult objects which came to decorate the entire domestic space. The owners expected that their possession would help them to overcome everyday problems occurring in- and outside the family milieu. Later, with the liberalization/diversification of the religious landscape in post-communist Romania, the phenomenon of conversion to neo-protestant churches gained solid ground in the Roma communities.¹²⁰ Without being specific about what confession did the mother adopt, the brief note in the pages of "*Țigan. Țândări*" is able to attest a transit from idolatrous/non-canonical forms of religiosity to the familiarization with the biblical text, a phenomenon embraced not only by a member of the family but surely by many other Roma

---

¹¹⁸ See: Hans Renders, "Biography in Academia and the Critical Frontier in Life Writing Where Biography Shifts into Life Writing" in Hans Renders and Binne de Haan (eds.) *Theoretical Discussions of Biography. Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*, Revised and Augmented Edition, (With a Foreword by Nigel Hamilton), Leiden Boston, Brill, 2014, pp. 172-734; Arthur Bochner, Carolyn Ellis, *Evocative Autoethnography...*, p. 246; Jillian A. Tullis, "Self and Others: Ethics in Autoethnographic Research...", p. 106.

¹¹⁹ Mălina Voicu and Andreea Constantin, "Religious Revival in Romania: Between Cohort Replacement and Contextual Changes", in Gert Pickel, Kornelia Sammet (eds.), *Transformations of Religiosity: Religion and Religiosity in Eastern Europe 1989 – 2010*, Wiesbaden: Springer Fachmedien, 2012, pp. 155-166; Cerasela Voiculescu, "Nomad Self-Governance and Disaffected Power Versus Semiological State Apparatus of Capture: The case of Roma Pentecostalism" in *Critical Research on Religion*, Vol. 5, Issue 2, 2017, pp. 188–208.

¹²⁰ Most complex studies in this respect are the following: László Fosztó, *Ritual Revitalisation after Socialism. Community Personhood and Conversion among Roma in a Transylvanian Village*, Münster, LIT Verlag, 2009; Joahannes Ries, *Welten Wanderer. Über die kulturelle Souveränität siebenbürgischer Zigeuner und den Einfluß des Pfingstchristentums*, Würzburg, Ergon Verlag, 2007; Martin Olivera, *Romanes. Tradiția integrării la romii gabori din Transilvania*, Cluj – Napoca, Editura ISPMN, 2012; Ioana Bunescu, *Roma in Europe. The Politics of Collective Identity Formation*, London & New York, Routledge, 2014, pp. 127-160.

converts. Whether this act of conversion was a personal attempt to escape stigma by integration in a new community of faith, as the sociologists of religion have asserted,¹²¹ or a manifestation of agency of the Roma individuals by replying to the marginalization of the normative churches, it is only to be speculated. In this respect, Valeriu Nicolae chose to leave the topic unelucidated and to the unbounded interpretation of the readership. The reader of his autoethnographic text is invited to give meaning to the specific episode and to the processes related to the Romanies' religious conversion. At any rate, it is obvious that in his book Valeriu Nicolae keeps deliberate distance from becoming directly or indirectly a promoter of any religious groups. Thus, the author avoids any antagonization with the nationally dominant traditional religious actor and at the same time expresses his own stand with respect to the free exercise of religion.

Throughout the text, various narrated episodes unveil an auctorial voice who openly rejects power relations partially deriving from the religious precepts and doctrines operating at national or international level. As a Roma ethnic, familiarized with the effects of stigmatization and rejection, Valeriu Nicolae feels entitled to make his point based on his immediate experiences, thus, turning his subjectivity into a public contestation and an invitation to the readership to approach life and the religious affairs in a non-doctrinarian manner.

Final Remarks

Contemporary readership is living in a self-proclaimed secular world and is expected to make sense of the self and of the world around by means of a rationalist type of narrative. Yet, even in this context, lived religion, religious affiliations and identity discourses associated with them are far from being socially and culturally insignificant. In fact, they seem to be very resourceful and are credited to have favoured the manifestation of a particular identity of the heterogenous Roma transnational project. Recently, there has been noted a propensity of the Romanian Roma elites to emancipate themselves from the discursive hegemonies of the past. By means of various publications, Roma elites took it decisively on the pathway of decolonization of knowledge production and the emancipation of the minds and souls. Whether this process will be achieved or not by

---

¹²¹ Sorin Căce, Cristina Tomescu, Daniela Cojocaru, "The Role of Religion in Several Roma Communities...", pp. 162, 165; Sorin Gog & Maria Roth, "The Roma People of Romania...", p. 394.

means of the increasing academic literature, this is a matter that, for the moment, can hardly receive a positive answer.

Nonetheless, are the life - narrative publications more appealing and consequently more suitable to support a veritable in-group process of ethnic emancipation and collective assertiveness? To a certain extent, my excursion into the autoethnographic writings of Rudolf Moca and Valeriu Nicolae may be taken as a proof that this endeavour can be auspiciously undertaken. Overall, in their books the two in-group voices are relating episodes from their existence as discriminated Roma individuals. Inevitably, their positioning towards religious and spiritual matters differs and are plotted according to profound auctorial subjectivity. In his text, Moca tends to show that familiarity with the traditional local religious customs has been able to facilitate a degree of social inclusion of the Roma people. On the other hand, Valeriu Nicolae is tackling the matters in a less clichéd and subordinated manner which may betray also personal iconoclastic stances. By his multiple references associated with various life circumstances, he is more likely to throw a more complex light on the possible attitudes available to a Roma individual when one encounters religious traditions and/or strives to concoct a distinct spiritual life-style.

On the whole, the printed productions authored by Rudolf Moca and Valeriu Nicolae bring evidence that at the level of their life experiences “hybridised practices of the lived religion can be highly personalised, offering the individual a personal agency.”¹²² In both cases, more or less canonical manifestations of spirituality and religiosity are recalled fugitively or comprehensively. There are some common tropes that have recurrence in their autoethnographic writings. A central one is represented by the exploration of witchcraft. The authors’ insistence on this topic may have at least two explanations. First, these practices are associated with the figure of some close feminine relatives. Secondly, they represent confirmations of long time reiterated cultural discourses drawing on the Romanies’ religious and social anomie. Manifesting either in relation to members from the in-group or from the out-group, the reference to occult beliefs and practices can be understood as a form of agency available to a disparaged and at the same time exoticized Roma culture.

However, when it comes to the spirituality and the lived religion practices and beliefs, the texts of the two Romanian Roma are not exclusively focused on these obscure practices. In many contexts, Roma women can be observed to be explicitly or implicitly acting as agents of religious inclusion, respectively, of religious dissidence. However, contrary to the narratives collected and epitomized by the

---

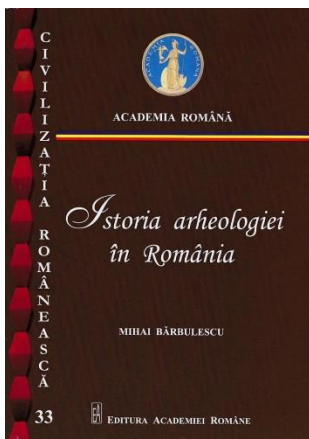
¹²² N. T. Ammerman, “Lived Religion as an Emerging Field...”, p. 87.

cultural and social researcher as reliable insights into the collective religiosity of the ordinary Romanian Romanies, none of the episodes referring to religion or religiosity, recollected in the autoethnographic texts under scrutiny, can indicate social emancipation achieved by means of conversion of the individuals or the communities sharing this ethnic background. Undeniably, expressions of religious bricolage¹²³ can be traced in these narratives. One can also identify a degree of confessional elusiveness or even indifferentism which appears to be common to both autoethnographic texts. Finally, even relatively vague expressions of anticlericalism - engendered by the awareness of active and/or passive participation of the Christian culture to the dehumanization of the Roma people in the long historical run -, never end up uttering antagonist attitudes of the Romanian Roma elites or the ordinary characters from the life narratives toward the traditional or newer religious actors.

---

¹²³ Mirel Bănică, *Bafta, Devla și Haramul. Studii despre cultura și religia romilor*, Iași, Editura Polirom, 2019.

Recenzii • Reviews

Mihai Bărbulescu, *Istoria arheologiei în România*, București, Editura Academiei Române, 2022, 500 p.

DOI: 10.2478/amsh-2023-0008

„*Istoria arheologiei în România*, apărută sub egida Academiei Române, este o lucrare monumentală care pe cuprinsul a 8 capitole parcurge cronologic principalele etape de evoluție ale arheologiei de pe teritoriul țării”. Cred că așa ar trebui să sune prima frază convențională despre o lucrare convențională

de istoria arheologiei. Însă parcurgând (recunosc cu destulă grabă) paginile lucrării am realizat că nu este deloc cazul. Deja în introducere se face precizarea că se adresează practicienilor arheologiei, cu avertismentul că „Disciplina pe care o slujesc nu a apărut o dată cu ei. Au fost atâția care i-au precedat, fiecare a adăugat ceva cu pasiune și cu trudă”. După care urmează o confesiune de credință: „doresc să reconcilies publicul cu arheologia, mai ales în deceniile pe care le trăim”. O reconciliere necesară cu atât mai mult cu cât arheologii sunt de multe ori considerați (câteodată până și de colegii lor istorici) niște ciudați care trăiesc în lumea lor și care nu fac altceva decât să-și impună mai mult sau mai puțin agresiv punctul de vedere. Orice istorie a arheologiei ar avea drept scop final și ar trebui scrisă pentru redefinirea disciplinei, pentru un „bilanț” de etapă. Socot că istoria arheologiei este fapt cultural, că a fost supusă vremurilor pe care le-a parcurs, legilor, instituțiilor de care a depins, pe care le-a slujit, școlilor în care se învăța arheologie: nu se poate despărți de ele. Aceste condiționalități vor fi înfățișate în carte. Și lucrarea nu se abate deloc de la aceste coordonate.

Astfel, primul capitol *Descoperirile arheologice întâmplătoare* abordează relația antichității clasice și a Evului Mediu cu descoperirile întâmplătoare printr-o îmbinare echilibrată de arheologie, istoria mentalităților și a erorilor umane mai mult sau mai puțin voite. Odiseea obiectelor izolate și a tezaurilor este dublată de completările istoriografice și constituie și ocazii folosite cu abilitate de autor de a prezenta și atmosfera istorică din epocile respective. Istoria comorii din râul Strei, a tezaurului de la Sănnicolaul Mare, Șimleul Silvaniei, Concești, Pietroasele, Apahida, sunt tot atâtea radiografii (și) ale vieții științifice, politice și de ce nu, sociale ale epocii în care au fost descoperite. Continuare organică este tema capitolului II,

Descoperirile arheologice intenționate, care merge tot pe firul cronologic de la primele „descoperiri”, de fapt jefuirea mormintelor, o „meserie” practică încă din antichitate (Zahir Havass: „cea de-a doua cea mai veche meserie din lume”). Elementul de absolută noutate este tema subcapitolului doi, *Căutarea comorilor. Date folcloristice*, cu atât mai interesantă încât depășește limitele unei istorii convenționale ale arheologiei. La fel de interesant este și subcapitolul dedicat regimului juridic al descoperirilor de comori în evul mediu și epoca modernă cu o cazuistică foarte bine realizată.

Capitolul III, *Cercetarea antichităților în secolele XV-XVIII*, reprezintă intrarea în miezul problemei: cercetarea inscripțiilor antice, nașterea și dezvoltarea primelor colecții de inscripții și alte antichități. Mezerzius, Matia Corvin, Gereb Laszlo sunt tot atâtea nume de care se leagă organizarea primelor colecții, modele ce vor fi imitate în secolele următoare și care vor sta și la baza elaborării primelor corpusuri de inscripții. Domnul Profesor face o completă trecere în revistă a colecționarilor epocii luminilor, cei care prin activitatea lor vor influența decisiv dezvoltarea epigrafiei și arheologiei în secolele următoare: Samuel von Brukenthal, Ignatius Batthany, Aranka György, Szatmari Pap Mihály. Tot în același registru se înscrie și tema subcapitolului 2, *Observarea unor vestigii arheologice și consemnarea descoperirilor întâmplătoare*, o extraordinară istoriografie a principalelor descoperiri, însoțită de hărți de epocă, un subcapitol ce consider a fi obligatoriu tuturor celor care într-adevăr doresc să cunoască și să promoveze patrimoniul arheologic. Încă o dată sunt remarcabile numărul și calitatea ilustrațiilor de epocă.

Secolul al XIX-lea este subiectul capitolului IV, cu un prim subcapitol care, pentru mulți este de eternă actualitate: „admiratia romantică pentru ruine”, cu descrieri dulci-amare ale călătorilor prin cele trei provincii. Parcurgând acest subcapitol, cuvintele lui Warrington Wilkinson Smyth din 1852 mi se par actuale: „Cineva poate compara, nu fără un sentiment de umilință, aceste relicve ale măreției antice cu starea actuală de decădere a țărilor în care se găsesc întâmplător”. Din nou, autorul face un portret viu al tuturor domeniilor epocii romantice, de la pictură la ruinele artificiale (mă gândeam la statuile antichizante de la Gornești) și până la colecțiile private, cu o evoluție interesantă în acest caz: specializarea lor. Înainte de a trezi spiritul critic al unora autorul remarcă: „Într-o istorie a arheologiei din România judecarea secolului al XIX-lea și decuparea în interiorul acestuia a unor etape distincte sunt dificile. Ne întâlnim cu colecționari, cu amatori de arheologie, dar și cu cercetători ai antichităților, cu primii arheologi; totul se întrepătrunde și se transformă firesc, încetul cu încetul. De exemplu, în Principate, nu doar deceniile 4 și 5, ci chiar și începutul celei de a doua jumătăți a veacului, sunt anevoie de încadrat: vedem amatori de arheologie –

dar nu lipsiți complet de cunoștințe care pendulează între „căutarea” obiectelor de colecție și primele „cercetări” arheologice”. Evoluția este clară, de la anticari și arheologia ca și curiozitate la arheologia științifică/instituționalizată. De aceea domnul profesor împarte evoluția acestei științe istorice pe provinciile istorice: Transilvania, Banat, cu studiul de caz cercetarea arheologică a sitului de la Grădiștea Muncelului, după care „trecem Carpații” către Principatele Române. Încercări de sistematizare a cercetărilor arheologice, victorii și eșecuri administrative și legale, confruntări de ambiții umane și bine-nțeles o foarte amănunțită descriere a cercetărilor arheologice sunt principalele coordonate ale acestui capitol vast, ca să nu mai menționăm unele momente de vârf ale epocii, cum ar fi misiunea arheologică franceză din 1865 având ca țel cercetarea fortificațiilor romane de la Dunărea de Jos, precum și vizita lui Mommsen în Transilvania.

Capitolul V este dedicat „monștrilor sacri” ai arheologiei sec. XIX, Odobescu, Tocilescu, Torma și contemporanii (Botar Imre, Teglas Istvan,) lor cu plusurile și minusurile unei epoci în care arheologul anticar se transforma definitiv în arheologul specialist. Evoluția este subliniată nu doar prin descrierea activității acestor arheologi, ci prin multitudinea de material cartografic și fotografic prezentată în lucrare. Portretele arheologilor din cele provinciile istorice completează acest capitol.

Un capitol special este dedicat aceluia care „prin pilda abnegației în cercetare și în scrisul istoric, prin elevii pe care i-a format, prin trasarea politicii de cercetare arheologică, a marcat cu personalitatea sa uriașă destinul arheologiei românești și dincolo de moarte, până la al doilea război mondial”: Vasile Pârvan (1882-1927). Cadrul legislativ al României post 1918 constituie punctul de plecare, după care se trece în revistă activitatea lui Pârvan: arheologul, profesorul, muzeograful, creatorul de școală și mai ales mentorul. Discipolii lui au dus mai departe moștenirea („Programul lui Pârvan a fost respectat de discipolii săi – cum altfel? – și se vede nu doar în săpături, ci și în publicațiile lor prompte”), chiar și în perioada celui de-al Doilea Război Mondial, dar și în epoca post-1948, plină de adversități. Subcapitolele privind cercetarea pre și protoistoriei, a istoriei antice precum și a epocii migrațiilor subliniază eforturile și rezultatele obținute de „școala Pârvan”.

Capitolul VII este despre „continuitate și discontinuitate”. Care ar fi caracteristicile? Întâi este de subliniat o dezvoltare fără precedent a activității arheologice. A crescut substanțial numărul siturilor arheologice cercetate, care tind să acopere toate regiunile și toate epocile potrivite arheologiei. S-au înmulțit instituțiile care dispun acum de un contingent masiv de arheologi. Chiar și finanțarea a fost, în anumite perioade și pentru anumite cercetări, foarte generoasă.

Este o epocă a șantierelor mari, de durată, cu colective numeroase de arheologi, adesea aparținând unor instituții diferite. Este, totodată, vremea *monografiilor* și a *sintezelor*, a cărților, mai puține înainte, fie că sunt monografiile de sit, fie monografiile ori sinteze asupra unor perioade arheologice. În sfârșit, se dezvoltă o arheologie medievală, prea puțin importantă până atunci. Din toate aceste motive se poate afirma că a doua jumătate a secolului XX a fost „epoca de aur” a arheologiei românești. În al doilea rând, a avut loc o schimbare ideologică impusă de noul regim politic al României – până în 1989 – care a influențat cercetarea arheologică (prin orientare și interpretare) mai cu seamă în primele două decenii. Dincolo de prezentarea săpăturilor, avem o întreagă întrepătrundere de destine științifice și personale, mai tragice, mai absurde ori mai „fericite”. Cititorul, mai ales unul avizat în avatarurile comunismului, poate avea sentimentul că citește 1984 a lui Orwell, mai ales dacă ne gândim la „statutul” romanilor și al cuceririi romane din 106 p. Chr. Din multitudinea de destine aș evidenția trei: Constantin Daicoviciu, despre care psihologul N. Mărgineanu spunea: „la început cu simpatii liberale și țărănești, apoi carliste, după care legionare și din nou țărănești” (p. 287). Cu atât de multe simpatii, nu i-a fost greu lui C. Daicoviciu „să mai simpatizeze o dată” (și la timp!) cu partidul comunist ajuns la putere și să se salveze în felul acesta (chiar dacă a fost și el în vizorul Securității). „De altfel, C. Daicoviciu declara public în ultimii ani ai vieții sale – așa cum autorul acestei cărți l-a auzit – că a pendulat între diferitele forțe și orientări politice și le-a susținut pe rând cu un singur scop: finanțarea cercetării arheologice” (p. 287). (Să nu aruncăm cu pietre!!!!).

Un alt destin contorsionat este cel al lui, Vladimir Dumitrescu care, săpa la Hăbășești în 1949–1950 când era urmărit de Securitate pentru trecutul său de comandant legionar și secretar general al Ministerului Instrucțiunii Naționale, Cultelor și Artelor în vremea guvernării legionare. A fost arestat în 1952 pe șantierul arheologic Traian și a rămas în închisoare până în 1955 Acolo a văzut monografia la care contribuise esențial, despre Hăbășești, fără numele autorilor pe copertă, iar la cuprins numele său figura ca „D. Vlad”.

În cele din urmă, autorul îl menționează pe Ion I. Russu care, își pierde postul de asistent la universitatea clujeană pentru că, în 1947, ar fi spus la un curs: „Să rămânem credincioși adevărului. Să-i rămânem credincioși măcar în această sală, fiindcă de îndată ce coborâm în stradă, ne întâmpină peste tot numai minciuna” (p. 288). Dar lista poate continua.

Încep să apară decalajele: arheologii din România au rămas în afara dezbaterii din anii '60–'70, vie mai ales în SUA, dar și în Europa, despre „Noua Arheologie” (New Archaeology) – curând rebotezată ca „Arheologia Procesuală” (Processual Archaeology) – care apărea atunci

ca o reacție la abordarea tradiționalistă cultural-istorică și descriptivă. În România au lipsit abordările teoretice și dezbaterile, atât din cauza izolării, cât și din lipsa de apetență pentru teoria arheologică. Totul pleca de la o tradiție „descriptivistă” și de la dezvoltarea arheologiei (nu doar în România, ci și în multe țări europene) în două subdiscipline separate mult timp una de alta: arheologia clasică, legată de istorie și filologie – considerată chiar o „disciplină auxiliară istoriei” – și arheologia preistorică construită pe un model geologic al straturilor culturale succesive”. Prin urmare, în a doua jumătate a secolului XX arheologii români folosesc în continuare conceptul de „cultură arheologică”, așa cum îl definise Gustaf Kossinna sau V.G. Childe. Ce se întâmplă în perioada 1989- 2000 reprezintă o altă temă interesantă și aici se poate observa compatibilitatea și experiența autorului de diplomat excelent în ce privește educația publicului și politică. Acest fapt se poate observa și în ultimul capitol al lucrării (intitulat laconic *Secolul XXI-lea*) în care, alături de prezentarea câtorva cazuri de „așa nu”, domnul profesor vine și cu „to do list”. Constatările sale sunt cele ce privesc schimbările: schimbarea ponderii dintre săpăturile preventive și cele sistematice în favoarea primelor și în al doilea rând, utilizarea metodelor de cercetare non invazive. Pe lângă aceste două aspecte autorul face o analiză la subiect (și pe un ton amar) a reglementărilor în arheologia românească, reglementări care subliniază incapacitatea (rea voința?) autorităților. Absurdul suprem? După 1990 și, mai ales, după 2000, Academia Română și universitățile au acordat arheologiei sume de bani din ce în ce mai nesemnificative cercetărilor arheologice, Ministerul Culturii rămânând finanțatorul principal. În 2005, Ministerul Culturii a finanțat 79 de șantiere sistematice cu un total de 780.000 lei (lei noi), cu mai puțin de o treime din sumele cerute de arheologi. În 2006 finanțarea a fost de circa 700.000 lei. Dacă din finanțarea Academiei Române în anii '80 la castrul legionar din Potaissa se putea lucra timp de șase săptămâni, cu o medie de 40 lucrători zilnic, după 2010 finanțarea de la Ministerul Culturii ajungea pentru 10 lucrători timp de trei săptămâni. În 2013, Ministerul Culturii a cheltuit pentru întreaga arheologie sistematică din România 100.000 euro. Anul 2015 a fost primul când arheologia românească n-a primit nici un ban de la Ministerul Culturii. În 2017–2019, Ministerul Culturii a alocat câte 1.000.000 lei anual pentru șantierele sistematice (38 șantiere în 2017, 35 în 2018, 34 în 2019), iar în 2020–2021 câte 700.000 lei anual pentru 25, respectiv 21 de șantiere sistematice. Reducerea numărului de șantiere sistematice finanțate nu este de bun augur pentru viitorul arheologiei românești și nu constituie rezolvarea subfinanțării. Partea cealaltă a medaliei? Soluția? Cercetarea preventivă pentru „descărcarea de sarcină arheologică” – foarte bănoasă în unele cazuri – l-a aruncat pe arheolog

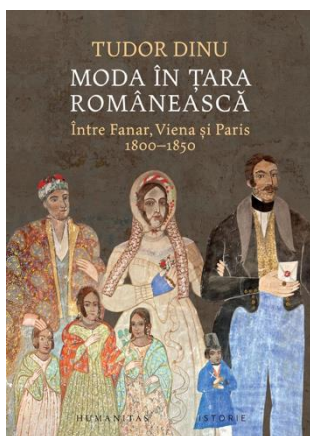
în „economia de piață”: contracte (arheologie „contractuală”), negociere, concurență, termene. Invidia între arheologi și instituții exista dinainte. Utilitatea arheologiei preventive nu este pusă la îndoială de nimeni, nu doar pentru că este reglementată legal, ci pentru că a produs descoperiri extrem de valoroase. Dar stagnarea – chiar reculul – arheologiei sistematice se datorează, în parte, cercetărilor preventive numeroase care îi copleșesc pe arheologi. Nu este deloc productiv ca arheologi reputați, recunoscuți pe plan internațional ca excelenți specialiști în domeniul lor de cercetare, să se piardă în cercetări preventive cu miză neînsemnată. Clivajul poate să apară și din motive financiare, căci în timp ce arheologia preventivă are bani prin lege pentru că este *practică, necesară societății* și deschisă concurenței, statul e zgârcit cu finanțarea cercetării sistematice, care „se închide tot mai mult între ziduri universitare și academice”. Ca și cel precedent capitolul cuprinde o descriere exhaustivă a cercetărilor arheologice din preistorie și până la epoca migrațiilor.

Ca și istoria, arheologia poate servi la evitarea greșelilor trecutului, conflicte, răsturnările ecologice datorate oamenilor, epidemii. În sfârșit, constatând că mondializarea antrenează dispariția culturilor locale și chiar naționale, a limbilor, folclorului, a tradițiilor alimentare și agricole, a artizanatului, conservarea lor poate fi opera viitoare a arheologilor, etnologilor, antropologilor și altora, fără ingerințe ideologice sau manipulări politice. Pentru că arheologii știu nu doar că civilizațiile sunt muritoare, ci știu și *de ce* au dispărut civilizațiile. Ar avea ceva de spus pentru prezentul și viitorul lumii. Vor fi ascultați? Greu de prevăzut mai ales în condițiile în care mai toată lumea (inclusiv istorici care nu au călcat niciodată pe un șantier arheologic) „știe” arheologie și dă sfaturi „pertinente”.

La finalul lucrării autorul, evidențiază câteva idei care ar face arheologia sistematică mai relevantă azi: reorganizarea profesiei în așa fel încât să nu mai existe sute de șantiere sistematice, prost sau deloc finanțate la nivel național și ale căror rezultate să se rezume la scurtele rezumate din CCA (Cronica Cercetărilor Arheologice). Ca și în alte domenii ale cercetării fundamentale (de tipul celor derulate prin UEFISCDI) ar fi utilă crearea unor proiecte de cercetare multianuale care să finanțeze cercetarea arheologică și publicarea rezultatelor pentru un sector de sit ales ca subiect. Arheologia trebuie să se autonomizeze ca profesie, să renunțe la statutul ancilar, să se desprindă de istorie (prin revigorarea studiilor de profil, acum pe cale de dispariție). Ministerul Culturii nu trebuie să finanțeze cercetarea arheologică, ci exclusiv muzeele și siturile arheologice. Cercetarea trebuie finanțată și reglementată de Ministerul Educației și Cercetării, iar pentru asta este nevoie de schimbarea radicală a legislației. Nu este nevoie azi de așa multă cercetare fundamentală în arheologie, dar

este nevoie de arheologi bine pregătiți ca să facă față cercetărilor preventive în creștere exponențială. Ar trebui finanțate maxim 20 de șantiere-școală, distribuite uniform geografic și cronologic. Apare deci ca o necesitate stringentă ca arheologii să acționeze cu responsabilitate și profesionalism față de vestigii, cercetând moderat, valorificând științific și deschizându-se spre publicul amator de istorie și care înțelege rostul meseriei.

Fábián István*

Tudor Dinu, *Moda în Țara Românească: între Fanar, Viena și Paris (1800-1850)*, București, Editura Humanitas, 2023, 282 p.

DOI: 10.2478/amsh-2023-0009

Publicată în anul 2023 la Editura Humanitas, cartea lui Tudor Dinu, *Moda în Țara Românească: între Fanar, Viena și Paris (1800-1850)* propune o analiză asupra practicilor vestimentare ale societății românești din această primă jumătate a veacului al XIX-lea, perioadă în care ritmurile vieții sub semnul modelelor de factură orientală au fost bulversate de pătrunderea spiritului occidental. Având la bază o laborioasă cercetare de teren, lucrarea are ca și principală sursă de documentare iconografia de epocă, în special, tablourile de șevalet și tablourile votive. Această nouă apariție editorială poate fi considerată drept o continuare firească a volumului publicat în anul 2018, la aceeași editură, *Oamenii epocii fanariote: chipuri din bisericile Țării Românești și Moldovei*, în care Tudor Dinu a adus „la lumină” chipurile epocii fanariote imortalizate în tablourile votive de epocă din bisericile din Țara Românească și Moldova.

Volumul de față debutează cu trei capitole tematice, ce stabilesc un cadru necesar pentru analiza practicilor vestimentare ale epocii. Primul capitol, *Țara Românească în vâltoarea schimbărilor (1800-1848)*, reliefează transformările politice, economice, sociale și culturale sub influența interferențelor modelelor occidentale și orientale. Sunt evidențiate căile prin care spiritul occidental a pătruns în Țara Românească - precum influența ofițerilor ruși și a consulilor străini - dar și modul în care acesta a fost receptat în societatea

---

* Lecturer, PhD., George Emil Palade University of Medicine, Pharmacy, Sciences and Technology of Târgu Mureș, istvan.fabian@umfst.ro

românească. Încă din acest prim capitol este subliniată ideea - ilustrată pe tot parcursul lucrării și susținută de analiza documentelor iconografice - că spiritul occidental a pătruns mai ușor în rândul populației feminine, în timp ce bărbații, deși s-au lăsat atrași de modelele occidentale încă din timpul ocupației rusești de la începutul secolului al XIX-lea (1806-1812), au rămas mai mult timp ancorați în tradiție.

Al doilea capitol, *Prefacerile vestimentației claselor superioare văzute prin ochii martorilor de epocă*, ilustrează evoluțiile vestimentare prin prisma relatărilor contemporanilor, în special cele ale călătorilor străini, apelul la acest tip de surse fiind determinat de numărul redus de obiecte vestimentare care au supraviețuit timpului. Tudor Dinu consideră că această realitate nu este deloc surprinzătoare: „Dacă la un moment dat o societate își schimbă complet paradigma vestimentară, așa cum s-a întâmplat în Principatele Române în secolul al XIX-lea, este firesc ca ea să nu conserve articolele de îmbrăcăminte conotate negativ ca aparținând unei epoci revoluate, de înapoiere, așa cum era privit secolul fanariot în perioada formării statului național român” (p. 43). Astfel, în opinia autorului, mai surprinzător este faptul că unele obiecte vestimentare au supraviețuit timpului, acestea făcând, de altfel, subiectul celui de-al treilea capitol, *Veștminte ce au scăpat ca prin minune de vitregia vremurilor*, ce inventariază obiectele vestimentare care s-au păstrat, atât din garderoba masculină cât și din cea feminină, materialele din care acestea erau fabricate, designul lor, dar și instituțiile în patrimoniul cărora acestea se regăsesc astăzi.

Volumul continuă cu o analiză detaliată a vestimentației din Țara Românească, reprezentată în portretele de șevalet și tablourile votive din biserici. Moda portretelor de șevalet, adusă în Țara Românească în contextul ocupațiilor austriece și rusești a fost rapid adoptată de elitele sociale, care aveau deja tradiția de a se immortaliza în arta bisericească. Deși păstrate în număr relativ redus, „în jur de 200” (p. 53), oferind o perspectivă mai mult asupra părții superioare a vestimentației, acestea rămân o sursă valoroasă de informații asupra veștmintelor, moravurilor și mentalităților epocii. Analiza propusă de Tudor Dinu în capitolul dedicat acestora - *Portretele de șevalet cuceresc inima boierimii valahe* - relevă faptul că multe reprezentări masculine din perioada 1830-1840 încă ilustrează veștminte turcești, în timp ce portretele feminine reflectă un interes mai mare al femeilor pentru moda occidentală. Totuși, există și tablouri care arată că multe boieroaice au preferat să rămână fidele stilului din epoca fanariotă, ilustrând faptul că acest stil nu a fost complet abandonat nici de partea feminină a societății.

Partea cea mai substanțială în economia lucrării este dedicată vestimentației reprezentate însă în tablourile votive. Rămânând

atașată de spiritualitatea ortodoxă, elita românească a continuat să susțină construcția de biserici, act care, conform concepției tradițional-ortodoxe, urma să le asigure viața veșnică, lipsită de griji în lumea de apoi (p. 65). Pronaosurile acestor lăcașuri de cult găzduiesc astfel, „o paradă sui-generis a modei începuturilor modernității românești” (p. 75). Analiza asupra celor „aproape 1100 de figuri de adulți și ceva mai mult de 400 de chipuri de copii” conservate în bisericile investigate de autor, debutează cu două capitole axate pe cei care au ales să fie reprezentați în veștminte tradiționale: *Bărbați rămași credincioși portului oriental de odinioară*, respectiv *Doamne și domnițe care nu se pot despărți de vechile veștminte turcești*, fiind descrise în detaliu atât obiectele vestimentare, cât și materialele, decorațiile, accesoriile, bijuteriile preferate în epocă. Un detaliu care se remarcă în aceste reprezentări este modul în care atât bărbații, cât și femeile sunt deseori pictați, ținând în mâini flori proaspăt culese, în special trandafiri, foarte apreciați în cultura otomană. În plus, având în vedere contextul sacru, multe dintre aceste figuri sunt reprezentate ținând în mână „preacinstita cruce a lui Hristos”, simbolizând credința și devoțiunea lor.

În continuarea analizei sale, Tudor Dinu explorează vestimentația de inspirație occidentală prin intermediul a două capitole distincte: *Înveșmântați nemțește...ca la Paris și Femeile valahe, „primele pe drumul civilizației” occidentale*. Interesant este faptul că și în cazul celor care au optat pentru acest tip de îmbrăcăminte, tradiția de a fi reprezentați cu flori în mână persistă. Nu același lucru se poate spune însă despre „preacinstita cruce a lui Hristos”. Dacă în cazul bărbaților, crucea nu mai apare, sugerând o îndepărtare de simbolismul religios tradițional, în cazul portretelor feminine, aceasta este încă prezentă, dar, redusă la un simplu simbol, fiind reprezentată într-o formă modestă: „exemplarele pe care la întâlnim în mâinile dreptcredincioaselor sunt cu totul modeste” (p. 187).

Un capitol aparte (*Domnii Țării Românești între ipostaza de urmași ai împăraților bizantini și cea de ofițeri occidentali*) este dedicat analizei vestimentației domnitorilor, de altfel, unele dintre cele mai reprezentate personaje de epocă. Deși portrete ale domnitorilor au fost identificate în numai 17 dintre cele 179 de biserici cercetate din perioada 1800-1850 (p. 188), acestea oferă o perspectivă valoroasă asupra evoluției stilului vestimentar la cel mai înalt nivel al societății. Ultimele două capitole, *Ținuta militarilor oscilând între veștmintele civile sau ostășești orientale și uniforme de inspirație apuseană și Eleganța ecleziastică pendulând între veștmintele somptuoase ale maimarilor bisericii și straietele umile ale clerului de jos*, reconstituie, după cum sugerează și titlurile, vestimentația militarilor - de la simplii potecași, la vătafi de plai, căpitani, polcovnici - și a clerului de toate

rangurile, așa cum au fost aceste categorii reprezentate pe zidurile bisericilor.

Volumul se remarcă prin descrieri minuțioase ale pieselor vestimentare, modele, materiale, accesorii, bijuterii, însoțite de un număr mare de imagini, multe dintre acestea, fotografiile realizate de autor în cercetarea de teren, imagini care nu doar că sporesc valoarea descrierilor, dar și contribuie la o experiență de lectură mai profundă și mai accesibilă, atât pentru specialiști, cât și pentru publicul larg.

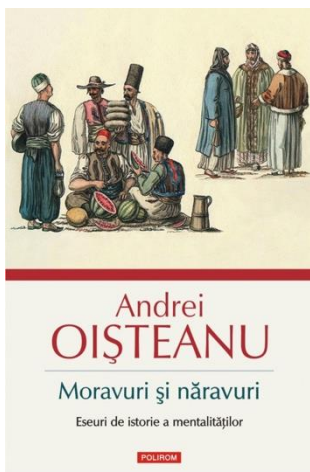
În finalul lucrării autorul a inclus o secțiune esențială pentru înțelegerea și aprecierea surselor primare ale lucrării: o inventariere detaliată a bisericilor din Țara Românească care păstrează tablouri votive din perioada analizată. Această listă include nu doar locațiile bisericilor, dar și anul potențial al realizării tablourilor votive. Interesant este că Tudor Dinu identifică și bisericile în care tablourile au suferit repictări, unele dintre acestea fiind descoperite chiar de el în timpul vizitelor de teren, aspect care subliniază autenticitatea și acuratețea cercetării sale. Pentru a facilita accesul cititorilor la aceste informații, volumul include hărți care permit localizarea rapidă a locașurilor de cult cercetate. În plus, Dinu oferă liste ale muzeelor unde sunt păstrate piese vestimentare și portrete din perioada 1700-1850, precum și o listă a portretelor de șevalet reproduse în lucrare, aceste repertorii oferind cititorilor o imagine completă și exhaustivă a surselor folosite și a eforturilor depuse în cercetarea de teren.

În concluzie, volumul lui Tudor Dinu, *Moda în Țara Românească: între Fanar, Viena și Paris (1850-1850)* reconstituie, prin intermediul vestimentației, imaginea societății românești din Valahia, aflată în prima jumătate a secolului al XIX-lea între Orient și Occident, ilustrând totodată valoarea surselor iconografice în abordarea unei astfel de teme. În același timp, volumul constituie o pledoarie pentru păstrarea și valorificarea acestor surse și a spațiilor care le adăpostesc, bisericile, „care nu sunt numai niște simple lăcașuri de reculegere și închinăciune, ci adevărate muzee de artă, deopotrivă sacră și profană” (p. 241). Astfel, lucrarea lui Dinu nu este doar un studiu despre modă și societate, ci și o contribuție importantă la istoria culturală și conservarea patrimoniului în România, deschizând calea pentru noi perspective în abordarea istoriei sociale.

Maria Tătar-Dan*

---

* Lecturer, PhD., George Emil Palade University of Medicine, Pharmacy, Sciences and Technology of Târgu Mureș, maria.tatar-dan@umfst.ro

Andrei Oișteanu, *Moravuri și Năravuri - Eseuri de istorie a mentalităților*, Iași, Editura Polirom, 2021, 401 p.

DOI: 10.2478/amsh-2023-0010

Titlul cărții *Moravuri și Năravuri - Eseuri de istorie a mentalităților*, semnată de Andrei Oișteanu este reprezentativ pentru ceea ce își propune să facă autorul, anume să contureze un portret al societății românești, pornind de la modul de viață, vestimentație, nivelul de educație și interesele românilor. În acest sens, autorul a adunat în carte eseuri pe teme

diverse, a căror cheie de lectură se găsește în formația și preocupările autorului, Andrei Oișteanu fiind etnolog și antropolog, dar și un istoric al religiilor și al mentalităților. Deși lucrarea a apărut în anul 2021, eseurile pe care le reunește au fost scrise de-a lungul unei perioade mai îndelungate de timp, fiind doar revizuite sau adăugite. Unele dintre ele, puține ce-i drept, au fost scrise înainte de 1989, dar nu au fost publicate din cauza cenzurii comuniste, ele văzând lumina tiparului abia după Revoluție. Astfel, se poate spune că lucrarea reprezintă o muncă de trei decenii a autorului. Mai mult decât atât, abordând atât teme de istorie a mentalităților cât și teme de istorie politică sau socială, cartea este un bun indicator al faptului că există un interes crescând asupra unui alt tip de istorie, o istorie care se axează mai mult pe societate și cultură, nu doar pe date și evenimente.

În ceea ce privește structura cărții, aceasta este împărțită în șaisprezece părți, fiecare parte putând fi lecturată individual. Întrucât lucrarea este mai degrabă o culegere de eseuri, capitolele nu sunt caracterizate de continuitate cu excepția capitolelor 12 și 13 (care analizează situația evreilor din Europa și din România), respectiv 14 și 15 (capitole care analizează onoarea masculină și duelul). Oricum, pentru o mai bună înțelegere a cărții, se recomandă citirea acesteia integral, deoarece doar în acest fel se poate crea o imagine de ansamblu asupra gândirii autorului, dar mai important asupra modului în care s-a format societatea românească din prezent, unele zicale, obiceiuri vestimentare sau gusturi muzicale avându-și originea în secolul al XIX-lea sau chiar mai devreme.

Chiar dacă o prezentare exhaustivă a cărții nu reprezintă obiectul unei recenzii, unele aspecte trebuie analizate în detaliu, acestea relevând obiectivele pe care autorul le-a avut în elaborarea lucrării. Astfel, în eseurile de început mentalitatea românească este analizată prin intermediul istoriei vestimentației și ale alimentației. Fiind mult timp sub dominația otomană, este de la sine înțeles faptul

că și vestimentația Țărilor Române a fost influențată de moda turcească. Tot aici, autorul analizează și conflictul apărut în secolul al XIX-lea între cei care mai păstrau această modă și tinerii plecați la studiu în Occident, așa numiții bonjouristi. Oișteanu redă și originea unor expresii culinare care au intrat în dicționarul politic pe filieră turcească sau slavonă și care au desemnat de-a lungul timpului (încă mai desemnează) anumite funcții înalte, acte de corupție sau dispute politice. Între expresiile semnificative se numără: *la ei e pâinea și cușitul, ține cu dinții de ciolan* sau *nu se poate și cu pita unsă și cu slănina în pod* (pp. 37-51).

Probabil capitolul care explică cel mai bine influența otomană asupra Țărilor Române este capitolul cinci, denumit sugestiv, *Țara Meșterului Manele*. În cadrul acestuia, autorul vorbește despre societatea contemporană, conchizând că în cele din urmă influența turcească a învins. Scris inițial la începutul anilor 2000, eseu este completat în 2021, iar Andrei Oișteanu pare că se inspiră din societatea actuală. Desigur, unele teme precum amorul sau dorul, nu sunt teme noi, ele pot fi regăsite și în secolul al XVIII-lea, însă ele tind spre vulgaritate în societatea actuală.

Alte eseuri abordează teme ce țin mai degrabă de filosofie (Capitolul 7 – *Dincolo și dincoace de oglindă*) sau religie. De exemplu, în capitolul 9 este analizată dihotomia stânga-dreapta, transpusă de-a lungul timpului în religie (cei buni stau de-a dreapta, iar cei răi de-a stânga). De fapt, acest capitol/eseu pregătește oarecum calea următoarelor eseuri care abordează teme religioase. În acest sens, autorul analizează diferite dispute sau procese între creștini și musulmani din Europa, între creștini și evrei sau între creștinii de confesiuni diferite. De asemenea, el se oprește și la situația evreilor din Europa, din secolul XIII până în prezent. După cum am afirmat și mai sus, acest eseu este legat de următorul, cel care privește situația evreilor din Țările Române și ulterior, din România. În ceea ce privește această ultimă temă, autorul se oprește mai ales asupra a două momente majore: Constituția din 1866 și articolul 7, cât și revizuirea acestuia și Masacrul de la Odessa și participarea României la Holocaust. În final, autorul conchide că în momentul de față, antisemitismul continuă și fără evrei.

Și următoarele capitole sunt legate între ele, având de altfel și același nume (*Duelul și onoarea masculină la români*). Continuând aceeași prezentare cronologică a evenimentelor regăsită și în eseurile anterioare, autorul face o analiză a spațiului românesc din Evul Mediu până în prezent și identifică cele mai notabile dueluri sau provocări la duel de pe actualul teritoriu al țării noastre. Însă, privind dintr-o altă perspectivă, cele două eseuri par să aibă unele elemente repetitive, întrucât unele intervale de timp sunt analizate în ambele

eseuri. Dar acest aspect poate fi explicat de diversitatea confruntărilor din secolul al XIX-lea.

În fine, ultimul eseu este cel care analizează diferite acte de bibliocid. Menținând aceeași abordare de mai sus, Andrei Oișteanu analizează cele mai crude acte de distrugere ale cărților, pornind de la cazul Bibliotecii din Alexandria, oprindu-se la Războiul din Bosnia. De la autorități care ordonă distrugerea cărților sau interzicerea lor (autorități laice sau eclesiastice), la autori care își exprimă prin testament dorința de a li se incendia opera (cazul lui Kafka) și până la autori care își ard propriile cărți din bibliotecă pentru a se încălzi (cum s-a întâmplat în perioada comunistă cu unii intelectuali), autorul analizează toate aceste acte de bibliocid și consecințele acestora. Sintagma care are cel mai puternic impact în cadrul acestui capitol este cea preluată de la un filosof a cărui bibliotecă a fost arsă pentru a genera căldură în timpul Războiului din Bosnia: „Cărțile lui Platon ard mai bine” (p. 381).

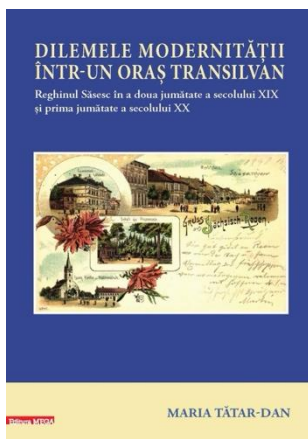
Argumentația fiecărui eseu este construită într-o manieră progresivă, ideile sunt dispuse în așa fel încât să susțină teza propusă, iar fiecare epocă prin care trece cartea este caracterizată foarte clar și precis. Limbajul utilizat este unul ușor de înțeles, iar cartea poate fi citită atât de către un specialist în domeniu, cât și de către un pasionat. Desigur, fiecare dintre cei doi va privi cu ochi diferiți studiile. Nu în ultimul rând, sursele bibliografice folosite de către autor sunt în număr mare și sunt extrem de diverse. Acesta folosește atât cărți de specialitate, din domeniul istoriei, lingvisticii sau religiei, jurnale de călătorie, cât și documente de epocă, poezii, poeme, romane sau nuvele ale unor autori români și străini.

În concluzie, lucrarea de față constituie o excelentă colecție de eseuri privind istoria mentalităților de pe teritoriul românesc, însă demersul nu se rezumă doar la acest cadru. Chiar dacă această carte poate nu este la fel de cunoscută ca și alte opere ale lui Andrei Oișteanu, precum *Imaginea evreului în cultura română* (Iași, Polirom, 2012) sau *Narcotice în cultura română. Istorie, religie și literatură* (Iași, Polirom, 2019), ea constituie totuși un excelent demers în ceea ce privește istoria obiceiurilor sau metehnelor prezente azi în societatea românească.

Răzvan Ghișa*

---

* Ph.D. Candidate, George Emil Palade University of Medicine, Pharmacy, Sciences and Technology of Târgu Mureș, ghisa.razvan-petru.21@stud.umfst.ro

Maria Tătar-Dan, *Dilemele modernității într-un oraș transilvan. Reghinul Săsesc în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului XX*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2022, 433 p.

DOI: 10.2478/amsh-2023-0011

Abordarea unei tematici discutată și disputată în științele sociologiei, economiei, istoriei, politologiei, deopotrivă sub raport teoretic, cât și prin construcțiile și demonstrațiile interogative ale istoriei societății umane din ultimele 4-5 secole, cu investigații aplicate la istoria unei localități (în speță orașul Reghin), stârnește indiscutabil interesul specialiștilor și al cititorilor dornici să-și sporească și să-și aprofundeze cunoștințele de cultură și de istorie, fie ele și de istorie locală. Încercarea, nu tocmai facilă, a autoarei, de a integra procesului modernizării la nivel central european, segmentul temporal modern al istoriei orașului Reghinul Săsesc, caută să obiectiveze și să descifreze, preponderent, prin prisma unor coordonate tratate anterior, îndeosebi, în subsidiar sau episodic ca subiecte de sine stătătoare în studii și articole, ce căutau să înfățișeze istoria integrală sau secvențială a acestei localități. Astfel, departe de a fi o subiectivă sau singulară opțiune, construcția monografică concepută din perspectiva dezvăluirii rolului și influențelor instituțiilor bisericii, de învățământ și cultură, ca vectori, dar și ca beneficiari ai procesului de modernizare, reprezintă, în fapt, o distinctă și notabilă caracteristică a lucrării, față de anterioarele demersuri și interpretări istoriografice.

Orientarea autoarei spre vectorii culturali-educaționali și spirituali ai modernizării este în bună măsură susținută, cel puțin până la 1918, de specificul structurilor socio-economice și politice ale societății românești aflate în procesul modernizării în sistemul politic și administrativ al Imperiului austriac și din 1867, austro-ungar. Astfel, moștenind decalajele considerabile din epoca feudală, de ordin economic, social-cultural, eliminată din sferile administrației și politicii, societatea românească parcurge propriu-zis fazele modernizării sale de-abia după eliminarea legislației nobiliare, sub impactul unor reforme întreprinse de statul austriac. Chiar dacă autoarea nu se referă decât tangențial la stadiul sau stadiile temporale sau la stările deosebite de la care pornesc germenii modernizării națiunilor transilvănene, aceste considerații fiind, de altfel, cunoscute în istoriografia națională, nu sunt însă oculte, ci dimpotrivă, sunt presupuse și luate în considerație ca motivații pentru susținerea propriului discurs istoric. În acest mod, nu sunt

întâmplătoare mențiunile, frecvent introduse, atunci când se urmăresc traseele specifice ale modernizării în lumea societăților săsești, maghiare și românești, tocmai pornind de la „moștenirile” anterioare ce se resimt și în epoca modernă, prin stadii deosebite de dezvoltare, pe care elitele românilor vor căuta să le recupereze.

În mod firesc, investigațiile propriu-zise sunt prefațate de o sintetică expunere a principalelor teorii asupra modernizării concepute din varii perspective sau opțiuni ideologice sau curente economice, în dorința familiarizării cititorilor cu valorile și factorii modernizării, cât și pentru susținerea propriilor opțiuni de investigare. Autoarea atrage atenția asupra discuțiilor divergente asupra stadiilor temporale ale declanșării modernizării, precum și a conținuturilor și factorilor acestui proces, cu teorii care susțin ca vectori determinați, fie realitățile socio-economice, fie activitatea reformatoare a instituțiilor politice, fie influența prevalentă a fenomenelor culturale și educaționale de largă cuprindere și răspândire la nivelul societăților.

În acest sens, elitele românilor transilvăneni considerau ca factori determinanți în definirea și consolidarea propriei naționalități instituțiile bisericii, școlilor confesionale, societăților culturale, profesionale sau economice private, care excludeau, în mare măsură, intercesiunea instituțiilor și politicilor oficiale promovate a centralismului omogenizator, a discriminărilor socio-politice a etniilor nemaghiare sau negermanice cu scopul treptatei lor deznaționalizări. De altfel, numeric, dintre elitele românilor, grupul clericilor urmat de cel al învățătorilor confesionali se dovedeau cele mai numeroase, urmat de grupurile profesiilor liberale laice (avocați medici, farmaciști) și al proprietarilor funciari mari și mijlocii, cărora li se adăugau un număr restrâns de proprietari de mari ateliere sau de negustori înstăriți.

Fixarea cadrului instituțional-politic și conturarea principalelor proiecte de modernizare ale oficialităților Imperiului austriac și apoi austro-ungar, începând din veacul al XVIII-lea și, în paralel, definirea treptată a proiectelor specifice românilor transilvăneni și ale celorlalte naționalități în raport cu națiunile dominante politic sunt subcapitolele ce sugerează semnificativ conținuturile substratelor tematicii modernizării și modernității în societatea reghineană, nu mai înainte ca autoarea să contureze o schiță a consemnărilor întemeierii și evoluției istorice a localității până în zorii epocii moderne, atât de necesară pentru a surprinde nuanțele fenomenelor modernizării parcurse diferit de cele trei etnii principale conlocuitoare, dintre care sașii dau nota majorității numerice, predominant economice și chiar culturale până către începutul secolului XX.

Consemnarea prezenței și calității surselor umane ale orașului Reghin sub raport, etnic, confesional, socio-cultural și al profesiilor urbane practicate pe durata unui secol, pe baza recensămintelor statistice oficiale, executate periodic, între anii 1850-1948, prin metode de investigare moderne, reprezintă nu numai un element de noutate în istoriografia locală de până la această dată, dar și un solid suport de referință pentru diversele trimiteri estimative și credibile evaluări cantitative și calitative ale modernizării societății reghinene. În completarea acestui capitol, segmentul lucrării dedicat efectelor modernizării prin consolidarea caracterului urban al localității, ilustrate prin ameliorarea treptată, dar radicală a construcțiilor civile, apoi a inițiativelor de sistematizare a lucrărilor publice (străzi, parcuri, instituții administrative), a preocupărilor sistematice ale administrației locale pentru întreținerea și igiena orașului, a iluminatului public, etc. Pe de altă parte, sunt consemnate schimbările calitative în sectoarele economiei urbane, prin apariția unor întreprinderi industriale și a unor mari ateliere mecanice, chiar dacă numărul atelierelor meșteșugărești mărunte se menține la un nivel ridicat, în ciuda unui declin inevitabil și sesizabil înregistrat în statisticile vremii. Se menține predominanța întreprinzătorilor și proprietarilor industriali și comerciali sași, urmași de cei proveniți din rândul maghiarilor și evreilor, cu timide dar semnificative prezențe ale românilor.

Nu sunt uitate în această tematică interogațiile privind valorile educației și culturii urbane, obiectivate în aceste subcapitole cu precădere pe cele ale etnicilor sași și maghiari, și deocamdată cu marginale însemnări pentru români. Constituite din inițiativa comunităților civile sau a cultelor respective, cât și de către oficialitățile statului ungar, fiecare dintre ele urmând scopuri diferite din punct de vedere etic (în speță conservarea spiritului național) în cazul instituțiilor și societăților constituite pe criterii etnice, orientări ce țin de obiective politice în cazul instituțiilor de stat sau asociațiilor culturale civile, însă exclusiv maghiare, fapt ce a stârnit în epocă numeroase reacții de contestare în Transilvania, din partea românilor și sașilor. Consemnând și înființarea unor instituții școlare pe criterii etnice (gimnazii, școli de meserii) autoarea sesizează și prezența tot mai constantă a elevilor și tinerilor români, parte din ei la absolvirea studiilor integrați ulterior în activitățile urbane.

Preocupările elitelor reghinene ce vizau extinderea și permanentizarea activităților culturale prin înființarea societăților de cultivare a literaturii și a limbii naționale, cărora li s-au adăugat diverse asociații muzical-corale, sportive sau profesionale sunt sintetic trecute în revistă împreună cu ilustrări ale programelor și secvențelor activităților lor mai însemnate. Acestea au reprezentat

factori însemnați de răspândire a culturii etnice reprezentative din orașul Reghin și au creat un cadru adecvat atmosferei „loisirului” orășenesc, prin momentele culturale și de divertisment muzical, teatral și sportiv la care participau deopotrivă sașii, maghiarii și românii, creându-se, dincolo de inevitabile deosebiri, un cadru propice pentru destindere și conlucrare.

Monografia rezervă o parte consistentă dedicată special „provocărilor” și dilemelor modernizării, înregistrate de către românii reghineni, prin intermediul instituției bisericii, societăților culturale și școlii, cu menținerea sesizării unor constanțe istorice, bogat documentată în paginile lucrării ce proiectează practic investigația asupra elitelor și societății românești din „hinterlandul” extins al orașului spre care converg instituțional, economic și educațional satele de pe Valea superioară a Mureșului până spre localitățile rurale din Câmpia Transilvaniei. În acest fel, fără o declarată și subiectivă intenție, autoarea conturează fenomenele și fațetele modernizării, volens nolens, în consens cu realitatea istorică, a unei extinse mase etnice ce converge prin elitele și instituțiile naționale întemeiate spre zona urbană a Reghinului.

Deși introspecțiile asupra rolului și locului bisericii și al slujitorilor săi, preoții, în istoria și viața cotidiană a românilor sunt extrem de numeroase, cu aprecieri graduale, de la cele pozitive spre cele extrem de laudative, ce au creat adevărate clișee idilice, n-au descumpănit investigațiile autoarei de a regândi și repune în discuție acest subiect, privit prin prisma raportării acestei instituții la procesele modernității, în ciuda unor opinii care suprasolicitează (unele în sens pozitiv, altele cu caracter blamabil) poziția acesteia ca păstrătoare nealterată, dacă nu chiar dogmatică, a tradițiilor strămoșești. Subcapitolele dedicate acestui subiect contrazic în bună măsură aceste predicții sau prejudecăți prin prezentarea ne-edulcorată a implicării celor două biserici (ortodoxă și greco-catolică) în activitățile societății românești din Reghinul sășesc și din împrejurimile sale extinse, purtătoare ale spiritului modern.

Pornind de la ilustrarea pregătirii intelectuale și spirituale ale preotului, la ipostaza sa ca model și mentor al comunităților de credincioși păstorite spre descifrarea rolului său în domeniile învățământului confesional, culturii laice și mișcării politico-naționale, și mai ales a celui care asistă, încurajează și supraveghează momentele cruciale din viața enoriașilor, nașterea, căsătoria, decesul, cu inserarea unei bogate documentații, cercetarea aduce în prim plan activitatea elitelor clericale cu plusurile sau incidentele sale, dar mai ales cu dorința și străduința de perfecționare și de îndrumare a comunităților religioase, în spiritul unei înalte moralități și a unei conduite civico-naționale exemplare. Se rețin, din perspectiva

reușitelor introspecției sociologice ce fundamentează cunoașterea unei părți mai puțin cunoscute din viața și structurile societății românești reghinene referitoare la evoluția și caracteristicile stărilor referitoare la dinamica căsătoriilor, de la distribuția sezonieră a acestora sau a nașterilor, la încheierea căsătoriilor exogame sau mixte. Evidențierea unor disfuncționalități comportamentale, a unor carențe ivite în administrarea averii parohiilor și a întocmirii sistematice a registrelor de stare civilă etc., chiar a unor dispute sau acțiuni calomnioase pe parcursul derulării discursului analitic nu diminuează însă eforturile și rezultatele notabile ale majorității clericilor reghineni sau din comunele învecinate, dimpotrivă, întăresc argumentațiile calitativ pozitive ale rolului lor însemnat în societatea reghineană a vremii, mai ales că unii dintre aceștia s-au remarcat prin valoarea contribuției lor spirituale și naționale ca personalități de prim rang la nivelul societății românești transilvănene.

Tematica monografiei se întregește și se dezvoltă laborios cu segmentul dedicat formării națiunii prin cultură ce completează anteriorul capitol prin referințe semnificative despre începuturile învățământului confesional românesc din Reghin și implicarea elitelor naționale în consolidarea sistemului educațional, apreciat ca un redutabil factor de emancipare socială și națională, la care se adaugă date detaliate, prin asociaționismul cultural și profesional, reprezentate elocvent în societatea reghineană românească de Despărțământul Reghin al „Astrei” și de către „Societatea meseriașilor români”, prima cu activitate remarcabilă prin densitatea și varietatea activităților susținute în Reghin și pe Mureșul superior, cu o mobilizare și o prezență remarcabilă a elitelor laice și clericale în calitatea lor de conducători, organizatori și susținători ai diferitelor prelegeri sau manifestări culturale. Subliniind caracterul național și de largă cuprindere și participare a publicului, precum și impactul mesajului educațional și civic, investigația relevă o însuflețită și bogată activitate culturală care, pe lângă cultivarea folclorului și tradițiilor populare, aduceau în prim plan, tematici, ce vizau cultivarea modernă a pământului, practicarea meseriilor, beneficiile asociaționismului economic (al tovărășiilor), adăugându-se apoi conferințele dedicate literaturii și limbii române, istoriei naționale. Întregirea și susținerea acestor activități, până la primul război mondial s-a realizat de filiala „Societății pentru fond de teatru român”, de „Societatea femeilor române”, de „Societatea învățătorilor greco-catolici”.

În mod firesc discursul investigațiilor se întregește și se încheie cu tematica modernității în cotidian, care extinde conținutul dezbaterii din secvența monografică anterioară, referindu-se cu precădere la problematica creării ambianței manifestărilor loisirului și socializării elitelor și nu numai, prin intermediul momentelor

festive, a reprezentațiilor oferite de asociațiile culturale amintite, de grupurile corale sau chiar de trupe de interpreți amatori de teatru sau de muzică cultă. Festivitățile adunărilor generale ale „Astrei” (1875) sau ale „Societății pentru un fond de teatru român”, Adunările cercuale ale despărțământului Reghin însoțite de reprezentații teatrale și folclorice sunt prilejuri de destindere, dar și de emoționale manifestări naționale. Abordarea și descrierea, uneori cu lux de amănunte, a momentelor amintite se integrează în tematica proiectată și conceptualizată a monografiei, oglindind și prin aceste fațete ale modernității, specificul modernizării societății reghinene în ansamblul său și cu precădere al societății românești.

Folosind o bogată literatură istorică, statistică și sociologică edită (monografii tematice, lucrări de statistică, studii și articole), investigând numeroasele cotidiene și reviste transilvănene și fonduri arhivistice furnizoare de contribuții și date inedite, folosind metodologii moderne în abordarea și conturarea tematicii și discursului investigațional, autoarea reușește să închege o monografie aparte, prin subiectele abordate și să surprindă specialistul sau cititorul mai puțin avizat prin acuratețea argumentației și stilul fluent al scrisului. Adăugând prezența unor anexe documentative inedite, bibliografia selectivă, indici de nume de localități, persoane și instituții, autoarea împlinește un act frumos de acuratețe și calitate științifică.

Vasile Dobrescu*

Andrea Ciampani, Romano Ugolini (eds.), *The Great War. A European Commitment of Research and Reflection*, vol. VI, Roma, Rubbettino Editore, 2019, 585 p.

DOI: 10.2478/amsh-2023-0012

Andrea Ciampani (27 februarie 1960) este un istoric italian și profesor de istorie contemporană în cadrul Departamentului de Jurisprudență, Economie, Politică și Limbi Moderne al Libera Università degli Studi Maria

Ss. Assunta din Roma.

A semnat peste 100 de lucrări, în care analizează istoria mișcărilor sociale și politice moderne și contemporane. Dintre acestea,

---

* Independent Researcher, Retired Professor “Petru Maior” University of Târgu Mureș

amintim: *La questione sindacale dell'evoluzione delle politiche strategiche della sicurezza in Italia. Osservazioni storico-metodologiche* (Roma: 1998); *L'Europa sociale e la Confederazione Europea dei Sindacati* (Bologna: 2010, în colaborare cu Emilio Gabaglio); *Giulio Pastore (1902-1969). Rappresentanza sociale e democrazia politica* (Roma: 2020) etc.

Romano Ugolini (25 august 1945-23 iunie 2020) a fost un istoric italian și profesor universitar de istorie contemporană și a Risorgimento-ului italian în cadrul Universității din Palermo, Universității din Perugia și al Universității „La Sapienza” din Roma.

Alături de interesul constant față de editarea corespondenței contelui Camille Cavour și a operei lui Giuseppe Garibaldi, s-a remarcat prin coordonarea și editarea a peste 100 de cercetări asupra trecutului contemporan și a mișcării risorgimentale. *Garibaldi. Genesi di un mito* (Roma: 1982), *Risorgimento e Liberazione. Diario di Roma 1943-1944 di Umberto Ferrari* (Roma: 1994) sau *Ugo La Malfa: tra politica italiana e scenari internazionali* (Capodarco di Fermo: 2005), reprezintă lucrări relevante în acest sens.

The Great War. A European Commitment of Research and Reflection este un volum editat de către Andrea Ciampani și Romano Ugolini la Rubettino Editore din Roma în anul 2019. Acesta reunește lucrările susținute de către o serie de specialiști europeni ai primei conflagrații mondiale pe parcursul unei conferințe internaționale organizate la Roma în 2015 cu scopul de a ne aduce la lumină noi direcții de cercetare a problemei.

Foreword (pp. 5-10) reprezintă preambulul lucrării de față, în care Romano Ugolini evidențiază esențializat multiplele demersuri editoriale și dezbateri istoriografice asupra subiectului. În mod special, autorul demonstrează că acest volum ne propune o analiză amplă și inedită a Marelui Război din cele 14 țări europene aduse în discuție, dar și o exegeză detașată de anumite clișee și laitmotive, care, treptat, au devenit caduce în scrisul istoric universal. Astfel, lucrarea reprezintă „o nouă contribuție importantă la sursele istorice care se ocupă de conflict” (p. 9).

Preambulul volumului este completat de un *Opening Address* (pp. 13-16) susținut de către președintele Comitetului pentru Aniversările de interes național al Președinției Consiliului de Miniștri, Franco Marini. Acesta ne conturează o imagine de ansamblu a desfășurării primei conflagrații mondiale în Europa și a efectelor sale ulterioare, marcând necesitatea unei viziuni inteligibile a decidenților politici pentru asigurarea permanentă a securității și unității europenilor.

Analizele lui Andrea Ciampani (*A European Perspective in the Historiography of the Great War*, pp. 17-38) și Romano Ugolini (*The Istituto per la storia del Risorgimento italiano and the Great War*, pp.

39-75), prefigurează cele două părți majore ale volumului. Acestea ne oferă o privire retrospectivă asupra diversității izvoarelor istorice și a dificultății de reconstituire a originilor și a evoluției temei abordate, care, treptat, s-a instituționalizat și a cunoscut noi interpretări.

Prima parte, *The European Historiography of the Great War: a First Overview*, cuprinde 14 studii, care reprezintă un amplu inventar al demersurilor editoriale dedicate fenomenului în spațiul francez (Rémi Dalisson, *French Historiography of the Great War: from the "Battle-History" to the Total, Social History of a Specific War (1918-2015)*, pp. 79-88) și german (Gerhard Hirschfeld, *The New German Historiography of the First World War*, pp. 89-98). Totodată, au fost dezbătute cercetările asupra problemei din scrisul istoric austriac (Stefan Wedrac, *Austria and the Memory of the First World War*, pp. 99-108) și maghiar (László Csorba, *Issues and Historiography of the Great War*, pp. 109-116). De un interes deosebit se bucură inclusiv exegezele din circuitul științific rusesc (Giovanna Cigliano, *The First World War in Recent Russian Historiography*, pp. 117-150) și turcesc (Fabio L. Grassi, *On Turkish Historiography*, pp. 151-168).

Alături de acestea, contributorii volumului au repertoriat o serie de analize asupra primei conflagrații mondiale din alte teritorii europene precum Marea Britanie (Domenico Bruni, *British Historiography*, pp. 169-180) sau România (Ion Cârja, *Between History and Historiography: Romanians from the Austro-Hungarian Army serving on the Fronts during the Great War*, pp. 181-218). Aimilia Themopoulou (*Perceptions of the Great War in Greece*, pp. 239-254), Małgorzata Kiwior-Filo (*Polish Historiography*, pp. 255-268) sau Michel Dumoulin (*The Belgian Historiography on the Great War. Between Regional and European Perspective*, pp. 269-288), nuanțează o nouă perspectivă regională a subiectului. Viziunea spaniolă (Carolina García Sanz, *Neutrality throughout the Great War. An Insight from Spanish International History*, pp. 289-304) și italiană asupra fenomenului (Ester Capuzzo, *Italian Historiography*, pp. 305-325), încununează această parte a lucrării.

Dintre aceste contribuții, remarcăm studiul istoricului Ion Cârja, care ne propune o amplă analiză calitativă, dar, mai ales, cantitativă a numeroaselor lucrări românești și străine asupra Primului Război Mondial și Marii Uniri Naționale de la Alba-Iulia (1918). De asemenea, ni se înfățișează atât temele cultivate preponderent, cât și cele mai mult sau mai puțin neglijate de către istorici, deschiderea treptată a problemei spre noi abordări interdisciplinare, dar și multiplele schimbări survenite în scrisul istoric românesc din perioada interbelică și până în cea postdecembristă. Nu în ultimul rând, observăm accentul deosebit pus asupra unor specialiști ai fenomenului (Liviu Maior, Nicolae Bocșan etc.) și a unor lucrări jurnalistice și memorialistice relevante. Astfel,

autorul subliniază că „istoriografia română a dovedit, prin inițiative individuale sau colective, determinarea sa de a folosi oportunitatea oferită de contextul acestui centenar [2014], explorând sau reexaminând o problemă care este departe de a fi epuizată” (p. 181).

Cei 12 autori ai celei de-a doua părți a lucrării de față, *A European Perspective on Italy during the Great War*, ne propun o lectură imagologică a desfășurării conflagrației exclusiv la nivelul spațiului italian, evidențiind atitudinea altor etnii față de acest eveniment. De pildă, Holger Afflerbach (*Italy in the Great War as seen from Germany*, pp. 329-340), Laura Fournier-Finocchiaro, Jean-Yves Frétygné (*Italy in the Great War as seen from France*, pp. 341-361) și Fulvio Cammarano (*Italy in the Great War as seen from Great Britain*, pp. 363-380), reconstituie viziunea Europei Occidentale asupra problemei. Alți exegeți tratează poziția Europei Central-Estice față de temă (Stefan Malfër, *Italy in the Great War as seen from Austria*, pp. 381-389; Gábor Andreides, *Italy in the Great War as seen from Hungary*, pp. 391-400; Rudolf Dinu, *Romania, the Issue of the War against the Central Empires and the Relationships with Italy (1914-1916)*, pp. 401-429). Percepția balcanică și orientală este surprinsă de către Rita Tolomeo (*Italy in the Great War: a Perspective from Bulgaria. Nikola Genadiev's Visit to Rome*, pp. 431-456), Francesco Guida (*Italy in the Great War as seen from Greece*, pp. 457-480) și Cengiz Çağla (*Italy in the Great War as seen from Turkey*, pp. 481-486).

Totuși, constatăm că finalul acestei părți ne arată o analiză mixtă a temei, care dezvăluie opinia altor țări ale Europei Centrale și Occidentale, dar și a Peninsulei Iberice. Lucrările lui Dries Vanysacker (*The Enigma of the Presence of Italian Soldiers in Belgium during the First World War: the Places and the History*, pp. 487-518), Joanna Sondel-Cedarmas (*Italy during the First World War as seen from Poland*, pp. 519-536) și Fernando García Sanz (*Spanish-Italian Relations and the Great War Outbreak*, pp. 537-557), sunt relevante în acest sens.

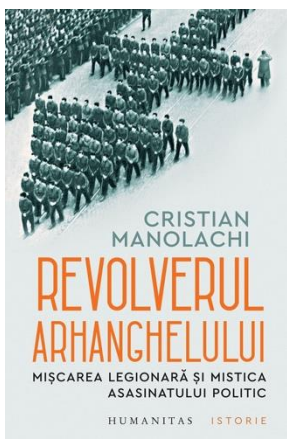
Dintre studiile de față, demn de reținut este cel semnat de către Rudolf Dinu, în care sintetizează istoria raporturilor diplomatice, politice și militare dintre România și Italia pe parcursul primei conflagrații mondiale. Contextualizarea problemei pornește de la analiza aderării României la Tripla Alianță (1883), percepută drept „elementul care stă la baza politicii externe și de securitate a României până la izbucnirea Primului Război Mondial” (p. 401). Acest context cuprinde inclusiv jocurile de culise ale politicii româno-italiene, mișcarea memorandistă din Transilvania (1892-1894), criza bosniacă (1908-1909), politica externă a premierului I.C. Brătianu, Războaiele Balcanice (1912-1913), dar și relația tensionată a României cu Austro-Ungaria. În susținerea tezei sale calitative, autorul apelează

atât la deducție, inducția completă sau științifică, cât, mai ales, la o varietate de documente arhivistice, articole, studii și lucrări istorice engleze, franceze, italiene și românești, demonstrând astfel că este un exeget al subiectului.

Datorită studiului lui Holger Afflerbach, lucrarea este însoțită de opt imagini sugestive, care surprind diferite caricaturi, hărți și portrete ale unor demnitari austro-ungari și germani din timpul Marelui Război (pp. 331-332, 335-337), iar, la finalul acesteia, remarcăm și un *Index of Names* (pp. 559-578).

Concluzionând, volumul de față reprezintă o cercetare necesară, relevantă în istoriografia națională și universală asupra Primului Război Mondial printr-o lectură atractivă și inedită a problemei, adresată atât specialiștilor, cât și publicului larg. Printr-o documentare riguroasă și o scriitură accesibilă, contribuțiile lucrării surprind imaginea amplă și inteligibilă a unui fenomen cu cauze și efecte multiple, care au avut un impact major nu doar asupra evoluției țărilor continentului european, ci a întregii umanități.

Andrei Mic*

Cristian Manolachi, *Revolverul Arhanghelului – Mișcarea legionară și mistica asasinatului politic*, București, Editura Humanitas, 2023, 271 p.

DOI: 10.2478/amsh-2023-0013

Cristian Manolachi este un tânăr istoric, născut în anul 1987, cu studii la Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Istorie și Filosofie. Pe parcursul studiilor de licență și masterat s-a preocupat de istoria mentalităților colective, iar în cadrul tezei de doctorat a studiat evoluția extremei drepte și consecințele violențelor din România în perioada interbelică. În cadrul studiilor postdoctorale a tratat problema marilor afaceri de corupție din România în sec. XIX-XXI, și implicațiile acestui fenomen în societatea românească. Este un om activ în cadrul activităților legate de urbe, prin diferite apariții în mass-media, la emisiuni cu caracter istoric la radio și televiziune. În prezent este coordonatorul Centrului de Cultură Urbană din Cluj-Napoca.

Cartea *Revolverul Arhanghelului - Mișcarea Legionară și Mistica Asasinatului Politic* este prezentată de autor ca o lecție de istorie a ceea

---

* PhD. Candidate, Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca, andreimic1998@yahoo.com

ce nu ar trebui să se mai repete. Autorul folosește un stil subtil, fiind specializat prin studiile sale unei astfel de abordări a spațiului politic românesc interbelic. Tratând problema extremei drepte din România în cadrul tezei de doctorat, Cristian Manolachi are calitatea unui om care stăpânește bine problema abordată, nu este un novice în domeniu, lucrarea dezbate probleme bine documentate, nu este o lucrare „grăbită”, ci se bazează pe informații culese pe o perioadă lungă de timp, o muncă construită pe un studiu tematic și bine documentat și structurat.

Lucrarea are un caracter istoric și tratează perioada tulbură a ascensiunii, dominării și decăderii Mișcării Legionare, cu o relatare amplă a atrocităților provocate de extrema dreaptă în cadrul contextului politic al perioadei interbelice. Momentele de teroare, de convulsii politice, de perioade iminente de colaps politic sunt prezentate cu un stil rafinat și foarte bine conturat de către autor.

Principalul obiectiv al autorului este acela de a prezenta o sinteză amplă a stării social-politice din perioada interbelică, o perioadă nesigură, cu instituții acaparate de partide politice supuse unor jocuri obscure, din care nu au lipsit compromisurile care au generat starea de teroare a diferitelor comunități supuse terorii, în special a comunității mozaice. Idealurile legionare sunt prezentate nu ca aspirații lucide și pertinente, ci ca vise bolnave ale unei organizații de un fanatism naționalist-religios. Autorul prezintă epoca respectivă din postura istoricului, liber și fără constrângere în exprimare, ca o privire neimplicată în eveniment, dintr-o latură echidistantă.

Paleta bogată de surse folosite include o serie de surse primare consemnate în perioada respectivă, dar și statistici, memorii sau jurnale ale epocii sau o pleiadă de lucrări apărute în perioada postdecembristă. O altă sursă utilizată au fost periodicele timpului, almanahuri, memorii, foi statistice ale diferitelor culte sau confesiuni, Monitorul Oficial, reviste pro sau contra Legiunii sau alte reviste și publicații.

Dintre sursele secundare remarcăm o serie de scrieri referitoare la perioada interbelică, atât din bibliografia românească cât și din cea universală, din Vechiul Regat sau din zonele extracarpate și cele de peste Prut.

Cartea este teza de doctorat a autorului, extinsă cu informații noi și completări. Prezentarea celor două tabere se face din două unghiuri opuse, cel al suferinței impuse de mișcările legionare, prin pogromuri, persecuții, iar odată cu acapararea puterii regionale sau totale prin expulzări, crime odioase fără scrupule în mijlocul zilei și în mijlocul mulțimii, cu scopul de a imprima în conștiința semenilor, nu sentimentul de respect, ci cel de frică. Unghiul opus este cel al imaginii Mișcării Legionare din perspectiva deculpabilității, a motivării acțiunilor, a formării unei imagini de eroi-martiri, în lupta lor de

curățire a purității neamului prin eliminarea oricărui balast etnic sau religios, orice acțiune fiind similară cu salvarea națiunii și a statului român. Această prezentare are la bază diferite metode de analiză, insistând pe metoda comparației între lumea visată de mișcările extremiste și lumea reală, în care excluderea unor etnii sau confesiuni este considerată o atingere a drepturilor fundamentale umane. În redactarea lucrării autorul a folosit și analiza calitativă sau selectivă a personajelor vizate în dezbateri (de exemplu, asasinatele unor personalități, ca I.G. Duca, Armand Călinescu, Grünspan, Falik, etc.). De asemenea, folosește date statistice din timpul rebeliunii, referitoare la masacrul evreilor (în trei zile, 125 omoruri certificate, 1107 jafuri, mii de oameni torturați, etc).

Lucrarea este structurată pe 22 de capitole scurte, cuprinse între 8-12 pagini, care conduc cititorul de la un reper analitic la altul. Această continuitate de idei dintre capitole creează fluentă în text și acuratețe a stilului de prezentare. Tema cărții este dispusă cronologic, începând cu prezentarea apariției mișcărilor legionare, prin mișcări timide, care odată cu trecerea timpului au crescut în intensitate și curaj, atingerea punctului culminant al extremei drepte și căderea în dizgrație, odată cu evenimentele din 23 august 1944. De-a lungul evenimentelor se fac mici reveniri la unele evenimente petrecute anterior relatării.

Lucrarea are ca scop sensibilizarea cititorului față de o perioadă considerată neagră din punct de vedere istoric, o perioadă de efervescentă și dispute politice prin teroare și o politică de intimidare a adversarilor reali sau imaginari și transmite cel mai important mesaj din carte: perioada de teroare și haos politic să nu se mai repete vreodată. Lucrarea și-a atins scopul, prin numărul mare de vânzări, prezentări, expuneri, căci un text interesant se definește și prin numărul cititorilor și cel al vânzătorilor.

Cartea este o sinteză a unei perioade istorice controversate din istoria României și este o îmbinare de prezentări a diferitelor aspecte legate de acea perioadă, cadrul istoric, politic, social și mai ales o istorie a unei idei (absurde) de conviețuire într-o societate bazată pe eliminarea celor care nu adoptă ideologia unei părți a societății, chiar dacă această ideologie are principii care suprimă libertatea individului și a colectivității.

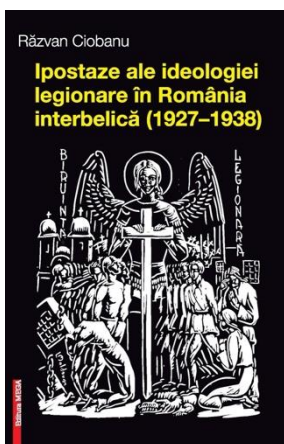
Stilul de abordare este un stil academic, evoluat, bazat pe o structură bine documentată și folosind o exprimare specifică mediului academic. Pe de altă parte, publicul larg poate privi această lucrare prin prisma aventurii și a senzaționalului, dar intrând în miezul problemei va descoperi imaginea societății interbelice sub influența extremei drepte, o influență nefastă asupra societății românești.

Cartea prin autorul ei, Cristian Manolachi, se recomandă a fi citită și studiată și poate oricând să fie o sursă de inspirație pentru

studenți, mai ales pentru cei care studiază istoria contemporană și un motiv de a alege lucrări de licență, disertație sau doctorat.

Deși este o lucrare cu țintă precisă spre istorici ea este apreciată și de masele largi ca o dovadă a abordării istoriei extremei drepte din perspectiva perioadei postdecembriste, când doza de subiectivism este mult mai mică datorită eliminării cenzurii și surselor multiple ce li se oferă cercetătorilor.

Neculai Beța*

Răzvan Ciobanu, *Ipostaze ale ideologiei legionare în România interbelică (1927-1938)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2020, 492 p.

DOI: 10.2478/amsh-2023-0014

Lucrarea lui Răzvan Ciobanu provine din tema cercetării sale pentru teza de doctorat, susținută în anul 2019 în cadrul Facultății de Istorie și Filosofie a Universității Babeș-Bolyai. Printre publicațiile anterioare ale autorului se numără articolele *The Legionary Movement and the Challenges of Modernity*, *The Sword Stretched between Two World: the Image of the Charismatic Leader in Legionary Ideology*, *Legionarismul și „noua ordine” fascistă în gândirea lui Ion I. Moța*.

Cartea lui Ciobanu are în vedere dimensiunea ideologică a Legiunii „Arhanghelului Mihail”. Răzvan Ciobanu își propune examinarea componentelor doctrinare ale mișcării legionare, pentru a-i surprinde reperele ideatice. Subiectul este încadrat cronologic între momentul apariției Legiunii, în 1927 și 1938, momentul de sfârșit al democrației interbelice românești. Autorul sondează astfel coordonatele legionarismului pentru a oferi o reprezentare a fundamentelor sale ideologice.

Răzvan Ciobanu apelează la o varietate de periodice cu caracter naționalist folosite ca platforme ale extremei drepte, în paginile cărora au contribuit membri ai Legiunii. În această categorie vorbim de o rețea publicistică cu publicații dedicate și organe de presă regionale sau naționale, organe dedicate unor anumite categorii socio-profesionale sau publicului larg. Alte surse folosite sunt scrierile programatice și pedagogice ale personajelor definatorii ale ideologiei legionare. Autorul utilizează, de asemenea, și lucrări memorialistice

---

* Master's Student, Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca, beta_nicusor@yahoo.com

cu accente doctrinare, corespondențe și discursuri, lucrări științifice infectate doctrinar, manifeste și broșuri cu scop electoral, precum și un material arhivistic specific. În privința literaturii secundare, Ciobanu face apel la bogata istoriografie a totalitarismului și fascismului, atât european cât și românesc, precum și la lucrări tematice asupra naționalismului, antisemitismului, eugeniei și politicii rasiale. Astfel, lucrarea beneficiază de fondul de cunoștințe teoretice și practice ale fenomenului mai larg fascist și al temelor sale fundamentale.

Răzvan Ciobanu își înscrie lucrarea într-o grilă interpretativă a noului consens de cercetare a fascismului, bazat pe dimensiunea palingenezică, pe mitul renașterii naționale, fără însă a neglija viziuni anterioare sau concepții alternative. El realizează, într-o primă parte, o analiză a orientării anticomuniste, a spiritului antidemocratic și a antisemitismului spiritului xenofob, urmărind astfel aspecte ideologice, politice și etnice ale mișcării legionare. Ciobanu abordează apoi identitatea generațională a legionarilor, prin teme precum clivajul generațional, tânăra elită legionară ca corp predestinat al națiunii și poziția liderului carismatic. O ultimă direcție a analizei ideologice este maniera de redimensionare a temporalității istorice în cadrul legionarismului. Autorul urmărește astfel o analiză hermeneutică a materialului ideologic al mișcării legionare, pentru a oferi o lămurire asupra acestor concepte.

Cartea este structurată în 4 capitole, propunând o triplă analiză tematică, însoțită de un studiu istoriografic. Primul capitol este unul istoriografic. Se analizează istoriografia fascismului, trecându-se în revistă variatele încercări de înțelegere a acestei ideologii din perspectiva paradigmei marxiste, a religiilor politice, prin conceptul sacralizării politicii, precum și grila de interpretare a „fascismului clerical”, urmată apoi de trecerea în revistă a interpretărilor paradigmei totalitare. Ciobanu urmărește apoi istoriografia legionarismului, cu trăsăturile distincte ale acestei mișcări care i-au dat o identitate distinctivă. Sunt trecute în revistă abordări din timpul regimului comunist, începând cu cele ale lui Lucrețiu Pătrășcanu și continuând cu reprezentările clișeice și subordonarea dogmatică a discursului istoriografic, cu denaturări ale realităților istorice. Autorul abordează apoi contribuțiile istoriografice care au pus legionarismul în atenția academică occidentală, urmată de relatarea noilor abordări istoriografice ale tranziției postcomuniste.

Cel de-al doilea capitol, *Reprezentarea antagonică a alterității în legionarism*, abordează temele anticomunismului, antidemocrației și antisemitismului. Raportarea mișcării legionare la comunism este descrisă ca o „interacțiune negativă”, arătând etapele parcurse în reprezentarea antagonică a acestuia: activismul militant anticomunist, denunțarea construcțiilor utopice ale marxismului și

revirimentul discursului mobilizator sub motivația pericolului subversiunii comuniste. Antidemocrația membrilor Legiunii este o negație complexă a moștenirii iluministe, prin critica metamorfozelor epocii moderne, prin denunțarea democrației ca un sistem ilegal și arbitrar al luptelor partinice în defavoarea intereselor naționale și prin dezvoltarea unui sistem alternativ, ostil pluralismului și care reafirmă primatul națiunii. Ultima temă abordată, antisemitismul, este un coordonat fundamental al ideologiei legionare, evreul fiind reprezentat ca o alteritate față de corpul națiunii, blamat pentru un complot mondial și portretizat ca un invadator străin. Antisemitismul servește așadar, conform autorului, în crearea unui sistem rigid identitar pentru corpul național.

În capitolul al treilea, *Edificarea identității generaționale a legionarismului*, Răzvan Ciobanu arată motivul generațional în elaborarea ideologiei legionare, motiv care devenise un reper intelectual interbelic. Construcția generațională legionară este una fundamentată ideologic pe ideea forței juvenile a națiunii. În această fundamentare ideologică există patru ipostaze: o raportare antagonică față de „bătrâni”, tineretul ca și catalizator al renașterii naționale, profilul liderului carismatic (Corneliu Zelea Codreanu) ca emanație a forței tinerei generații și, în cele din urmă, acțiunile concrete, autorul oferind aici, drept studiu de caz, acapararea de către legionari a Uniunii Naționale a Studenților Creștini din România.

Cel din urmă capitol, *Structurarea orizontului temporal al legionarismului*, are în vedere concepte precum trecutul mitic al națiunii prin redimensionarea spațiului ancestral și al experiențelor temporale pentru a înfățișa teritoriul ca fundație sacră a neamului, pentru a racorda prezentul la modele fondatoare din trecut. Trecutul devine garant al surmontării obstacolelor prezente. De asemenea, legionarismul oferă o proprie interpretare a modernității și metamorfozelor sale, considerată o denaturare și deviere malignă de la cursul temporal natural. Prezentul este considerat unul decadent, distructiv, iar legionarismul își asumă un rol providențial, de creare a unei utopii viitoare care va rezolva criza existentă. Viitorul utopic este rațiunea existențială a legionarismului, o reconstrucție a cadrelor naționale, un reviriment comunitar printr-o revoluție antropologică.

Răzvan Ciobanu oferă astfel, în primul rând o cercetare a formulelor negative ale viziunii legionariste despre lume, dovedind și demonstrând caracterul mișcării de entitate heterofobă, care respinge alteritățile. El definește astfel antagoniștii legionarismului (comunismul, democrația, evreul), într-o paradigmă mai complexă decât reprezentările populare și simpliste ale Legiunii ca o organizație de factură principal antisemită. În privința identității generaționale, se poate spune că autorul avansează de la paradigma antisemitismului în construcția identitară legionară, la una mai

complexă, motivată de nuanțele mitului salvator în rândurile tinerei generații ca o formulă ideologică pozitivă, ce completează formulele negative precedente. Cea din urmă temă oferă o înțelegere a viziunii despre lume a mișcării legionare din perspectivă istorică. Perspectiva nu este neapărat istoriografică, ci una mai degrabă a creării miturilor legate de istorie, a unei mitologii naționale legate de un trecut al luptelor glorioase, de mitul prezentului decadent și de mitul viitorului utopic.

Cartea lui Răzvan Ciobanu se prezintă astfel drept o monografie a fundamentelor ideologice ale mișcării legionare. Ea oferă o perspectivă identitară a legionarismului, diferită de abordările integrale ale descrierii ideologiei legionare ca o anexă a istoriei evenimentiale. Prin cercetarea vastei opere de factură ideologică, Ciobanu oferă atât o lămurire a unor concepte fundamentale ale mișcării legionare, cât și o trecere în revistă a variilor contribuții doctrinare ale unor lideri legionari, alții decât Corneliu Zelea Codreanu, precum Ion Moța sau Mihail Polihriniade. Prin capitolul dedicat istoriografiei fascismului și legionarismului, Răzvan Ciobanu demonstrează nu numai o amplă cunoaștere a materialului istoriografic precedent, ci și o profundă înțelegere a paradigmatelor de interpretare, analiză și cercetare a acestor ideologii. El oferă astfel istoriografiei românești o operă esențială pentru înțelegerea mișcării legionare și a parcursului acesteia în istoria națională.

Cartea este scrisă într-o manieră accesibil într-o oarecare măsură, limbajul ideologic fiind completat de citări ale scrierilor analizate, fapt ce servește în a elimina o monotonie a noțiunilor doctrinare. Se observă totuși uneori o tendință de acumulare a unor paragrafe într-o singură propoziție, situație care face înțelegerea unei idei mai greoaie.

Cartea lui Răzvan Ciobanu oferă o percepție ideologică asupra Legiunii „Arhanghelului Mihail” indispensabilă oricărui cercetător al fascismului românesc. Ea aduce o concepție complementară istoriilor evenimentiale ale legionarismului și oferă pe lângă evoluția istorico-politică a acestei mișcării și o evoluție tematică, cronologică a principalelor formule identitare și de viziune asupra lumii a acestora. Cartea, un cumul al cercetărilor de doctorat, se adresează mai degrabă către ceilalți cercetători din domeniu, celor interesați de conceptele prezentate în acest volum și chiar studenților interesați în abordarea temei legionarismului, nefiind însă o lucrare de sinteză a mișcării. De altfel, nu este nici o sinteză din punct de vedere ideologic, lipsind o abordare a interferențelor dintre ortodoxie și ideologia legionară, a construcțiilor identitare legionare de factură religioasă, dar oferind o viziune mai mult decât satisfăcătoare a temelor care sunt abordate.

Gabriel Pop*

Loredana Jumară, *Magia și vrăjitoria. Eseu asupra imaginarului țăranesc într-un sat vâlcean*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2022, 242 p.

DOI: 10.2478/amsh-2023-0015

În această recenzie mi-am propus să descriu experiența personală pe care am avut-o parcurgând lucrarea de doctorat a Loredanei Jumară, *Magia și vrăjitoria: Eseu asupra imaginarului țăranesc într-un sat vâlcean*, publicată în anul 2022. Autoarea este la început de drum în ceea ce privește cercetarea istorică, lucrarea amintită fiind așa cum am menționat chiar teza acesteia de doctorat, dar a mai publicat alături de alți trei autori un volum de cercetări etnografice în 2014, în care a prezentat ritualul scaldei cu iarbă mare de la Sântoader. Se poate observa deci preocuparea Loredanei Jumară pentru studiile folclorice și mitologice românești pe care și le-a desăvârșit în cadrul Universității Babeș-Bolyai, la Facultatea de Istorie și Filosofie.

De asemenea, autoarea ne mărturisește la un moment dat faptul că tema lucrării de doctorat i s-a relevat în urma unei cercetări de teren anterioare care avea ca scop observarea valențelor nefaste ale timpului și spațiului în reprezentările tradiționale. Pe parcursul anchetei ea a observat cum țăranii făceau singuri legătura cu subiectul vrăjitoriei, povestind despre o femeie celebră din zonă care făcea vrăji. În acest mod s-a născut geneza tezei de doctorat, autoarea fiind interesată să observe dacă ar putea exista un posibil raport între noțiunile de timp și spațiu și cea de vrăjitorie în tradiția românească. Așadar, tânăra cercetătoare este familiarizată cu studiul etnografic și anchetele de teren, având câțiva ani de experiență în acest domeniu, în urma cărora a câștigat încrederea comunității în care s-a derulat ancheta.

Lucrarea recenzată abordează tema vrăjitoriei și magiei din perspectiva țăranilor intervievați dintr-un sat din județul Vâlcea, dar de multe ori sunt evidențiate paralele cu fenomene asemănătoare sau opuse la nivel european sau național. Observațiile de acest fel reușesc să scoată în evidență specificitatea unei comunități izolate sau

---

* Master's Student, Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca, gabriel2000pop@gmail.com

influențele pe care aceasta le-a absorbit din exterior. Sunt analizate subiecte ca: relația actantului magic cu Diavolul precum și viața acestuia, diferențele de perspectivă dintre generații, tursimul magic, imaginarul malefic și elementele de factură magică (obiecte, timp, loc). Toate acestea contribuie la formarea unei imagini de ansamblu despre rolul pe care îl joacă încă ocultul în societatea tradițională și atracția magnetică pe care subiectul o trezește pentru familiile care se strâneau seara la gura sobei pentru a asculta povești fantastice.

Scopul cărții este acela de a ne demonstra încă o dată că vrăjitoria și magia populară există în imaginarul țărănesc, nu doar în cărțile de folclor, și că acestea se îmbină de multe ori cu realitatea vizibilă, formându-se ca o oglindire inversă a lumii noastre. Întâlnim chiar cazuri de vrăjitorie practicate în mediul urban, fapt ce ne demonstrează că acest fenomen nu a dispărut niciodată din societate, ci poate doar și-a schimbat forma și metodele de operare.

În ceea ce privește sursele folosite pentru documentarea cercetării, autoarea se folosește de lucrările de specialitate care descriu fenomenul magiei și vrăjitoriei din spațiul românesc și din restul lumii, reprezentativi în acest sens fiind autori ca Jean Delumeau, Mary Douglas, Lévi-Strauss, Simon Florea Marian și Antoaneta Olteanu. Această literatură este folosită pentru a descrie ce se cunoaște până la ora actuală despre magie și stă drept suport pentru argumentația și înțelegerea fenomenului magic și a modului în care oamenii reacționează la el. În rest sunt folosite interviurile luate țăranilor pe teren pentru a exemplifica, analiza și comenta felul în care diverse teorii se pot aplica în comunitatea studiată.

Pentru a înțelege termenii și conceptele cu care se operează în domeniul subiectului abordat, lucrarea începe prin teoretizarea acestora în primul capitol. Astfel, punând împreună principalele definiții și viziuni asupra magiei a marilor teoreticieni, ajungem la concluzia că magia este un mijloc de a controla și înțelege natura, așa cum sunt știința și religia, dar care trebuie înțelese ca moduri independente de descoperire a lumii. Ne sunt introduse noțiunile folosite cel mai des când vine vorba de magie, cum ar fi legea similitudinii și cea a contagiunii, introduse James George Frazer. În ajutorul teoretizării acestui domeniu au venit antropologi, istorici, etnologi și folcloriști, care au îmbogățit cercetarea științifică prin intermediul perspectivelor noi aduse cu ajutorul instrumentelor de cercetare din propriul domeniu. În continuare, autoarea se folosește de propria cercetare de teren care a implicat interviuarea membrilor comunității în jurul căreia s-a făcut ancheta. Datele obținute sunt interpretate și nuanțate pe baza specificului zonei, dat fiind faptul că teza se bazează pe o analiză calitativă și nu cantitativă a subiectului, care nu poate fi epuizat în urma acestei metode.

Întrebarea principală după parcurgerea oricărei lucrări științifice este dacă aceasta a reușit să-și demonstreze teza. Considerând faptul că autoarea și-a propus aici să dezvăluie viziunea țăranilor dintr-un sat românesc asupra unui anumit aspect al vieții lor: vrăjitoria încadrată conceptului de rău magic, sunt de părere că scopul a fost atins în măsura în care limitele metodei de cercetare le-a permis. Deși analiza calitativă nu permite generalizarea unui anumit fenomen întregii comunități, s-au putut observa tipare de gândire și de atitudine în rândul țăranilor din care se pot deduce anumite credințe sau valori întipărite în imaginarul țăranesc. De asemenea, autoarea a reușit să surprindă rolul pe care vrăjitoarea, magia și, în general, imaginarul malefic, îl au în societatea tradițională și cum acestea se intersectează cu viața localnicilor. Este o monografie de istorie culturală care reușește să le dezvăluie cititorilor o lume fantastică căzută în desuetudine, dar, pe măsură ce avansăm, ne dăm seama că magia și vrăjitoria devin realități incontestabile în mentalul colectiv țăranesc din zona studiată și nu numai. Printr-o persoană care a reușit să se integreze și să câștige încrederea țăranilor ni se oferă ocazia să învățăm despre instrumentele cu care operează magia și modurile în care aceasta a fost dezvăluită în viața oamenilor interogați.

Putem aprecia astfel contribuția adusă de autoare pentru îmbogățirea istoriografiei prin colectarea informațiilor legate de magie de la localnici, care, în caz contrar, ar fi rămas nepovestite și pierdute odată cu dispariția generației care le povestește.

Spre finalul lucrării se face tranziția spre noua generație care, prin prisma lumii globalizate în care trăiește, a reinterpretat și adaptat lumea magică. Puși față în față cu ambele lumi, asistăm la metamorfozarea fenomenului magic, provocată de îmbătrânirea populației locale și de migrația tinerilor spre zonele urbane. Fenomenul este foarte des întâlnit în societatea românească, motiv pentru care este esențială surprinderea tradițiilor generației care apela la vrăjitoare pentru rezolvarea problemelor de sănătate sau din viața personală. Prin acest intermediu aflăm și de practicarea turismului magic în zona cercetată și ne putem face o idee despre amploarea acestui fenomen în perioada comunismului. Din acest punct de vedere, cartea se adresează tuturor oamenilor pasionați de acest subiect, dar, mai specific, studenților, etnologilor, istoricilor și antropologilor cărora le sunt lăsate noi teme de dezbatere și cercetare care nu au putut fi acoperite în lucrare, dar care ar merita un studiu separat și atenția lumii științifice.

În ceea ce privește propriu-zis stilul lucrării, coerența și corectitudinea stilului, aceasta respectă normele gramaticale și ortografice ale limbii române și se prezintă deosebit de clară în ceea ce privește ordinea ideilor, discursul fiind desfășurat în linie dreaptă,

de la general la particular și de la o zonă geografică extinsă la una restrânsă.

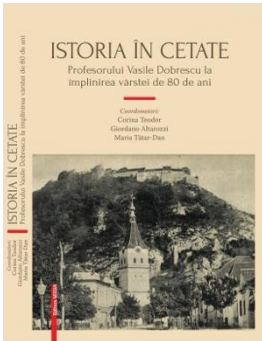
Urmărind acest tipar al observării temei de la un context mai larg la unul local, autoarea a reliefat transformările pe care perspectiva asupra vrăjitoriei le-a avut pe parcursul timpului în spațiul european, trecând apoi la ceea ce se cunoaște despre imaginarul malefic din spațiul românesc, iar restul cărții se concentrează pe viziunea sătenilor asupra vrăjitoarelor, mai exact asupra vieții și morții acestora și a modului în care toate aceste idei sunt interiorizate în viața țăranilor.

În concluzie, lucrarea Loredanei Jumară, *Magia și vrăjitoria: Eseu asupra imaginarului țăranesc într-un sat vâlcea*, redă lumea plină de mister ce stă sub semnul imaginarului fantastic dintr-un spațiu geografic restrâns, unde poveștile și informațiile circulă nestingherite, fapt ce permite formarea unor credințe și obiceiuri dacă nu general însușite, cel puțin cunoscute de întreaga comunitate. Prin intermediul mărturiilor sustrase de la interlocutori descoperim o adevărată rețea de informații, care de multe ori cuprind evenimente și persoane dintr-un trecut îndepărtat, dar care au continuat să trăiască datorită poveștilor spuse prin viu grai. Ca o tactică de marketing tradițională, poveștile spuse la gura sobei au popularizat industria vrăjitoriei în sat și au întezit cunoștințele sătenilor despre fenomenul magic. Când aceste adunări au încetat sau și-au schimbat modul tradițional de desfășurare, canalul de transmitere a informațiilor de factură magică către următoarea generație a fost astupat. Tinerii nu mai au cunoștințe atât de vaste precum părinții și bunicii lor despre lumea nevăzută, fiind familiarizați doar cu câteva relatări învățate din copilărie. Deși ei și-au dezvoltat propria concepție pe această temă, consider că este cu totul necesar să nu lăsăm o generație să apună fără a-i prezerva amintirile, poveștile, tradițiile și obiceiurile care, de altfel, se integrează în contextul mai larg al culturii românești și al existenței umane propriu-zise.

Laura Amalia Bejan*

---

* Master's Student, Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca, laura.amaly@yahoo.com

Istoria în cetate: profesorului Vasile Dobrescu la împlinirea vârstei de 80 de ani, book coordinated by Corina Teodor, Giordano Altarozzi, Maria Tătar-Dan, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2023, 418 p.

DOI: 10.2478/amsh-2023-0016

The collective volume, *History in the Citadel: Professor Vasile Dobrescu at 80*, coordinated by Corina Teodor, Giordano Altarozzi, and Maria Tătar-Dan, serves as a comprehensive tribute to the esteemed Professor Vasile Dobrescu upon reaching the milestone of 80 years of age. Published by Mega in 2023, this academic work spans a diverse range of historical topics, presenting a rich tapestry of scholarly contributions, also reflecting the value and the impact of Professor Dobrescu's work.

The book is rigorously structured, opening with an introduction, followed by a selective bibliography of Professor Dobrescu's scientific contributions on Transylvanian modern history, and Romanian elites and economic history, then thematic sections. The thematic sections cover various aspects of economic realities in the 19th and 20th centuries, glimpses into historical elites, and institutional constructions and reconstructions. Additionally, the volume explores literary and cultural dimensions, reflections on legal issues, and offers insights into contemporary global historical discourse.

A section of the volume is evoking the personality and academic profile of Professor Dobrescu, with articles signed by his colleague Vasile Boloș, Mihai Drecin, Daniela Ștefănescu, Iulian Boldea, Maria-Ana Georgescu, Gheorghe-Nicolae Șincan, Mihai Monoranu, Adrian Șimon, Vasile Gorea. Among them, Professor Iulian Boldea underlines the significant contributions of Professor Vasile Dobrescu to historiographical research through his writings, lectures, and conferences, characterized by persuasive rhetorical strength, eloquence, and pedagogical skill. Dobrescu's research focuses on key themes within the modern history of Romania, including institutions and banking elites, the nation-building process, and essential dimensions of the political history of Romanians during the Austro-Hungarian Empire period. Professor Boldea highlights Dobrescu's exploration of the identity coordinates of the nation within a multicultural and multiethnic space. Professor Vasile Dobrescu is commended for his rigor, meticulous documentation, scholarly passion, and pedagogical vocation. Dobrescu's vast knowledge base relies on archival studies and an interdisciplinary approach that opens up new perspectives and meanings. Boldea emphasizes

Dobrescu's investigation into the profiles of historical figures such as Samuil Micu Clain, Petru Maior, George Barițiu, Avram Iancu, Alexandru Papiu Ilarian, Visarion Roman, Ioan Rațiu, George Pop de Băsești, Ioan Micu, Iuliu Coroianu, Nicolae Iorga, Iuliu Maniu, among others. Dobrescu has focused also on rural elite figures, including teachers, priests, notaries, and traders, who played a crucial role in promoting national values. Additionally, Boldea highlights Dobrescu's studies on the ideological and doctrinal orientations of Romanian economists and politicians from Transylvania, including Pavel Vasici, Visarion Roman, George Barițiu, Ioan Roman, Ștefan Pop, Nicolae Petra Petrescu, Ioan I. Lapedatu, among others.

This section is followed by a series of insightful essays that delve into diverse historical subjects. A section is focused on economic aspects within the historical context of 19th and 20th-century Romania. Here, Georgeta Fodor's contribution explores the aspects of women's education and the improvement of living conditions in Romanian families in Transylvania during the second half of the 19th century. Georgeta Fodor delves into the societal and cultural dynamics shaping women's roles and the impact of education on family life during this transformative period.

Daniel Boroș continues the exploration, focusing on the image of King Carol I from an Economic Perspective. Boroș examines the economic dimensions of King Carol I's image, providing insights into how economic factors influenced the perception of the monarch among his contemporaries. Daniel Boroș offers a nuanced understanding of the intricate relationship between monarchy and economic dynamics during this historical period.

Ion Zainea explores the dual role of Romanian banks in Bihor, serving both business interests and providing support to the rural communities during the interwar period.

In the section dedicated to the history of elites, the contributors provide a multifaceted exploration of the formation and impact of Romanian elites across different modern history. Cornel Sigmirean delves into the role of the Catholic schools in shaping the social and intellectual Romanian elite of Transylvania.

Gheorghe Bichicean's contribution sheds light on the intersection of Romanian aristocracy and Masonic influences during the late 18th and early 19th centuries.

Mihai D. Drecin explores the intertwining of theater and politics focusing on Theatrical Company 'Zaharia Bârsan' in Service of the Fulfillment and Consolidation of National Unity of Romanians.

Cristian Ciula examines the cultural and societal dynamics captured in a Romanian magazine 'Furnica' throughout the Year 1914, a pivotal historical year. Kálmán Attila explores the political ideas of Lukács György (1865–1950) in his parliamentary discourses

from 1922 to 1926, offering a unique perspective on the interwar political landscape. Virgil Pană's chapter reveals a less-explored page in the history of Romanian-Hungarian literary relations.

The book also explores institutional developments, with essays by Adrian Onofreiu on the railway in the Someșul Mare Valley and Vlad Popovici and Ovidiu Emil Iudean on Romanian lawyers in Transylvania before and after World War I. Ion Cârja and Cecilia Cârja provide insights into the Romanian press's reactions to the historic visit of the Kings of Greater Romania in Transylvania (1919). Maria Tătar-Dan explores the educational role of school trips in fostering a sense of national unity during the transformative period of Greater Romania.

In the section dedicated to *Romanian ecclesiastical realities*, the authors offer valuable insights into the cultural and religious landscape. Milandolina-Beatrice Dobozi's contribution unfolds as a meticulous historical exploration, shedding light on the religious architecture and cultural history of the Romanian Orthodox Church in Reghin during the 19th century. The chapter offers archival findings, providing readers with a deeper understanding of the evolution of religious spaces in Transylvania.

Corina Teodor invites the readers on a cultural-historical journey exploring the motivations, experiences, and cultural implications of Romanians undertaking pilgrimages to Jerusalem at the dawn of the 20th century. This chapter is providing an academic exploration of the cultural dynamics surrounding Romanian pilgrimages to a sacred destination. Through a meticulous examination of historical records and cultural artifacts, Teodor unravels a captivating narrative that contributes to our understanding of the intersection between religious devotion, cultural identity, and the broader historical context.

Anca Șincan's contribution delves into a specific aspect of Romanian religious history, exploring clandestine networks. This chapter provides valuable insights into the challenges faced by religious communities under the totalitarian regime's secrete police surveillance and the strategies employed by clandestine networks to maintain their religious activities. Through a careful examination of secret police archives, Șincan's contribution unveils a hidden layer of religious history, shedding light on the intricate dynamics between religious communities and state authorities in Romania.

Another section of the volume ventures into legal reflections, with contributions by Nicolae Ploșteanu and Adrian Boantă, providing an interdisciplinary approach to the historical and legal aspects of Romanian society.

In the section dedicated to the *Historical Discourse in the Contemporary World*, the chapters delve into diverse aspects of

historical inquiry, providing fresh perspectives on global historical narratives and specific regional contexts. Giordano Altarozzi initiates the exploration with a nuanced reflection on the challenges and nuances of periodizing history, highlighting the intricate interplay between Western and Eastern historical trajectories. The author proposes a thought-provoking analysis of how geopolitical shifts and cultural dynamics contribute to shaping our understanding of historical periods.

Fábián István (*The Eastern Limes of Transylvania: Archaeology, Heritage, and Edutainment*) provides an examination of the archaeological findings and cultural heritage in Mureș County, shedding light on how these elements contribute to the broader understanding of Transylvanian history.

Iulia-Alexandra Oprea's contribution explores the intricate dynamics of identity reinvention in Turkey, focusing on Kemalist narratives and their relationship with the Ottoman history. Oprea critically examines how the Kemalist perspective shapes and reinvents Turkish identity by selectively engaging with aspects of the Ottoman heritage deemed "useful" for the nation's modern narrative. Oprea offers valuable insights into the complexities of identity construction, reflecting on how historical narratives are strategically employed to shape contemporary notions of national identity in Turkey.

Ana Borbély concludes this section, focusing on the cultural presence of Emanuil Gojdu's name in the contemporary linguistic landscape of Budapest, exploring how historical figures contribute to shaping the cultural memory and linguistic expressions of a city.

In conclusion, this book stands as a comprehensive and well-organized homage to Professor Vasile Dobrescu, bringing together a wealth of scholarly perspectives that contribute to our understanding of Romanian history across various domains, with a focus on Transylvania. The volume not only celebrates the achievements of Professor Dobrescu but also serves as a valuable resource for scholars, intellectuals, students, teachers interested in the intricate tapestry of Romanian history.

Simion Costea*

---

* Associated Professor, Ph.D., George Emil Palade University of Medicine, Pharmacy, Sciences and Technology from Târgu Mureș, Romania, simion.costea@umfst.ro